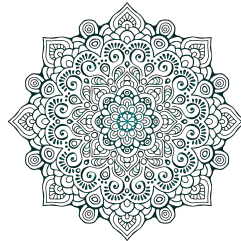

Edebali
İslamiyat
Dergisi

Edebali İslamiyat Dergisi
Edebali Islamic Journal
مجلة أدب بالي الإسلامية

EDEBALİ İSLAMİYAT DERGİSİ

Edebali Islamic Journal

Cilt/Volume: 5 Sayı/Issue: 2 Kasım, 2021/November 2021

E-ISSN: 2587-0955

Kapsam / Scope: İlahiyat (Dînî Araştırmalar ve İslam Araştırmaları) ve Sosyal Bilimler /
Theology (Religious Researches and Islamic Researches) and Social Sciences

Periyot / Period: Yılda 2 Sayı (31 Mayıs & 30 Kasım) / Biannual (31 May & 30 November)

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe & İngilizce & Arapça / Turkish & English & Arabic

edebali islamiyat dergisi uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir.

edebali islamic journal is an international peer-reviewed academic journal.

Dergide yayımlanan makalelerin telif hakları Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dekanlığına, hukuki sorumluluğu da yazarlarına aittir.

Copyright of the articles, published in the journal is owned by the Deanship of the Faculty of Islamic Sciences, Bilecik Seyh Edebali University; and the authors have the legal responsibility.

EDEBALİ İSLAMİYAT DERGİSİ
Edebali Islamic Journal

Cilt/Volume: 5 Sayı/Issue: 2, Kasım 2021/November 2021

E-ISSN: 2587-0955

Sahibi / Owner

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Adına / on Behalf of Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences

Prof. Dr. Şükrü BEYDEMİR(sukru.beydemir@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Özcan ÇINAR (ozcan.cinar@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences

Editör / Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih YALÇIN (fatih.yalcin@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Editör Yardımcısı / Editorial Assistant

Doç. Dr. Avnullah Enes ATEŞ (enes.ates@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Yazı Takip / Secretary

Arş. Gör. Ömer SAZAK (omer.sazak@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa BAŞ (mustafa.bas@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Doç. Dr. Saim YILMAZ (saimy@sakarya.edu.tr)

Sakarya Uni, Faculty of Theology, Sakarya, Turkey

Doç. Dr. Ahmet AYDIN (ahmet.aydin@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Doç. Dr. A. Enes ATEŞ (enes.ates@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Univ, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Doç. Dr. Adnan ARSLAN (adnan.arslan@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Aybıçe TOSUN (aybicetosun@gmail.com)

Eskişehir Osmangazi Uni, Faculty of Theology, Eskişehir, Turkey

Doç. Dr. Üyesi Hüseyin MARAZ (huseyin.maraz@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih YALÇIN (fatih.yalcin@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HABERLİ (mehmet.haberli@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Doç. Dr. Üyesi Sezai ENGİN (sezaiengin52@hotmail.com)

Eskişehir Osmangazi Uni, Faculty of Theology, Eskişehir, Turkey

Redaktör / Redactor

Doç. Dr. Avnullah Enes ATEŞ (enes.ates@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Öğr. Gör. Enes VELİ (enes.veli@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Arş. Gör. Muharrem TURAN (muharrem.turan@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Web Sayfası Sorumlusu / Web Page Responsible

Öğr. Gör. Enes VELİ (enes.veli@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

İç Tasarım / Design

Öğr. Gör. Enes VELİ (enes.veli@bilecik.edu.tr)

Bilecik Şeyh Edebali Uni, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Turkey

Ön Okuma-Son Okuma

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Elemanları

Yazışma Adresi / Correspondences

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Gülümbe /BİLECİK

Tel: 0 (228) 214 1273 **Faks:** 0 (228) 214 1272

web sayfası/web page: <http://dergipark.gov.tr/edid>

e-posta/ e-mail: iifdergi@bilecik.edu.tr

Danışma Kurulu/Advisory Board

- Prof. Dr. Abdurrahman ÖZDEMİR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Turan ARSLAN (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali BULUT (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi)
Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Davut YAYLALI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Mehmet GÜNAY (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil İbrahim KAÇAR (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin AYDIN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Dursun HAZER (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmet EMRE (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKKARA (Şehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mizra TOKPINAR (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat SÜLÜN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet TOSUN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer ÇELİK (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali KARATAŞ (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Arapatiguli (Çin Kuzeybatı Milliyetler Üniversitesi)
Doç. Dr. Halit ÖZKAN (Şehir Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Necmeddin KIZILKAYA (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Şahin GÜVEN (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Harun ABACI (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail YALÇIN (Selçuk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed TANDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTURAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Sayı Hakemleri/Referee Board of this issue

edebali islamiyat dergisi en az iki hakemin görev aldığı çift tarafı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

edebali islamic journal uses double - blind review fulfilled by at least two reviewers.

Açık Erişim Politikası | Open Access Policy

edebali islamiyat dergisi içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır.
edebali islamic journal provides immediate open access to its content.

Editör'den

Dergimizin 10. sayısının yayınlanma aşamasında emeğine geçenlere, yazarlarımıza, hakemlerimize ve okuyucularımıza can-ı gönülden şükranlarımı takdim ederim. Maddi ve manevi katkılarla bizi destekleyen Rektörümüz ve Dekanımız Prof. Dr. Şükrü BEYDEMİR'e ve özverili gayretlerinden dolayı Öğr. Gör. Enes VELİ'ye teşekkürlerimi sunarım.

Sağlık ve afiyetle bir sonraki sayımızda görüşmek üzere.

Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih YALÇIN

Yayım ve Yazım İlkeleri / Guidelines for Publication

EDEBALI İSLAMİYAT DERGİSİ'nin İsnad Atıf Sistemini kullanacağını ve yazarların <http://www.isnadsistemi.org/guide/> adresinden detaylı bir şekilde kılavuza ulaşabileceklerini belirtmek isteriz.

*Çalışmalar, Palatino Linotype karakteri ve 10 punto ile gönderilmelidir.

*Dipnotlar ile Öz/Abstract Palatino Linotype karakteri ve 8 punto ile gönderilmelidir.

* Yazarların, <https://dergipark.org.tr/edid> adresindeki 'Yazar Rehberi' kısmından makaleler için örnek Word şablonunu edinmeleri tavsiye edilir.

*Sayfa ölçüsü üst, alt, sağ ve soldan 4 cm olmalıdır.

*Satır aralığı: Tam, Değer 14 nk; Paragraf aralığı: önce: 0 nk; sonra: 3 nk ve paragraf başı 1 cm içeriden olmalıdır.

*Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 100, en fazla 300 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır.

*Öz/Abstract içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir.

*Özü takiben en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan "Anahtar Kelimeler/ Keywords" verilmelidir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler /Articles

Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti ve İstimâletnâmeler/ Istimalet Policy and References in the Ottoman State
Veysel ÖZ
1-18

Tembellik Niçin Kötüdür?/ Why Laziness is Bad?
İbrahim AKSU
19-31

Günümüz Şartlarında Yetimlere Yönelik Çağdaş Tehditlerin Analizi/ Analysis of Contemporary Threats to Orphans in Today's Conditions
Mehmet Naim BOZ
33-52

Necib Âsım'ın 'Kıpçak Türkçesine Dâir' Başlıklı Yazısı Üzerine/ On the Necib Âsım's Article Entitled 'Kıpçak Türkçesine Dâir/On the Kipchak Turkish'
Halilibrahim ERTÜRK
53-69

Kitap Değerlendirmeleri/Book Reviews

Ahmet Özel, "İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi", Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları-1104, Ankara, 2015, 128 Sayfa, 1. Basım / Ahmet Özel. "İmâm Abû Hanîfa and the Hanafi School" the Publication of Directorate of Religious Affairs-1104, Ankara, 2015, 128 Pages, 1th Edition
Ramazan ÇÖKLÜ
71-76

Osman Şahin. "Fetvâ Âdâbı", Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları-1224, Ankara, 2016, 157 Sayfa, 1. Basım Osman Şahin. "The Etiquette of Fatwâ" The Publications of Directorate of Religious Affairs-1224, Ankara, 2016, 157 Pages, 1th Edition
Ramazan ÇÖKLÜ
77-81

Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti ve İstimâletnâmeler Istimalet Policy and References in the Ottoman State

Veysel ÖZ

Doktora Adayı, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul/Türkiye
PhD Candidate, İstanbul University SBE, İstanbul/Turkey
veysel-oz@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 17 Eylül / September 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: Kasım / November 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Kasım / November 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kasım / November

Atıf / Citation: ÖZ, Veysel. "Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti ve İstimâletnâmeler". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 5/2 (Kasım / November 2021): 1-18

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Özet*

Osmanlı istimâlet siyâseti, yönetimde çok yönlü olarak kullanılan bir gönül alma ve yönlendirme siyâsetidir. Bu gönül alma ve yönlendirme muhatabın konumuna göre bazen maddî olarak verilen şeylerle, bazen de yüreklendirici ve iltifat dolu sözlerle gerçekleştirilmekteydi. Bu makalede, Feridun Bey'in Münşeât'ı-selâtin adlı eserindeki istimâletnâleri esas alarak ve diğer tarihî kaynaklara da başvurarak istimâlet siyasetini ve bu siyasetin belgeleri olan istimâletnâlerin üslûp ve muhtevasını ortaya koymaya çalıştık. İlk olarak istimâlet siyâseti ve kapsamı hakkında bilgi verdik. İkinci olarak da İstimâletnâmelerin üslûp ve muhtevâsı hakkındaki çıkarımlarımızı sunduk. İstimâletnâmeler Osmanlı yazışmalarında önemli bir yere sahip olan nâme-i hümayûn üslubunda yazılmış belgelerdir. Bu belgeler genel olarak davet, elkâb, duâ, nâkil ve tenbîh olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Fakat her istimâletnâme bu bölümlerden tümünü içermeyebilir. İstimâletnâmeler genel olarak yöneticilere, komutanlara ve halkın ileri gelenlerine gönderilmekteydi. Bu yüzden istimâletnâler muhatabın gönlünü alacak üslupta yazılmıştı. Muhtevâsı da yöneticilerin yönetimde uygulayacakları halkın devlete bağlılığını artıracak bir takım hoşgörü ve gönül almaya yönelik tembihleri içermekteydi. Bu tembihler netice olarak hem yöneticinin, hem halkın, hem de devletin lehine olan şeylerdi.

Anahtar Kelimeler: İstimâlet Siyaseti, Osmanlı Yönetimi, İstimâletnâme, Hoşgörü, Gönül alma.

Abstract

Ottoman istimâlet policy is a multifaceted policy of conciliation and guidance in the administration. Based on the istimâletnâ in his work and by referring to other historical sources, we tried to reveal the istimâletnâ's policy and the style and content of istimâletnâ's, which are the documents of this policy. Firstly, we gave information about the istimâletnâ's policy and its scope. Secondly, we presented our istimâletnâmes' style and content. Istimaletnames are documents written in the style of nâme-i Hümayûn, which has an important place in Ottoman correspondence. These documents generally consist of five parts: invitation, elkâb, prayer, transfer and tenbîh. However, not every istimaletname may contain all of these sections. Istimaletnames were generally sent to administrators, commanders and notables of the people. That's why istimaletna's were written in a style that would capture the heart of the addressee. Its content included a set of admonitions for tolerance and sympathy, which would increase the people's loyalty to the state, which the rulers would implement in the administration. These admonitions were ultimately in favor of the ruler, the people, and the state.

Keywords: Istimalet Politics, Ottoman Administration, Istimaletname, Tolerance, Confidence.

GİRİŞ

İstimâletin Tanımı

İstimâlet, Arapça mâle (مال) fiilinden istif'âl babında türetilmiş mastar bir kelimedir.¹ Sözlük manası olarak, meyl (ميل) meyl, eğim, eğiklik, eğilim ve temayül, sapma; istimâle (استعمال)² ilâ (الى) harf-i ceriyle kullanıldığında birine, bir şeye karşı sevgi, muhabbet ve sempati duyma, kalpleri fethetme, kendini

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda 2010 yılında Veysel ÖZ tarafından hazırlanmış; "Feridun Bey'in Münşeât Mecmuası'nda Bulunan İstimâletnâmeler Ve Osmanlı'da İstimâlet Siyaseti" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir. Aşağıdaki dipnotlarda verilen kaynakça söz konusu tezin kaynakçasının sadece bir kısmıdır.

¹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Enderun Kitâbevi, 1989), 104.

² Bir kimseye gönülden bağlanma, ona dost olma ve kendini sevdirmeye; Ahmed Hasan Ziyad İbrahim Musafa, *el-Mu'cemül-vesît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 894.

beğendirme anlamlarına gelir.³ Kaynaklarda sıkça geçen İstimâlet etmek (vermek) ise sözlük manası olarak, tatlı sözle kandırmaya çalışmak, ikna etmek anlamındadır.⁴ İstimâlet, tarihî bir terim olarak meylettirme, cezbetme, gönül alma, birinin gönlünü celp etme, reâyâperverlik veya engin hoşgörü ile Osmanlılar'ın uyguladığı fetih siyâseti için kullanılan bir tabirdir.⁵ İstimâlet, yerli ve gayr-ı müslim halka hoşgörülü ve yumuşak muamelede bulunarak onları kazanmak ve Osmanlı hâkimiyetini yaymak anlamında da kullanılmaktaydı.⁶ Fetihler sonunda Osmanlı vatandaşı olan gayr-ı müslimlerin can ve mal güvenliği, yani himâye ve sıyâneti (koruması) artık devletin şefkatli ellerine emânet edilmiş oluyor,⁷ böylece devlet vatandaşını hiçbir ayırım gözetmeden koruyor ve onları yerli zorbalara da ezdirmiyordu. Tüm bu hizmetin ve korumanın karşılığı olarak da gayr-ı müslim halktan hâkimiyetini kabul edip, haracını ödemesini ve kendisine olan bağlılığını devam ettirmesini talep ediyordu.

Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti ve Önemi

İstimâlet teriminin Osmanlı siyâsî tarihinde önemli bir yeri vardır. Özellikle Hıristiyan reâyâyâ karşı takip edilen hoşgörülü siyâsetin tarifi demek olan istimâlet, imparatorluğun son devrine kadar uygulanmıştır. Bu hoşgörü siyâseti, başlangıçta Osmanlı fetihlerinin başta gelen düsturu olmuştur. Osmanlı Beyliği'nin daha başlangıçta Bizans tekfurlarıyla iyi münasebet kurmak istemesi de, zaman zaman da başarılı olması, istimâlet politikasını ifade etmektedir.⁸

Osmanlıların hoşgörüsü ister siyâset, ister halis insanlık, isterse başka bir şey amaçlı olsun; şu bir gerçektir ki, Osmanlılar milliyetlerini tesis ederken, din hürriyeti umdelerini temel taşı olarak koymuş bir millettir. Sürekli Yahudi ve Hristiyan tazyiklerine mukâbil, Türkler'in Balkanlar'a girmesinden sonra, yerli gayr-ı Müslimlerle yeni gelen Müslümanlar yüz yıllarca ahenk içinde yaşamışlardır.⁹

³ Serdar Mutçalı (İstanbul: Dağarcık Yayınevi, 1995), "Arapça –Türkçe Sözlük", 858.

⁴ Pars Tuğlacı (İstanbul: Pars Yayınevi, 1971), "Ansiklopedik Türkçe Sözlük", 1252.

⁵ Mücteba İlgürel, "İstimâlet", *DİA*, ts., XXIII/362.

⁶ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *Yeni Forum Aylık Siyâset, Kültür Dergisi* XII/363 (istanbul 1991), 16.

⁷ Mücteba İlgürel, "Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti", *XII. Türk Tarih Kongresi*, Eylül 1994 Kongreye Sunulan Bildiriler, III. (Ankara, 1994), 941.

⁸ İlgürel, "İstimâlet", XXIII/942.

⁹ Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Orjinal kitap adı: (The foundation of the Ottoman Empire a History of the Osmanlis up to the Death of Bayezid*, çev. Ragıb Hulusi Özdem (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 63.

Osmanlı Devleti, hâkimiyet kurduğu tüm bölgelerdeki halklara iyi davranmış, onların haklarını yaşadıkları yerlerde korumuştur. Bu bölgelerin fetih öncesi yerel askeri güçleri, Osmanlı egemenliği altına girmeye teşvik edilmiş ve daha sonra sancaklarda Hıristiyan tımar erleri olarak görevlendirilmişlerdir. "İstimâlet" adı verilen bu uzlaştırıcı politika ile bölge halkının gönüllü kazanılmış, adâlet ve hoşgörüyü dayanan yönetimin bir parçası olarak bu halklara din ve vicdan hürriyeti tanınmıştır. Yine aynı politikaya uygun olarak yerel halka karşı şefkatli bir üslup kullanılmış, asla baskıcı ve zorlayıcı bir politika izlenmemiştir. Özellikle mezhebi Ortodoks olan Rumeli halklarını, dönemin Katolik Kilisesi'nin baskısından kurtarmaları, Türklerin kurtarıcı olarak tanınmalarını sağlamıştır.¹⁰

Osmanlı Devleti, Rumeli'ye geçtiğinde yerli halkla iyi geçinme politikası uygulamış, "istimâlet" vererek bölge halkının Osmanlı'ya gönlünün ısınmasını sağlamıştır. Prof. Dr. Halil İnalçık'a göre Osmanlı sultanları bürokraside de istimâlet siyasetini uygulamış, "Reâyâ fukarası" nı "zî-kudret ekâbire" (yani güçlülere) karşı kollamışlardır.¹¹ Bilhassa Balkanların fethinde "Toprak ve reâyâ sultanındır" prensibini ilan edip yerli feodallere karşı toprağı ve köylüyü; devlet veya tımar sisteminin garantisi altına almışlar, eski feodallerin yerine Osmanlı'nın merkezi rejimini tesis etmişlerdir.¹²

Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunu ve kazandığı nüfus potansiyelini elinde tutmasını sağlayan diğer bir önemli unsur da beyliğin kısa zamanda idari, askerî ve adlî yapılanmasını tamamlaması olmalıdır. Kuruluş felsefesinin temelini oluşturan istimâlet ve müdârâ, ancak teşkilatlı bir beyliğin uygulayabileceği bir sistemi içermektedir. Hoşgörünün tesisi öncelikle kendisinden ve geleceğinden emin olan bir bey ile mümkündür. Düzenli ve disiplinli bir orduya sahip olunması, istimâlet politikasının diğer önemli ayağını teşkil eder. Orhan Bey(1324-1362) ve I. Murad(1362-1389) zamanında, yani kuruluşun ilk elli yılında Osmanlılar daimi, sürekli ve profesyonel bir ordu kurmayı başarmışlardır. Devletin çok farklı din ve ırktan insanların bir arada yaşadığı Osmanlı topraklarında hoşgörüyü hâkim kılması ancak, adâletle mümkündür. Osmanlılar bunu İslâm hukukunu hızla tatbikata geçirerek başarmışlar, toplumu bir arada barış içerisinde yaşatmak için "zimmethukukunu" tavizsiz uygulamışlardır. Bu uygulama Osmanlı kentlerini çok değişik coğrafyadan gelen insanların güvenle barınabildiği yerler haline getirmiş, sadece üretim

¹⁰ Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, 112.

¹¹ İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", 16.

¹² Halil İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna", *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, (1954), 137-184.

ve tüketim alışkanlıkları farklı olan Türkler ve Rumlar arasında değil, diğer milletlerden gelenler arasında da dostluk ve ticaret canlanmıştır.¹³

Osmanlı İstimâlet Siyâsetinin Başlıca Unsurları

Hâkim olunan bölgelerin milletlerini himaye etme, dış düşmanlara karşı can ve mal güvenliğini sağlama, onlara iyi davranma, dînî konularda serbest bırakma, vergi konusunda kolaylık sağlama Osmanlı istimâletinin başlıca unsurlarıdır. İstimâlet siyâseti Osmanlı fetihlerini kolaylaştıran önemli bir ilke olarak benimsenmiştir. Osmanlı istimâlet siyâsetinin neticeleri asıl olarak Trakya ve Balkan fetihlerinde uygulanır. Edirne'nin fethiyle gelişen balkan fütuhatının sade kılıçla değil; yerli Hıristiyan halkın korunması, haklarının verilmesi, kendi dinlerini yaşamada serbest olmaları, vergi muafiyeti tanınması gibi ısındırıcı bir siyaset sonucunda gerçekleştiği bilinen bir şeydir. Bu yumuşak siyâset istimâlet hükmü, istimâletnâme, istimâlet kâğıdı gibi resmi yazılarla da belgelenir, böylece devletin tebaasına taahhüdü resmiyet kazanmış olurdu. Bu taahhüdün başında Hıristiyan reâyâyî düşman saldırılarına, din ve mezhep farklılıklarından doğan türlü baskılara karşı koruma gelirdi. Kalıcı Osmanlı fetihleri belli aşamalardan sonra gerçekleşmekteydi. Halil İnalcık'a göre önce haraçgüzârlık devriyle başlanılır, bunu alışma dönemi takip eder, daha sonra yerli halkın memnun olmadığı yerli yönetimin barışçı yollarla bertaraf edilmesi sağlanırdı. Ancak eski idarî uygulamalar bütünüyle ve âni bir şekilde kaldırılmayıp, Osmanlı sistemiyle intibak ettirilir, angarya niteliğindeki ağır mükellefiyetler kaldırılırdı. Dinî kurumlar ve hiyerarşiler, sınıfların statüleri, idarî taksimat ve gelenekler korunur, tımar rejimine pek de yabancı olmayan askerî zümreler Osmanlı tımar sistemine dâhil edilirdi. Böylece öteden beri Katolik baskısından, yerli beylerin ve voyvodaların tahakkümünden bıkan halk bu uygulamalar sayesinde Osmanlı tebaasıyla uyum sağlar ve Osmanlılık kavramı etrafında kenetlenirdi.¹⁴

Osmanlı Devleti, istimâlet siyâsetini fetihler esnasında uyguladığı gibi yeni idari yapı kurulduktan sonra da devam ettirmiştir. Macar tarihçisi Lajoş Fekete, Osmanlı hâkimiyetindeki Macaristan'da ekonomik durumu anlatırken Osmanlı idarecilerinin herkese iş ve kazanç serbestliği sağladığını, din ve dil farkı gözetilmeden halkın iyi muamele ve himaye gördüğünü bildirmektedir. Osmanlı'nın Macaristan'a gelmesiyle çarşı ve pazarlarda mal bolluğunun başladığına işaret eden Fekete, gıda maddesi üretenlerle giyim ve ev eşyası hazırlayanlarla zanaatkârların çoğaldığını belirtmektedir. Ayrıca domuz

¹³ Celal Güzel, - Kemal Çiçek, *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Selim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002). IX önsözü (Osmanlı'nın toplumsal ve siyasi kültürünü inceleyen araştırmalardan müteşekkil bu eserin IX. cildinin önsözünde istimâlet konusu hulasa edilmektedir.)

¹⁴ İlgürel, "İstimâlet", XXIII/362.

eti satan Hristiyan kasapla koyun ve sığır eti satan Türk kasabının, meyhâne ile boza ve şıra satılan dükkânların yan yana olduğuna dikkat çekmektedir. Osmanlı'nın yerli halkı Müslüman olmaya zorlamadıklarını, o devirde başka hiçbir devlette görülemeyecek derecede yüksek bir anlayış ile başka dinden olanları aralarında görmeye ses çıkarmadıklarını, birlikte yaşamayı hoş gördüklerini de eklemektedir.¹⁵

İstimâlet siyaseti hakkında verdiğimiz bu bilgilerden sonra Osmanlı istimâlet siyasetinin daha iyi anlaşılması açısından bu siyasetin tarihi vesikalari olan istimâletnâmeleri üslup ve muhteva yönünden incelemek konunun anlaşılması açısından daha iyi olacaktır.

İstimâletnâmeler

Araştırmamız esnasında incelediğimiz İstimâletnâme metinlerinin genel olarak nâme-i hümayûn¹⁶ özelliklerini ihtiva ettiğini, bazılarının da emr-i şerif olarak kaleme alındığını gördük. İstimâlet metinlerinin başlıklarında istimâlet sözcüğü bazılarında İstimâletnâme-i hümayûn, bazılarında istimâleti hâvî, bazılarında da istimâlet için şeklinde geçmektedir.

Metinler nâme-i hümayûn rükünleri bakımından değerlendirildiğinde bazılarının nâkil ve tenbîh bölümünden, bazılarının da daha fazla nâme-i hümayûn rükünlerinden müteşekkil olduğu görülmektedir. Araştırmamızın ana kaynağı olan Ferîdûn Bey'in Münşeât Mecmuası'nda nâme-i hümayûn rükünlerinin tümünü içeren bir istimâlet metni tespit edilemedi. Metinlerin bazılarında kısaca olay anlatılıp, gerekenin yapılması hususunda kısa direktifler verildiği gibi-Yavuz Sultan Selim'in gönderdiği metinler- bazılarında da muhataba övgüden sonra mesele uzunca izâh edilerek, istimâlete dair bir takım kıstaslar hatırlatılarak, muhatap yönlendirilmeye çalışılmaktadır.

İstimâletnâme metinlerinin içeriği gönderilen milletlerin sosyal yapısına ve gönderilme nedenlerine göre farklılıklar göstermektedir. İçeriği oluşturan cümlelerin hitap şekli, sözcükleri ve kurguları gönderilen toplumun dinî inanışları, sosyal dinamikleri ve etnik yapısı göz önünde bulundurularak dikkatle seçilmiştir. Gönderilen metinler genel olarak yönetici tabakaya, bölgenin ileri gelenlerine veya komutanlara gönderildiği için metinlerde öncelikle muhatabın gönlü kazanılmaya çalışılmış ve buna göre bir üslup ve içerik oluşturulmuştur. Bu içerik şahsın taltif edilmesiyle başlayıp, merkezin hüsnü zanının kazanılıp devam ettirilmesinin getireceği kazanımlar sıralanarak bitiril-

¹⁵ "TTK Belleten", XIII/52, 699; İlgürel, "İstimâlet", XXIII/362.

¹⁶ Bu konuda bilgi için; bkz Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili* (İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 1994), 146-155.

mektedir. Müslüman olan bir muhataba gönderilen metinlerde ikna için referans olarak genellikle ayetler ve hadisler kullanılmakta, ayetler seçilirken genellikle meseleyle ilgili, merkeze itaati ve cihadı emereden ayetler kullanılmaktadır. “Etî’ullahe ve eti’u'r-resule ve ûlü'l- emri minküm”,¹⁷ “Ve câhedû fillahi hakka cihâdihî hüve'ctebâküm”¹⁸, “Ve lillâhî cünûdü's-semavâti ve'l-arz”¹⁹ gibi. Bu şekilde hem yöneticinin hem de halkın Osmanlı tarafına çekilerek hâkimiyetin sağlanmasında merkeze ellerinden gelen yardımı yapmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

İncelediğimiz istimâlet metinleri Erdel, Kırım, Gürcistan, Mekke, Şark bölgesi (Diyarbakir) Kayseri vs. ülkenin birçok bölgesine gönderilmiştir. Metinler ya bir olay ya bir rica mektubuna cevap ya da merkezin bir isteğinin yerine getirilmesini içermektedir. Bu metinlerde görülen istimâlet politikasında öne çıkan durum, yöneticinin Osmanlı hâkimiyetini sevdirici, siyasî, sosyal ve ekonomik düzenin sağlanması konusunda bir takım önlemlerin alınmasını içeren önerilerdir. İnsan unsurunu ön planda tutan Osmanlı, halkını kendisine bir emânet olarak gördüğü için yöneticilere gönderdiği metinlerde halkın korunması için her türlü tedbirin dikkatle ve ehemmiyetle alınmasını istemiştir. Bu sayede kendinin güvende olduğunun farkına varan halkın Osmanlı'ya gönülden bağlanacağı ve toplumsal düzenin devam etmesiyle halkın huzur içinde yaşayacağı vurgulanmıştır.

İstimâletnâme metinleri, ya Allah'a hamd ve Peygambere salavâtla (davet bölümü), ya övgü (elkâb bölümü) yahut da direk maksada girilerek (nâkil bölümü) ile başlayıp olay iyice sunulduktan sonra merkezin siyasi tavrı ve politik bakışıyla olaylara karşı nasıl tavır alınması ve neler yapılması gerektiği (tenbîh bölümü) sunulmaktadır. İstimâletle (gönül almaya) ilgili cümleler ise metnin içerisine serpiştirilmektedir. Metin bitirilirken duâ, temenni yahut da gereken şeylerin yapılmasıyla elde edilecek kazanımlar sıralanarak sonlandırılmaktadır. Metinler bir gaye için gönderildiğinden öncelikle o gaye işlenmekte, merkezin malumatı ve tavrı anlatılıp, metinler içerisine de istimâletle ilgi, halkın korunması, halka karşı cömert davranılması, onların geçim kolaylığının temini, emniyetin ve huzurun sağlanması gibi hususlar aktarılmaktadır. Metinler emir üslûbundan çok bir ikna, yol gösterme ve siyasî bir tavır

17 “ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ ” = Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulüme (idarecilere) de itaat edin...“Nisa 4/ 59.

18 “ وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ ” = Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçti...“ Hac 2 / 078

19 “ وَاللَّهُ جُنُودَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ” = Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah çok güçlüdür, hü-küm ve hikmet sahibidir.“ Fetih 48/ 007.

sunma şeklindedir. Hıristiyan halka ve oradaki yöneticilere gönderilen istimâletnâmelerde bölge halkının ve hâkiminin gönlünü kazanmak için bir takım vaatler verilmektedir. Bu vaatler genelde Osmanlı hâkimiyetine itaatın ve hizmetin devamı neticesinde merkezin iyi niyet düşüncesinin oluşması ve bol ihsân şeklindedir.

İstimâletnâmelerin Bölümleri

İstimâletnâmeler Osmanlı yazışmalarında önemli bir yere sahip olan nâme-i hümayün üslubundadır. Bu belgeler genel olarak beş bölümden oluşmaktadır. Fakat her istimâletnâme bu bölümlerden tümünü içermeyebilir. İstimâletnâmelerin bölümlerini şöyle aktarabiliriz:

1. İstimâletlerde Davet Bölümü

Ferîdûn Bey'in Münşeâtı'nda bulunan istimâlet metinlerinde davet bölümüyle başlayan metinlere Sinan Paşa ve Derviş Paşa ile Girây Han'a gönderilen istimâletler örnek olarak verilebilir. Bu metinlerdeki davet bölümleri Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e ve ashabına salavatı içermekle beraber bazı nâme-i hümayûnların davet bölümünde bulunan Dört Halife'ye duayı da içermektedir.²⁰

2. İstimâletnâmelerde Elkâb Bölümü

Metinlerin elkâb bölümleri gönderilen şahsa ve bölgeye göre farklılıklar göstermektedir. Doğuya ve Müslüman yöneticilere gönderilen metinlerin bazılarında elkâblar “seni ki”, “siz ki” şeklinde kısa olmakla beraber bazılarında ise uzun övgüler içeren cümleler şeklindedir.²¹ Batıya ve Hıristiyan bölgelere gönderilen metinlerde kullanılan elkâblar, gönderilen kişiyi onura edici, dünyevî ve dinî bir takım sıfatlardır.²²

3. İstimâletnâmelerde Duâ Bölümü

²⁰ “Elhamdülillahillezi e’a cündehû rahzeme'l-ahzâbi vahdehû ve eyyede bi'l-melâ'iket'l müsev-vimîne rasûlehû ve 'abdehû seyyidenâ ve senedenâ Muhammedenillezi lâ-nebiyye ba'deh (Sallahû Te'âlâ 'aleyhi ve 'alâ âlihî ve sahbihî'r-râ'ine 'ahdehû)” Bkz. Derviş Paşa'ya gönderilen metnin davet bölümü, Veysel Öz, *Ferîdûn Bey'in Münşeât Mecmuası'nda Bulunan İstimâletnâmeler Ve Osmanlı'da İstimâlet Siyaseti* (İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y.L. Tezi, 2010), 110.

²¹ Ahmed Bey Feridun, *Münşeâtü's-Selâtîn* (İstanbul: Dersaadet, 1264), 87. (Bu çalışmada kullanılan istimâletnâmeler aslen bu eserden alınmıştır.)

²² “Muhtârü'l-küberâ'it-tâ'ifeti'l-Îseviyye Muslih u mesâlih-i cumhûri'l-milleti'n Nasrâniyye mü-teveffâ Boçkay İştvan” 22, “Mefâhiru ümerâi'l-milleti'l-Mesîhiyye, Merâci'ü'l-küberâ'-i fi't-tâ'ifeti'n-Nasrâniyye,” Erdel a'yânına gönderilen istimâletnâme, Bkz. Öz, *İstimâletnâmeler*, 127.

Elkâb bölümünden sonra yer alan duâ bölümü de metnin gönderildiği bölgeye ve kişiye göre farklılık göstermektedir. Duâ cümlesi elkâbdan sonra kullanıldığı gibi adı geçen bazı şahıslardan sonra da kullanılmıştır. Müslüman şahıslar için kullanılan dua cümleleri genellikle Allah delillerini parlatsın anlamında “enerallahu berâhinehum”, Allah iyi halini devam ettirsin anlamında “dâme ikbâluhû”, Allah kudretini, gücünü artırsın anlamında “zîde kadruhû” olduğu gibi, metin içinde veya metin sonunda da dinî yaşantınızda ve dünyevî yaşantınızda Allah'a emânet olunuz, Allah yardımcınız olsun, kolay gelsin anlamına gelen duâlar da bulunmaktadır. Batıya, Hıristiyan bölgelerin yöneticilerine gönderilen metinlerde ise duâ cümleleri genelde Allah âkibetini hayreylesin anlamında “hutimet ‘avâkıbuhû bi'l-hayr” şeklindedir.

4. İstimâletnâmelerde Nâkil Bölümü

İstimâletnâmelerin nâkil bölümü “zamîr-pend-i pezîrine rûşen ola ki”, “ma'lûmun ola ki”, “i'lâm olunur ki”, “tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl oldukda, ma'lûm ola ki” şeklindeki cümlelerle başlamaktadır. Bu bölümde metin neye binâen gönderilmiş ise o olay kısaca özetlenip, başkent'in durum veya olay hakkındaki ma'lûmâtı aktararak bu husûsta merkezin siyâsî tavrının nasıl olduğunun çerçevesi çizilmektedir. Olaylar aktarılırken metnin gönderildiği bölgenin siyâsî ve sosyal tahlili yapılarak yöneticinin siyâseten Osmanlı'yı desteklemesinin ve üstüne düşen görevleri yerine getirmesinin Osmanlı'nın himayesini kazandıracığı, ihsân ve iltifâtlara mazhar olunacağı; aksinin ise Osmanlı gazabını üzerlerine çekeceği ince bir üslûb ile kavratılmaktadır. Yine bu bölümde istimâletle ilgili cümleler yer alıp, yöneticinin halkın sevgisini kazanmasının yolları ve yöntemleri sunulmaktadır. Kısaca diyebiliriz ki nâkil / iblâğ bölümünde sorunun çerçevesi çizilip, durum analizi yapılmaktadır.

5. İstimâletnâmelerde Tenbîh Bölümü

Metinlerde tenbîh bölümü, bazen “imdi”, bazen “gerektir ki” ile, bazen de arka arkaya her ikisi birden kullanılarak, bazen de “buyurdum ki” ile başlayarak tekrar bir özet yapıлып, işlerin nasıl yürütülmesiyle ilgili ve durum önemini vurgulayan tenbîhlerde bulunmaktadır. Tenbîh bölümünde genellikle yapılacak hizmetlerin boşa gitmeyeceği ve mutlaka karşılık bulacağı hatırlatılmaktadır. Bu bölümde Müslüman muhatap için dünya ve ahiret kazanımları beraber zikredilirken, gayrimüslimlere gönderilen metinlerde genellikle hüsnü zan, iyilikler ve bol ihsânlar ön plana çıkarılmaktadır. Tenbîh bölümünün sonunda Hıristiyan bölgelere gönderilenlerde sadâkat ile kazanılacak iyilikler vurgulanarak bitirilmekte, Müslüman bölgelere gönderilenlerde ise aynı konular vurgulanıp, sonunda kısa veya uzun duâ cümleleri de yer almaktadır.

İstimâletnâmelerde Gönül Almaya Dair Yöntemler

Osmanlı istimâlet siyaseti, sosyal grupları uzlaştırmayı, toplumsal bütünlüğü sağlamayı ve bölgesel güçleri merkezi otoriteye gönülden bağlamayı amaçlayan bir yönetim anlayışıdır. Halkın huzur içinde yaşatılması ve yöneticilerin Osmanlı hâkimiyetini tam bir teslimiyetle kabul etmelerini öngören bu anlayış, istimâlet metinlerinde sıkça vurgulanmakta ve bu siyasetin uygulanmasına dair yöntemlerde belirtilmektedir. İstimâletnâme metinlerinde geçen bu yöntemleri şöyle aktarabiliriz:

1. Yöneticilere İtâat ve Sadakat Telkini ve Çeşitli İhsan Vaatleri

İstimâlet metinlerinde yöneticilerin Osmanlı hâkimiyetini gönülden kabul edip, bu istikamette işler ortaya koymaları ve bunu sadâkat, ihlâs ve dikkatle devam ettirmeleri vurgulanmaktadır.

Osmanlı, hâkimiyetinin kabulünün hem vatandaşlar hem de yöneticiler açısından önemli kazanımlar getireceği belirtilmekte ve daima Osmanlı himayesinde olmanın onlara huzurlu bir ortam (âsûde-i hâl) ve gönül rahatlığı (müreffehi'l-bâl) getireceği, padişahlık nezdinde haklarında hüsn-i zan oluşacağı ve bol ihsânla her zaman hatırı sayılır kimseler kategorisinde olacakları ilan etmektedir. Bu yöntemle yöneticilerin isteklerine kavuşmalarının yolunun Osmanlı'ya olan bağlılıklarından geçtiği, sorumluluklarını yerine getirmeleri halinde her zaman yanlarında olan koruyucu ve destekleyici bir yönetimle birlikte olacakları, mutlu ve müreffeh bir hayatın sadakat ve itaatten geçtiği vurgulanmaktadır. Bu durum metinlerde, südde-i senâya (başkent, merkez) ve 'atebe-i 'ulyâma (Osmanlı sarayı) bağlılığı devam ettirenlerin geçmişte olduğu gibi şimdi de birçok ihsana mazhar olacaklarına hiç şüphenin olmayacağını ilan etmekte ve muhatapların gönlü bu ifadelerle kazanılmaya çalışılmaktadır. Bu da Osmanlı istimâlet politikasının hâkimiyetini kabul edip itaate devam edenler için bir takım vaatlerle onları kazanmaya yönelik bir yol izlendiğinin göstergesidir. Metinlerde de hemen hemen aynı kalıplarda birçok yerde itaat ve sadakat telkini yapılmakta ve bunun sonucunda birçok kazanımlar elde edileceği vurgulanmaktadır. Bu telkinlerde Müslüman muhataplara karşı ayetlere de başvurularak karşı taraf etkilenmeye çalışılmaktadır.²³

²³ Buna bir örnek verecek olursak, Rüstem Han'a gönderilen metinde bu durum şöyle geçmektedir : "Sadâkat u ihlâs ve rıkkıyyet u ihtisâsın mucibince sadâkatde mukîm ve tarîk-i müsâdefetde müstakîm olup, 'atebe-i gerdûn-i pâyeme itâ'ati sermaye-i devlet ve pîrâye-i 'izzet bilüp, uğûr-i hümayûn-i sa'âdet-makrûnumda hidmet etmeye sa'y-ı belîğ ve cehd-i bî-dirîğ eylesen ki inşâllahu Te'âlâ me'mûl u melhûzundan ziyâde envâ'-ı riâyet ve ihsânıma mazhar olup, dâimâ zıllî himâyetimde âsûde-hâl ve müreffehü'l-bâl olduğunuzdan, gayri, hergâh-ı enzâr-ı ferhunde âsârım üzerinden hâlî olmayup, her zaman mer'î u muhterem olmanda iştibâh yokdur." Bkz., Açık-baş Hâkimi olan Rüstem Hân'a gönderilen istimâletnâme;

2. Pişman Olanların Bağışlanması

Osmanlı, toplumsal huzur ve barış için, isyân eden gruplarla mücadelede hassas davranıp, isyân ve taarruzları bertaraf etme yönüne giderdi. İsyân edip, bu isyânından vazgeçenlere de öfke ve kinle değil, büyüklüğün ve kendine güvenin göstergesi olan bağışlayıcılıkla karşılık verirdi. Şöyle ki Rüstem Hân'a gönderilen metnin muhtevasında Rüstem Hân padişahlık makamına mektup göndererek daha önce isyân eden Simon Hân adındaki bir isyânkârla mücadele etmek ve onu ortadan kaldırmak için izin istemekte, buna karşılık olarak padişahlık makamı Simon Hân'ın daha önce hayli serkeşlik ettiği halde sonradan bu isyânından vazgeçip, özür dileyerek haraç göndermeye devam ettiğine dikkat çekerek bu durumda olan bir topluluğa savaş açmanın İslâm şeriatına ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in uygulamalarına ters düştüğü için buna izin verilemeyeceği dile getirilmektedir.²⁴ Böylece toplumsal uzlaşısı konusunda Osmanlı yöneticilerinin İslâm'ın öngördüğü şekilde hareket ettiği, gruplar arasındaki düşmanlıkların giderilmesi ve toplumsal bütünlüğün sağlanması için gerekli müdahaleleri yerinde ve zamanında yaptığı anlaşılmalıdır. Bu strateji ile iki şahıs ya da grup arasındaki çekişmelerin devamına izin verilmeyerek İstimâlet siyâsetindeki uzlaştırıcı, bağışlayıcı ve şefkatli olma gereği bu şekilde ortaya koyulmaktadır.

3. Geçim Kolaylığının Sağlanması

Osmanlı, hâkimiyet kurduğu bölgelerin halklarını korumak ve onların rahat bir hayat sürerek kendilerine olan bağlılıklarını devam ettirmek için maddi yönden (tarımsal, zanaatsal ve ticari yönden) de onları destekleyerek o bölgede geçim kolaylığı ve ucuzluk oluşturmaya çalışmıştır. Bu şekilde halk herhangi bir sektörle uğraşarak geçimini rahatlıkla sağlayıp, devlete olan güvenini devam ettirmiştir. Osmanlı, yönetici olarak gönderdiği veya sefer için gönderdiği komutanlarına o bölgenin halkının duâsını almalarını ve mazlunun ahını almaktan içtinap edip, halka iyi davranıp o bölgede ucuzluk ve geçim kolaylığı sağlayacak uygulamaların hayata geçirilmesine ehemmiyet vermelerini istemiştir.²⁵

Tezimizin ikinci bölümünde bulunan Münşeâtü's-Selâtin'deki İstimâletnâmeler 9. istimâletnâme. Öz, İstimâletnâmeler, 113.

²⁴ Bkz. Açık-baş hâkimi olan Rüstem Hân'a gönderilen istimâletnâme; 9. istimâletnâme, Öz, *İstimâletnâmeler*, 113.

²⁵ Bu durum Kayseri'de ortaya çıkan Abaza İsyânı'nı bastırmak için görevlendirilen Sadr-ı a'zam Mehmet Paşa'ya gönderilen istimâletnâmede şöyle yer almaktadır: *"Gittiğiniz yerlerde fukara ve re'âyaya tecavüz ve taadiden ictinâb ve ihtiyât-ı sıyânet-i re'âyâ ile iktisâb-ı sevâb-ı bî-hisâb eyleyiniz ki, dâimâ husûl-i zafer u feth 'aceze ve mesâkinin hayr du'âsına merbût ve ucuzluk u kahtlık ve ashâb-ı zirâ'atin ve ahâl-i memleketin ferâğ-ı hâllerine meşrûtdur."* Bkz., Sadr-ı a'zam Mehmed Paşa'ya gönderilen istimâletnâme; 11. istimâletnâme; Bu cümleden de anlaşıldığı üzere Sultan, sadr-ı a'zamına geçtikleri yerlerde fukaranın ve halkın haklarına tecavüz etmemelerini

4. Osmanlı'nın Reâyâperverliği

Osmanlı reâyâperverliği, halkı koruyan, besleyen, terbiye eden; yönettiği halkların görüşleri, inanışları ve yaşantı tarzları ne olursa olsun onları asla rencide etmeyen; yaşama tarzı ve fikirleri diğer toplumlara zarar vermediği ve fesada yol açmadığı müddetçe de inançlara müdahalede bulunmayan hoşgörülü bir anlayıştır. Osmanlı, bu çerçevede halkına karşı hoşgörülü davranır ve onların müşküllerini çözmeye çalışır, elindeki imkânlarını kullanarak halkına karşı cömertlik ve koruyuculuk görevini yerine getirirdi. Bu durum Şark Seferi'nde bulunan Özdemir-oğlu Osman Paşa ile maiyetinde bulunan askere gönderilen istimâletnâmede şöyle dile getirilmektedir:

Re'âyâ vü berâyâ ki vedâyi'-i rabbü'l-izzetdir. Rencide ve bir ferdi remide etmeyüp, yümn ü bereket verecek vecihle hareket edeler ki; âh-ı mazlûm hayr etmediği ma'lûmdur.... Hüsn-i hâl ile hizmet edenleri himâyet edüp, hakk u adl üzere hükûmet sebebi ile cümmeniz du'â-yı hayrına mazhar olasız.²⁶

Osmanlı Reâyâperverliği yukarıda aktarılan parça ışığında beş esas üzere özetlenebilir:

1. Halkın Allah'ın bir emâneti olarak görülmesi.
2. Halkın rencide edilmemesi ve ürkütülmemesi.
3. Mazlumun ahının alınmaması.
4. Hüsn-i hâl ile hizmet edenlerin korunup kollanması.
5. Yöneticilerin adâlet üzere hükmetmeleri.

5. Toplumsal Güvenliğin Sağlanmasındaki Titizlik

Osmanlı, fethedilen yerlerde sağlanan sosyal ve siyasi istikrarın devamı için gerekli tedbirlerin siyasî ve askerî güçler tarafından alınmasına büyük önem vermiştir. Gerek gelebilecek dış saldırılara ve gerekse çıkabilecek iç çe-

ve fukara ve halkı korumanın hesapsız kazanımlara vesile olacağını, fetih ve zaferin zayıfların ve miskinlerin hayır duâlarına bağlı olduğunu, ucuzluk ve rahat bir hayatın, ziraatla uğraşanların ve memleket ahalisinin rahat ve huzurlu bir hayat sürmesine bağlı olduğunu bildirmektedir. Bu yönüyle baktığımızda halkının huzurlu, müreffeh bir hayat sürmesinin Osmanlı hâkimiyetine olan bağlılığını artıracığı bilinciyle hareket edildiği ve bunun sağlanması için gerekli hassasiyetin gösterildiği anlaşılmakta ve yeni fetihlerin yapılabilmesinin de öncelikle yönetim altında olanların memnuniyetine bağlı olduğunun da bilinciyle hareket edilmektedir. Öz, *İstimâletnâmeler*, 120.

²⁶ Bkz., Özdemir-oğlu Osman Paşa ile maiyetinde olan askere gönderilen istimâletnâme; 4. istimâletnâme, Öz, *İstimâletnâmeler*, 103.

kişmelere karşı siyâsî ve askerî güçlerin ferasetli ve teyakkuz halinde olmalarını ısrarla talep edip, bu konudaki zaafiyetin neler getireceği konusunda onları ciddi bir şekilde uyarmıştır.²⁷

Osmanlı istimâlet siyâsetindeki huzurlu bir yaşama alanı oluşturma gayreti açısından yöneticilerden ve komutanlardan eşkiya ve bölücü hareketlere karşı ciddi tedbirler alınması istenilmektedir.

Osmanlı yönetimi, halkın ve devletin güvenliği için askeri tedbirleri almakla beraber, bu tehditleri oluşturan dış bölgelere de gerekli müdahaleleri yapmaktan geri kalmamıştır. Bölücü ve eşkiyaların merkezleri olan kalelerine saldırılar düzenlemesinin istenilmesi ve Kırım Hanı'na gönderilen istimâletnâmede Alman ve Viyana Toprakları'na durmadan akınlar yapılmasının istenilmesi buna bir örnektir.

6. Sevilen ve Saygın Kişilerin Yönetici Olarak Atanması

Osmanlı, fethettiği bölgelere atayacağı yöneticileri genel olarak o bölgenin halkından atardı. Atanacak kişinin bölge halkının asaleten en üstün olanı, bölge halkı tarafından sevilen ve ileri gelenler tarafından da takdir edilen kişi olmasına dikkat edilirdi. Bu şekilde hem etkin hem de yetkin ailelerin yönetiminde söz sahibi olması yöneticilerin halka kendini sevdirmesine ve Osmanlı hâkimiyetinin yadırganmamasına büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Bu şekildeki bir siyâset halkla çatışmayı en aza indirmiş ve halk ile yönetim arasında güçlü bir bağ kurmuştur diyebiliriz. Osmanlı'nın uygulamış olduğu istimâlet siyâsetinde ve gönderdiği istimâletnâmelerde bu uygulama önemli bir yer tutar. Bu uygulamadaki yönetici olana verilen yetki ve ihsanlarla hâkim gücün gönüllü kazanılmış, bu kişilerin halk tarafından sevilen kişiler olması da halkın Osmanlı'ya olan bağlılığını ve güvenini daha da artırmıştır.²⁸

²⁷ Bu hassasiyet Kartil hâkimi Magoza Han'a gönderilen istimâletnâmede şu şekilde yer almaktadır: "Memâlik-i mahrûsemden bir mahale zarar u gezend erişirtmemeğe... ve bi'l-cümlesinin umûr-i ceng u harpte ve def' u ref'-i a'dâda teyakkuz u intibâh ve hüs-i tedbir ü tedârikine i'timâd-ı hümâyûnum mukarrerdir. İmdi, a'dâ-i dînin mekr u hilelerinden gâfil olmayup, dâimâ basiret üzere olasın." Bkz., Öz, a.g.e., Kartil Hâkimi Magrav Hân'a gönderilen istimâletnâme; 10. istimâletnâme, Öz, İstimâletnâmeler, 116.

²⁸ Bu şekilde bölgenin ileri gelenlerinin talebi üzerine vefat eden Erdel Kralı'nın yerine oğlunu atanmasının kabul edilmesini ifade eden bilgiyi örnek olarak verelim: *Erdel hükûmeti müşârun ileyh Rakoçi Gorki'den sonra büyük oğlu olan İftihârü'l-ümerâ'i'l-fihâmi'l' İseviyye Rakoçi Gorki hutimet 'avâkıbuhü bi'l-hayra olmak münâsib ve lâyk ve cümleden re'y ü ittifâk üzere ma'kül olduğunu i'lâm edüp, südde-i sa'âdetimizden izn-i hümâyûnumuz recâ eylemişsiniz. İmdi, mâdemki babası müşârun ileyh Rakoçi hayatda ola Erdel Hükûmeti'ne kimesne karışmayup, kendüsi istiklâl üzere hükûmetinde sadâkat ü 'ubûdiyyet ile ber-karâr olup, kendüsi fevt oldukdan sonra sulbî oğlu müşârun ileyh Rakoçi Gorki Vilâyet-i Erdel'e Hâkim ola ve babası tarîki üzere câdde-i 'ubûdiyyetde sâbit ve doğruluk ve hayr-hâhlik yolunda istikâmet edüp, dostuma dost ve düşmânuma düşmân ola*" Bkz., Erdel a'yânına gönderilen istimâletnâme; 13. istimâletnâme, Öz, İstimâletnâmeler, 127.

Osmanlı, yönetici atarken halkı memnun edecek ve bölge halkının gönlünü alacak kişileri atmaya dikkat ederdi.²⁹ Bu yöntem de İstimâlet siyâsetinde halkın gönlünü almada önemli bir araç olsa gerektir.

7. Farklı Topluluklara Karşı Denge Siyâseti Güdülmesi

Osmanlı istimâleti, aynı zamanda toplumsal barışın sağlanması açısından uygulanan bir denge siyâsetidir. Bu siyâset de ancak güçlü bir siyasi irâde, donanımlı bir ordu ve işler bir adâlet mekânizması ile mümkün olabilirdi. Bu vasıfları kendinde bulunduran bir devlet olan Osmanlı, hâkim olduğu bölgelerdeki toplumları birbirleriyle barış içerisinde yaşatıp, birbirlerini tamamlayan ve uyum içerisinde olan toplumsal bir mozaik oluşturmuştur. Asırlarca birbiri ile savaş halinde olan Avrupa ve Balkanlar Osmanlı'nın uyguladığı adâletle ve izlenen istimâlet politikasıyla farklı grupları birbirine bağlayıp, kendine ısındırması ve bu toplumları asırlarca barış içerisinde yaşatmayı başarmıştır.³⁰

Osmanlı, yönetici olarak atadığı kişiye oranın hassas dengelerini hatırlatarak oradaki farklı unsurlara karşı istimâletle (gönül alıcı) davranıp, oradaki serkeşlik edenleri sevgiyle kendine bağlamayı ve hassas bir konumu olan bölgelere taarruzda bulunmamayı özenle vurgulamıştır. Bu siyasi uygulamayla Osmanlı, o bölgenin hassas dengelerini göz önünde tutarak hareket etmekte ve aynı zamanda henüz şartları oluşmamış bölgelere de girmenin doğru olmadığını hâkimiyet temsilcilerine aktarmıştır.

8. Hâkimiyet Anlayışının Kapsayıcı Olması

Osmanlı istimâlet politikası sayesinde gerek batıdan ve gerekse doğudan birçok kavim ve aşiretler kendi arzularıyla Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı'nın uyguladığı esnek politika sayesinde her millet kendi örf ve gele-

²⁹ Önceki Erdel Kralının neden bu yöneticiliği hak ettiği şu şekilde izâh edilmektedir: “Âsitân-ı bülend-eyvân'ımıza kemâl-i sadâkat ve nihâyet-i hulûs u 'ubûdiyyet üzere olup, ceng-dîde ve rahîm-âzâmûde ve ra'iyet-perver ve fukara vü mesâkîne sâye-güster olup ve cümleden haseb u nesebde fâyik ve hüsn-i tedbîr ü tedârükde sadra lâyık” Bkz., Erdel Hükûmeti Boçkay Hâkim'in vezîrine gönderilen istimâletnâme; 13. istimâletnâme; Bu parçada önceki yöneticinin bu makama layık görülmesi ve bu görevde kalmasının nedeni onun başkente tam bir sadakat ve itaat üzere olması, savaş görmüş, tecrübe sahibi, halkına iyi davranan fakirleri ve yoksulları koruyan ve o bölgenin seçkin ailelerinden birinden olması ve yönetimde dikkate değer tedbirleri almada başarıları olarak açıklanmıştır. Öz, *İstimâletnâmeler*, 127.

³⁰ İzlenen bu denge ve istimâlet siyâsetini bir örnekle açıklayalım: “Size serkeşlik eden Macar beylerini hüsn-i tedbir ve istimâletle kendüne mutî' u râm ve mesned-nişîn-i memleket-i Macar olduğunu cânib-i hümayûnumuza i'lâm edesin ve cümle Macar tâ'ifesine kendini sevdirmeye ihtimâm edüp, 'ahd u emâna muhâlîf Nemçe tarafına aslâ duhûl ve tecâvüz olunmağa rıza göstermeyesin.” Bkz., Öz, a.g.e., Erdel Hükûmeti Boçkay Hâkim'in vezîrine gönderilen istimâletnâme; 13. istimâletnâme, Öz, *İstimâletnâmeler*, 127.

neklerini devam ettirmiş ve Osmanlı yıkılana kadar da milli özellikleriyle varlıklarını korumuşlardır. Osmanlı'nın uyguladığı bu esnek ve hoşgörülü yönetim anlayışı farklı milletleri bir bütün içerisinde toplayıp, onları birbirine sıkı sıkıya bağlamıştır.³¹

9. Muhatapların Kendi Kutsallarıyla İkna Edilmesi

Osmanlı istimâlet siyâsetinde öne çıkan diğer bir husus da istimâlet için gönderilen metinlerdeki üslup ve içerik farklılıklarıdır. Metinlerde gönderilen milletlerin veya toplulukların değerleri ve kutsalları saygıyla anılmakta ve her topluluğun dinamikleri göz önünde bulundurulmuş bir siyâset izlenmektedir. Müslüman halkın yoğun olarak yaşadığı bölgelere gönderilen metinlerde referans olarak daha çok İslâm dininin temel kaynakları olan Kur'an ve hadisler kullanılmakta, Hıristiyan halkın yoğun olduğu bölgelerde ise Hz. İsa'ya atıfta bulunup, ondan övgüyle bahsedilmektedir. Böylece toplumların manevi yönü dikkate alınarak onların gönlünün kapıları açılmaya çalışılmaktaydı. Müslüman halklardan, bilhassa kutsal bölgelerde yaşayan halktan, devletin seferlerde başarısı ve devamlılığı için Kur'an hatmedip duâda bulunmaları önemle istenmekteydi.³²

10. Fakir Halkın Korunması ve Onlara Yardım Edilmesi

Osmanlı, bütün bölgelerin fakirlerini korur ve gözetirdi. Ama kutsal bölgelerin halklarına daha cömert davrandığı da bir gerçektir. Osmanlı, kutsal bölgelerin halklarına daha hassas davranıp, o bölgenin fakirlerine çeşitli yardımlarda bulunurdu. Osmanlılar kutsal bölgelerdeki hizmetlerin yürütül-

³¹ Açık-baş Hâkimi olan Rüstem Hân'a gönderilen istimâletnâmede hem bu birlikteliği sağlayan formül, hem de diğer milletlere karşı uygulanan hoşgörüyü kendi hâkimiyetine çekme politikası özetle sunulmaktadır. "*İmdi Hak Subhânehû ve teâlâ hâzretlerinin ulûv-vi 'inâyet-i bî-gâyet sümûv-vi 'âtîfet-i bilâ-nihâyeti ile südde-i seniyye-i sipîhr-ihîrâm ve 'atebe-i âliye-i felek-ihîşâmum dâimâ meftûh u küşâde olup, memâlik-i şark u garbdan eğer silm ve eğer harb için gelenlerden bir ferde men' u def' ve sedd ü red yoktur.*" Bkz., Öz, a.g.e., Açık-baş hâkimi Rüstem Hân'a gönderilen istimâletnâme; 9. istimâletnâme; Gönderilen metnin tenbîh bölümünden alınan bu parçada hâkimiyet sahibi olan Osmanlı'nın hâkimiyetinin ve şefkat kanatlarının herkes için açık olduğu, hâkimiyeti altına girmek isteyenlerin asla reddedilmeyeceği ilan edilmektedir. Bu parçada dikkat çeken önemli bir nokta da barış ya da savaşla, doğu ya da batıdan gelenlere karşı asla bir engellenmenin olmaması ve herkes için kucak açmak gereğinin tenbîh edilmesidir. Bu cümle Osmanlı hâkimiyet anlayışının kapsayıcılığını ifade eden örnek bir cümledir, Öz, *İstimâletnâmeler*, 113.

³² Mekke şerifine gönderilen bir istimâletnâmede bu durum şu şekilde ortaya konmaktadır: "*âdet-i marziyyeniz üzere eşrâf ve 'ulemâ' ve 'âmmе-i sulehâ ile ol emâkin-i müteberrikede ed'îye-i devâm-i devlet-i rûz-efzûn ve esniye-i sebât-ı saltanat-ı 'izzet-meşhûnumuza müdâvemet...*" Bkz., Öz, a.g.e., Şerif-i Mekke-i Mükerreme'ye gönderilen istimâletnâme; 2. istimâletnâme, Öz, *İstimâletnâmeler*, 97.

mesi ve o bölgenin mübarek şahsiyetlerine yardım maksadıyla “surre alayları”³³ gönderirlerdi. Mekke Şerifi'ne gönderilen istimâlet metninde Mısır'dan gönderilen malların Mekke ve Medine fakirlerine dikkatlice dağıtılması ve o bu kutsal şehirlerin işlerinin güzelce idare edilmesi önemle vurgulanmaktadır. Bu durum Osmanlı'nın insanların gönlünü nasıl kazandığının bir tarifi olsa gerektir. Osmanlı halka hizmeti hakka hizmet olarak görür ve hakkın rızasını kazanmanın halkın gönlünü almaktan geçtiğinin farkında olarak hareket ederdi.

11. Birlik ve Beraberliğin Sağlanması

İstimâletnâme metinlerde birçok yerde muhataplara, düşmana ve tehlikelere karşı bölge unsurları ile birlik ve beraberlik kurmaları konusunda telkinlerde bulunmaktadır. İhtilafa düşmenin zararlarına dikkat çekilip, ihtilafın İslam'a layık bir davranış olmadığı vurgulanmaktadır.³⁴

İstimâlet metinlerinde dikkat çeken diğer bir nokta, muhatapların Osmanlı'ya hizmet için ortak bir düşünce ve endişe ile hareket etmelerinin istenmesidir. Bu sayede bölücü ve yıkıcı anlayışa sahip olanlara karşı mücadele edilebileceğinin önemle altı çizilmektedir.³⁵

12. Halka Zulmedilmemesi

Osmanlı, yönetici olarak atadığı kimselere, Allah'ın bir emaneti olarak gördüğü, halkına karşı zulmetmemelerini tenbîh ederdi. İstimâletlerde gerek Osmanlı hâkimiyetinde olan gerekse Osmanlı hâkimiyetine girmemiş olanlara zahmet çektirilmemesi, can ve mallarına zarar verilmemesi, kimseye zulme-

³³ Surre alayı: Mekke ve Medine'de oturan ve o tarafta bulunan seyyidlere, şeriflere ve ileri gelenlere dağıtılmak üzere Osmanlı padişahları tarafından gönderilen para ve hediyelere bu isim verilmiştir. Surre alayı, Dar'us-saade ağası nezaretinde hazırlanır, Recep ayının on ikisinde merasimle yola çıkartılır. Bu alayın yerine ulaşmasına kadar surre emini mes'ul olurdu; bkz. Mithat Sertoğlu (İstanbul: Enderun Kitâbevi, 1986), “Osmanlı Tarih Lugatı”, 318.

³⁴ Buna birkaç örnek verecek olursak: “Ol tâ'ife-i dalâlet-pîşe, mezheb-i bâtılâri üzerinde yek-dil ve yek-endîşe olup, ittifâk u irtifâk üzere olalar. Siz hak üzere nâbit ve mezheb-i sahîh üzere sâbit iken, aranızda ihtilâf ve terk-i muvâfakat u i'tilâf lâyı-ı İslâm değildir. Ol cânibde serhadd-ı mansûremde olan beylerbeyleri ve ümerâ ile yek-dil u yek-cihet olup, uğûr-i hümâyûn-i sa'âdet-makrûnumda hidmet etmeye sa'y-yı belîg ve cehd-i bî-dirîg eylesin ki”, Bkz., Açık-baş Hâkimi olan Rüstem Hân'a gönderilen istimâletnâme; 9. istimâletnâme, Öz, *İstimâletnâmeler*, 113.

³⁵ “...mümkün oldukça hüsn-i istimâletle etrâf ve eknâfda olan Gürcistân beylerin ve nâmdârların yanına götürüp, yevmen fe-yevmen dernek ve cem'iyetin izdiyâd bulmağa ve a'dâ üzere gâlip olmağa sa'y edüp.” Bkz., Öz, Kârîl (Kartli) Hâkimi Magrav Hân'a gönderilen istimâletnâme; 10. istimâletnâme, Öz, *İstimâletnâmeler*, 116.

dilmemesi ve düşmanlık beslenilmemesi istenirdi. Kim bu düstura riayet etmez de düşmanlık ederse onun da gereği gibi azarlanacağı ilan edilmekteydi.³⁶

SONUÇ

Osmanlı, istimâlet siyâseti ile hâkimiyet altına aldığı milletlerden kendisine bağlılığı gönülden devam ettirmelerini amaçlamıştır. Bu minvalde de yönetici yahut da komutan olarak atanan kişilerden, Osmanlı Devleti'nin birer temsilcisi olarak Osmanlı siyasetine uygun hareket edip, dostunu dost düşmanını düşman görmelerini, yönetimleri altındaki Müslüman yahut Gayrimüslim bütün halkı Allah'ın bir emaneti bilip halktan hiç kimsenin onurunu incitecek bir davranışta bulunmamalarını, mazlumun ahını almamaya dikkat etmelerini ve ayrıca insanların maddî ve manevî yönden rahat yaşayacakları bir ortam hazırlamalarını istemiştir. Fethedilen yerlerin halkına iyi davranma, onları himaye etme, dış düşmanlara karşı can ve mal güvenliğini sağlama, dînî konularda serbestiyet verme ve vergi hususunda kolaylık gösterme Osmanlı istimâletinin başlıca unsurlarıydı. Osmanlı, bir bölgenin fethini gerçekleştirdikten sonra genel olarak o bölgede hâkimiyet kurmada zorlanmamıştır. Çünkü uygulamış olduğu re'âyâperver, adîl, şefkatli yönetimi ve önceki yönetimlerle kıyaslanamayacak derecede yaşama kolaylığı sağlayan ekonomik ve siyasî sistemi halkın kısa sürede Osmanlı'yı benimsemesini sağlamıştır.

Birçok Osmanlı tarih kaynağında yer bulan istimâlet kavramı, bu kaynaklarda insanların gönlünü alarak onları yönlendirme ve dostluğunu kazanma manasında kullanılmaktadır. Çoğunlukla padişah bazen de sadr-ı a'zam, yöneticileri, askerleri ve toplum içinde yetkin kimseleri yönlendirmek için muhataplarına gönül alıcı ve yönlendirici istimâletnâme, istimâlet kâğıdı ya da istimâlet içerikli mektuplar göndermiştir. Bu metinlerde muhatabın gönlü alınarak metnin gönderildiği olay hakkında başkentin düşünceleri, muhatabın da nasıl hareket etmesi gerektiği aktarılmakta, halka karşı uygulanacak istimâlet siyasetine dair kaideler de hatırlatılmaktadır.

³⁶ Bu durum Yavuz Sultan Selim'in doğu seferinde iken Tebriz'den gönderdiği bir istimâlet metninde şöyle geçmektedir: "Asâkir-i nusrat-me'âsirim halkından ve gayriden bir kimesne mâni' u müzâhim olmaya ve canlarına ve başlarına ve mâl ü menâllerine bî-vech mine'l-vücûh zarar u ziyân dek-vermeye ve zulm u te'addî eylemeye. Herkim te'addî edecek olursa mu'âteb olur." Bkz., Öz, Selîm Hân'ın Tebrîzli Hoca Mîr'in oğluna gönderilen istimâletnâme; 7. istimâletnâme. Öz, *İstimâletnâmeler*, 112.

KAYNAKÇA

- Feridun, A. B. (1264). Münşeâtü's-Selâtin (C. 1-2). Dersaadet.
- Gibbons, H. A. (1928). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Orjinal kitap adı: (The foundation of the Ottoman Empire a history of the Osmanlis up to the death of Bayezid (R. H. Özdem, Çev.). Devlet Matbaası.
- Güzel, C., & Çiçek, K. (2002). Türkler Ansiklopedisi (S. Koca, Ed.; C. 1-10). Yeni Türkiye Yayınları.
- İbrahim Musafa, A. H. Z. (1996). El-Mu'cemü'l- vesît. Çağrı Yayınları.
- İlgürel, M. (t.y.). İstimâlet. İçinde DİA: C. XXIII (ss. 362-363).
- İlgürel, M. (1994). Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti. İçinde XII. Türk Tarih Kongresi.
- İnalçık, H. (1954). Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna. Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, 137-184.
- İnalçık, H. (1991). Türkler ve Balkanlar. Yeni Forum Aylık Siyâset, Kültür Dergisi, XII(363).
- Kütükoğlu, M. (1994). Osmanlı Belgelerinin Dili. Kubbealti Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.
- Mutçalı, S. (1995). Arapça –Türkçe Sözlük. Dağarcık Yayınevi.
- Öz, V. (2010). Ferîdûn Bey'in Münşeât Mecmuası'nda Bulunan İstimâletnâmeler Ve Osmanlı'da İstimâlet Siyaseti [Y.L. tezi]. T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sertoğlu, M. (1986). Osmanlı Tarih Lugatı. Enderun Kitâbevi.
- Şemseddin Sâmi. (1989). Kâmûs-ı Türkî. Enderun Kitâbevi.
- TTK Belleten. (t.y.).
- Tuğlacı, P. (1971). Ansiklopedik Türkçe Sözlük. Pars Yayınevi.

Tembellik Niçin Kötüdür?

Why Laziness is Bad?

İbrahim AKSU

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Erzincan/Türkiye

Dr. Lecturer, Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Erzincan/Turkey

aksuibrahim34@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7172-4204>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 27.09.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26.11.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30.11.2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kasım/ November

Atıf / Citation: Aksu, İbrahim. "Tembellik Niçin Kötüdür?". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 5/2 (Kasım/November 2021): 19-31

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Öz

Çalışkanlık, klasik dönemin felsefe ve düşünce gelenekleri tarafından insan için kazanılması elzem bir değer olarak görülmüştür. Buna mukabil tembellik ise aynı felsefe ve düşünce geleneklerinde yerilmiştir. Tembelliğe yönelik söz konusu olumsuz yaklaşımın en temel sebebi insanın tabiatı gereği sosyal bir canlı olarak görülmesidir. Böylelikle o hem salt yaşamak hem de iyi yaşamak için çalışmaya ve bunu da türdeşi diğer insanlarla birlikte yapmaya muhtaçtır. Ancak böylesi bir gerekçelendirme, yaşamak yahut iyi yaşamak için yeteri kadar serveti olan ve gerekli maddi koşullara sahip insanların için tembelliğe hakları olmadığı sorusuna yanıt veremediği için eksiktir. Zira tembellik, klasik felsefe ve düşünce gelenekleri içerisinde sadece fakirler için değil zenginler için de yerilen bir özellik olmuştur. Tembelliğin değersizliğine ilişkin gerekçelendirme-deki bu eksiklik ancak zengin-fakir gözetmeksizin herkes için geçerli birtakım nedenlerin hesaba katılması ile tamamlanabilir. İslam düşüncesi ve felsefesi söz konusu olduğunda ilgili nedenler ahlâk alanında karşımıza çıkmaktadır. Bu makale, tembelliğin mutlak manada yerilmesinin ardında yatan bu ahlâkî gerekçeleri soruşturmakta ve böylelikle de tembelliğin için herkes için kötü görüldüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır. Soruşturmanın kapsamını modern dönem öncesi İslam ahlâk düşüncesi ve felsefesine ait kaynaklar teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, İslam Düşüncesi, İslam Ahlâk Felsefesi, Tembellik, Mutluluk, Yetkinlik, Erdem.

Abstract

The traditions of philosophy and thought of the classical period have seen diligence as a value that man must obtain. On the contrary, the same traditions disparage laziness. The reason why laziness has been disparaged is the assumption that man is by nature a social animal. Thus, for both mere living and living well the man needs diligence. And he must do this together with his congeneric. However, such a justification is deficient since it does not answer the question of why the man who has sufficient fortune and enough financial provisions for mere living or living well has no right to be lazy. Because laziness has been a disparaged feature within the traditions of philosophy and thought of the classical period not only for poor people but also for the wealthy. This deficiency in the justification of laziness is only able to complete by taking into consideration the reasons which are valid for everyone without discriminating between poor and wealthy. When it comes to Islamic thought and philosophy, we encounter those reasons in the field of morality. This article investigates these moral reasons underlying the disparaging of laziness unconditionally. In this way, it strives to show why laziness is evaluated as bad for everyone. The scope of the investigation is limited by the sources pertaining to Islamic moral thought and ethics of the pre-modern period.

Keywords: Islamic Philosophy, Islamic Thought, Islamic Ethics, Laziness, Happiness, Perfection, Virtue.

GİRİŞ

Çalışkanlık tarih boyunca dinler, dünya görüşleri ve felsefî öğretiler tarafından olumlu bir değer olarak kabul edilmiştir. Buna mukabil aylıklık, rahatsızlığa düşkünlük, işten kaçma, üşengeçlik, uyuşukluk, rehavet vb. edimlerin ortak adı sayabileceğimiz tembellik ise aynı oranda yerilmiştir. Nitekim, en muhtasar biçimde “imkan ve iktidar varken işten güçten çekilip oturmak ve üşenip ağır davranmak”¹ biçiminde tanımlanabilecek olan bu edim, İslam dinî düşünce geleneğinde kendisinden Allah’a sınımlanacak bir nitelik kabul

¹ Ahmet Rıfat, “Tembellik”, *Tasvîr-i Ahlâk*, haz. Hüseyin Algül (İstanbul: Tercüman Gazetesi, ts.), 337.

edilmiş;² Hristiyan dini düşünce geleneğinde yedi ölümcül günahın biri olarak görülmüş;³ filozof ve düşünürler tarafından ise “her türlü kötülüğün sebebi”⁴ ve hatta “ölümünden beter”⁵ sayılmıştır. Dahası tembellik, bireysel açıdan taşıdığı bu olumsuz değere eş biçimde toplumsal açıdan da sosyal yapıyı bozacak derecede büyük bir zafiyet addedilmiş⁶ ve buna paralel olarak da toplum üzerindeki etkileri dolayısıyla idarecilerin tembellikten uzak durmaları gerektiği belirtilmiştir.⁷

Tembelliğin böylesine değersiz görülmesi modern dönem öncesi her türden düşünce geleneğinin üzerinde hemfikir olduğu yaklaşımlardan biridir diyebiliriz. Söz konusu yaklaşımın altında yatan en temel sebep insanın doğası gereği sosyal/toplumsal bir canlı olduğu kabulüdür. İlgili kabule gerekçe olarak ise, insan türünün hayatta kalabilmek ve bir adım ötede de iyi bir yaşam sürebilmek için çalışmaya muhtaç bulunması ileri sürülmektedir. Nitekim bu çalışma edimi de kendisini, büyük oranda, toplumsal bir yaşam şeklinin oluşturulup o yaşam şeklini ayakta tutacak farklı sorumlulukların her bir insan ferdi tarafından yerine getirilmesi biçiminde göstermek durumundadır.⁸

² Hz. Muhammed’in acizlik, korkaklık vb. nitelikler yanında “tembellik”ten de Allah’a sığındığına işaret eden bir hadis için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, “el-Câmi’u’s-sahîh”, *Mevsû’âtul-hadisî ş-şerîf: el-Kütübü’s-sitte* (Riyad: Dâru’s-selâm, 3. Baskı, 2000), “Cihâd”, 25, 74. İslam düşüncesinde tembelliğin yerilip çalışmanın ise övülmesi hususunda ayrıca bk. Cafer Sadık Yaran, *Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlâkî Erdemler* (Ankara: DİB Yayınları, 2018), 85-88.

³ Rebecca Konyndyk DeYoung, “Sloth: Some Historical Reflections on Laziness, Effort, and Resistance to the Demands of Love”, *Virtues and Their Vices*, ed. Kevin Timpe and Craig A. Boyd (Oxford: Oxford University Press, 2014), 178-186.

⁴ İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, çev. A. Şener ve diğerleri (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983), 183.

⁵ Mübeşşir ibn Fâtik, *Muhtârul-Hikem*, çev. Osman Guman, ed. Abdulkadir Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 132-133.

⁶ İbn Fâtik, *Muhtârul-Hikem*, 392-393.

⁷ İbn Ebî Rabî’a, *Sulûku’l-mâlik fi tedbiri’l-memâlik*, thk. Arif Ahmed Abdülğani (Dimeşk: Daru Kenân, 1996), 96; Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî (İyilerin Ahlakı)*, çev. Mahmut Caduk (Ankara: Demir Yayınları, 2020), 36-40.

⁸ İnsanın toplumsal bir canlı olduğu düşüncesine ve bunun çalışkanlık-tembellik kavramları ile ilişkisine dair bk. Akasoy - Fidora, *The Arabic Version of The Nicomachean Ethics*, 133, 517; Râğıb el-İsfahânî, “Risâle fi Âdâbi Muhâlatati’n-Nâs”, *Risâle fi edebi’l-ihlâtî bi’n-nâs ve resâilü uhrâ*, thk. Ömer Abdurrahman es-Sârîsî (Amman: Ervika li’d-Dirâse ve’n-Neşr Yayınları, 2. Baskı, 2015), 55-57; Râğıb el-İsfahânî, *Tafsîlu’n-Neş’eteyn ve Tahsilü’s-Sa’âdeteyn*, thk. Abdülmeccid en-Neccâr (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1988), 192-193; Rifat, “Tembellik”, 339; Macid Fahri, *İslam Ahlak Teorileri*, çev. Muammer İskenderoğlu - Atilla Arkan (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004), 253; İlhan Kutluer, “İnsanın Toplumsal Doğası: Klasik Osmanlı Düşüncesinde ‘Medenî bi’t-Tab’ ve ‘Temeddün’ Terimlerinin Kavramsal Çerçevesi”, *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları*, ed. Fuat Aydın ve diğerleri. (İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi, 2019), 265-300; İbrahim Aksu, “Râğıp el-İsfahânî’de Dostluk-Erdem İlişkisi”, *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/1 (Bahar 2021), 3, 10.

İnsan türünün tabiatına aykırılık ve varlığı durumunda toplumsal yaşamın tehlikeye girmesi gibi nedenler her ne kadar tembelliğin toplumsal bakımdan istenmemesine gerekçe teşkil edebiliyorsa da maddi olarak yeterli derecede yahut daha fazla varlığa sahip, çalışmaya hiçbir biçimde muhtaç bulunmayan insanların niçin tembellikten uzak durmaları gerektiği sorusuna bir cevap sunamamaktadır. Halbuki tembellik, modernleşme öncesi klasik düşünce ve felsefe geleneklerinde fakir-zengin istisnasız olarak herkes için kötü görülmektedir.⁹ Şu halde, tembelliğin bireysel açıdan zengin-fakir ayırt etmeksizin mutlak anlamda değersiz sayılmasının nedenlerini başka olgularda aramak gerekmektedir. Araştırmalarımız bize, İslam düşüncesi ve felsefesi söz konusu olduğunda bu olguların ahlâk alanında yer aldıklarını göstermiştir. Diğer bir deyişle, İslam düşünce ve felsefe tarihinde tembellik birtakım ahlâkî gerekçeler dolayısıyla zengin ya da fakir olduğuna bakılmaksızın her bir birey için istenmeyen bir davranış ve hatta tedavi edilmesi gereken bir hastalık addedilmiştir.

Elinizdeki makale, tembelliğin yerilmesine neden olan bu ahlâkî gerekçeleri incelemeye ve böylelikle de tembelliğin niçin herkes için kötü görüldüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır. Makalenin kapsam ve sınırını, modern dönem öncesi İslam ahlâk düşünürleri ve filozoflarına ait eserler teşkil etmektedir. Makale, girişi müteakip dört ana başlık ve bir de sonuçtan oluşmaktadır. Her bir başlıkta tembellik karşıtı gerekçelerden biri ele alınacak ve sonuçta da tüm bunların bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1. Tembellik Mutluluğun Önünde Engeldir

İslam düşünce tarihinde insanın bu dünyada niçin var olduğu ve varlığını nasıl sürdürmesi gerektiği soruları, nihaî noktada, mevcut olduğuna inanılan bir öte dünyaya referansla açıklanmıştır. Bu hususta İslam ahlâk düşünürleri ile İslam ahlâk filozofları arasında genel itibarıyla herhangi bir ayrışma söz konusu değildir. Her iki grup da insanın önünde öldükten sonra varılacak nihaî bir hedef olduğunu kabul etmektedir. Filozoflar bu hedefi ifade etmek üzere “en büyük/yüce mutluluk (es-sa’âdetu’l-kusvâ/’uzmâ)” kavramına başvururken aynı kavramın yer yer ahlâk düşünürlerince de kullanıldığı görülmektedir. O nedenle mutluluk, en yetkin haline öteki dün-

⁹ Tembellik, modernleşme öncesinde olduğu gibi modernleşme dönemi ve sonrasında da değersizliğini sürdürmüştür. Aynı şekilde çalışkanlık da bir “erdem” olmaya devam etmiştir. Ancak bu dönemin öncesinden önemli bir farkı bulunmaktadır. Buna göre; tembellik ve çalışkanlık kavramlarının modernleşme dönemi ve sonrasında sahip oldukları nitelikler artık mutlak değil görecelidir. Zira tembellik yeteri kadar serveti bulunmayanlar için bir erdemsizlik iken servet sahipleri için tam tersi bir durum söz konusu olup onlar için bir nevi erdeme dönüşmüştür. Bk. Paul Lafargue, *Tembellik Hakkı*, çev. Deniz Bostancı (İstanbul: Martı Yayıncılık, 2020), 58-62.

yada erişilecek olması kaydıyla, insanın en temel varlık gayesi olarak ortaya konulabilir.

İslam ahlâk düşünürleri ve filozofları, tembelliği insanın söz konusu varlık gayesine, en yüce hedefine yani mutluluğa erişmesi önünde bir engel olarak görmektedir. İbn Miskeveyh'in (öl. 421/1030) açıklamalarına başvuracak olursak; insan dört farklı eylem grubuna yönelmesi dolayısıyla mutsuz olur. Bunlar arasında ilk sırada yer alan grup şu edimlerden oluşmaktadır: "Tembellik, zamanın boşa harcanması ve ömrün faydasız şeylerle tüketilmesi".¹⁰

İbn Miskeveyh'in tembelliğe yönelik bu yaklaşımı Nasîruddîn et-Tûsî (öl. 672/1274) tarafından da paylaşılmaktadır. Tûsî, insanın sergilediği eylemlerin iyi-kötü nitelendirmesine konu olmasının ve benzer şekilde insanın mutlu-mutsuz olarak vasıflandırılabilmesinin ardındaki sebebin insana mahsus düşünme yeteneği olduğunu belirtmektedir. İnsan ancak bu yetisini çalıştırdığı ve gereği gibi işlettiği taktirde mutluluğa erişebilir. Ancak ilgili yetinin çalıştırılmasının ihmal edilmesi yahut bu hususta bir tembellik sergilenmesi insanı mutsuz kılmaya yetmektedir.¹¹

Tûsî, düşünme yetisinin kullanımındaki tembellik yanında bir bütün olarak yaşamın genelinde sergilenecek tembellik tutumunun da benzer biçimde aynı sonucu üreteceği ve insanı mutsuz kılacağı kanaatindedir. Şöyle ki; Tûsî, İbn Miskeveyh ile benzer biçimde, mutluluğun önünde dört farklı engelin bulunduğunu dile getirmektedir. Yine aynı şekilde o engellerin ilki "tembellik ve boş vakit geçirmek" olarak belirlenmiştir. Zira bunlar, insanın elindeki en büyük sermaye olan ömrünü boşa geçirmesine, dolayısıyla da mutluluk için gerekli hazırlıkları yapamamasına sebebiyet vermektedir.¹²

İbn Miskeveyh ve Tûsî gibi filozoflar yanında, Râgıb el-İsfahânî (öl. V./XI. Yüzyıl) gibi İslam ahlâk düşünürlerinin de mutluluk ile tembellik arasında zıt yönlü bir ilişki tesis ettiği görülmektedir. Zira, ona göre, insanın Me'vâ cennetine girebilmesi ve Allah'ın komşuluğuna nail olması ancak birbirini tamamlar nitelikte dört adımın atılmasına bağlıdır. Bu adımlar sırasıyla, hedefin ne olduğunu bilmek, hedefe nasıl varılacağını bilmek, hedefe

¹⁰ İbn Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, 112. İbn Miskeveyh, mutluluk önünde engel teşkil eden bu birinci grup eylemlerin dini düşüncedeki isminin "sapma" olduğunu belirtmektedir. Bk. A.mlf., *Ahlâkı Olgunlaştırma*, 113.

¹¹ Nasîruddîn Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, çev. Anar Gafarov - Zaur Şükürov (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 46. Ayrıca bk. A.mlf., *Ahlâk-ı Nâsirî*, 138.

¹² Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 123. Kaydedilen açıklamalar Tûsî'nin tembelliğe ilişkin açıklamalarında İbn Miskeveyh'i takip ettiğini göstermektedir. Nitekim, onun da İbn Miskeveyh gibi mutluluk önünde duran ve tembellik olarak ifade edilen eylemin dini düşüncedeki karşılığına atıfta bulunması ve bunun "sapma (zeyğ)" olduğunu belirtmesi bu tespiti desteklemektedir. Bk. A.mlf., *Ahlâk-ı Nâsirî*, 124.

varmak için gerekli donanımına sahip olmak ve son adım olarak da hedefe varmak için çalışmaktır. Bu sonuncu adımın atılmaması, başka bir deyişle tembellik, diğerlerinin sonuç doğurmamasına, dolayısıyla da insanın nihâî hedefine varabilmesinin imkansızlaşmasına neden olmaktadır.¹³

2. Tembellik İnsanî Yetkinliğin Önünde Engeldir

İslam ahlâk filozofları ve düşünürleri için insan, manevî varlığını yetkinleştirebilen ve hatta yetkinleştirmesi beklenen bir canlıdır. Böylelikle o salt bir canlı olmanın ötesine geçebilecek ve gayesine doğru yol alabilecektir. Ne var ki, yetkinleşme maddi ve manevi yönden aktif bir yaşamı gerekli kılmaktadır. Çünkü insanın yalnızca kötü olmaması yetkinlik için yeterli değildir. Bunun için bir de bizatihi iyiliklerin peşinde koşup bunları sergilemesi gerekmektedir.¹⁴

İnsana üstünlük kazandıracak ve kısaca “iyilikler” şeklinde isimlendirilebileceğimiz olumlu nitelikler ve eylemler bireyin iradesi ve bu iradeyi takip eden çabası ile meydana gelir. Ayrıca bu çabanın da kararlılık ile sürdürülmesi gerekmektedir.¹⁵ İyiliklerin önündeki engellerin tamamı da kötülükler olarak sınıflandırılır. Söz konusu engeller yine aynı şekilde irade ve çaba ile var olabileceği gibi ilgisizlik ve bunun yanında tembellik ile de ortaya çıkabilir.¹⁶ Bu da tembelliği kötülüklerin ortaya çıkışına hizmet eden faktörlerden bir tanesi haline getirmektedir.¹⁷ Şu halde tembellik insanın iyiliklere ve dolayısıyla da yetkinleşmeye doğru ilerlemesine engel olup kötülüklerle yönelmesine aracılık etmektedir.

İslam ahlâk düşüncesinde ve felsefesinde insanın yaşamı boyunca içinde bulunacağı yetkinleşme süreci aynı zamanda bir “tanrıya yakınlaşma (takarrub ilallâh)” yahut “tanrıya benzeme (teşebbüh billâh)” süreci olarak da değerlendirilmiştir.¹⁸ Tembellik bu süreci sekteye uğratabacak bir kavram ola-

¹³ Râgıb el-İsfahânî, *Erdemli Yol*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2010), 288.

¹⁴ İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, 115; İsfahânî, *Erdemli Yol*, 277; Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsrî*, 125.

¹⁵ İbnu'l-Mukaffa, “El-Edebu'l-Kebîr”, *İslâm Siyaset Üslubu*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004), 83; İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, 19; Nasîruddîn Tûsî, *Seçkinlerin Ahlâkı*, çev. Anar Gafarov (İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2017), 48.

¹⁶ İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, 19.

¹⁷ İbn Miskeveyh'in “her türlü kötülüğün sebebi” olarak tembelliğe atıfta bulunması hususunda bk. A.mlf., *Ahlâkî Olgunlaştırma*, 183.

¹⁸ İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, 83, 113, 125; Ebu'l-Hasen el-Âmirî, “es-Sa'âde ve'l-is'âd fi's-sîretî'l-insâniyye”, *el-Fikru's-siyâsî ve'l-ahlâkî 'inde'l-Amirî*, thk. Ahmed Abdülhalim Atiyye (Kahire: Daru's-Sekâfe, 1991), 151; Râgıb el-İsfahânî, “Risâle fi Merâtibi'l-'Ulûm ve'l-A'mali'd-Dünyeviyye”, *Risâle fi edebi'l-ihtilâti bi'n-nâs ve resâilu uhrâ*, nşr. Ömer Abdurrahman es-Sârîsî (Amman: Ervika li'd-Dirâse ve'n-Neşr, 2. Baskı, 2015), 213.

Söz konusu “tanrıya benzeme/yakınlaşma” fikrinin antik Yunan düşüncesine değin geri giden köklerine ve onun İslam düşüncesindeki yansımalarına dair bk. Şeyma Kômürçüoğlu, *Logostaki Mitos: Antik Yunan Felsefesinde Tanrıya Benzeme Düşüncesi* (İstanbul: İz Yayıncılık,

rak öne çıkmaktadır. Şöyle ki; insan nasıl ki takva, sevgi, irade vb. övülesi nitelikleri edinmek ve hayata geçirmek sureti ile Allah'a yaklaşabilirse benzer şekilde tembellik, ameli terk vb. kaçınılası nitelikler dolayısıyla da Allah'tan uzaklaşabilmektedir.¹⁹

3. Tembellik Erdemleri Kazanabilmenin Önünde Engeldir

Erdemler, Platoncu-Aristotelesçi ahlâk gelenekleri içerisinde insanın nihai mutluluğunun ve ahlâkî bakımdan yetkinleşebilmesinin ilk ve en önemli vasıtaları olarak görülmüşlerdir. Bu yaklaşım, söz konusu geleneklerin ürettiği birikimi dikkate alan felsefe ve düşünce geleneklerinde bir karşılık bulmuştur ve İslam ahlâk düşüncesi ile felsefesi de o gelenekler arasında yer almaktadır.

İslam filozofları ve felsefî birikimi dikkate alan İslam düşünürleri ahlâkî yaşamın ideal biçimde sürdürülebilmesi için gerekli olan erdemleri farklı biçimlerde tasnif etmişlerdir. Buna göre; bir kısmı Platoncu geleneği takip ederek dört temel erdeme vurgu yapmış, bir kısmı Aristoteles'i takiben erdemleri "düşünce erdemleri" ve "karakter erdemleri" şeklinde ikiye ayırmış ve bir kısmı ise her iki filozofun yaklaşımını birleştirmiştir. Filozoflar ve düşünürler hem söz konusu erdemlerin hem de bunlar yanında insanın yetkinliğine katkıda bulunacağı düşünülen ve "dışsal iyiler" diye adlandırılan diğer niteliklerin kazanımı için belirli bir çabanın, zahmetin gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Tembellik, işte tam da bu çabadan ve zahmetten kaçınılması dolayısıyla kötüdür. Başka bir deyişle söz konusu edim, ahlâkî fail ile erdemler arasında aşılması gereken bir bariyer gibi durmaktadır. Öyle ki, İbn Miskeveyh tembelliğin ve bunun yanında da rahata düşkünlüğün bireyi ahlâkî anlamda insanlıktan çıkaracağını söylemektedir.²⁰

Tembelliğin erdemlere engel teşkil edeceği ve böylelikle de insanı ne ise o yapan özün zarar göreceği düşüncesinin izlerine İsfahânî'de de rastlamak mümkündür. Zira o insanın üç temel yeti olan düşünme, arzulama ve duygulanım yetileri ile donatıldığını ve yine insanın bu yetilerin her birine ait erdemleri -ki bunlar sırasıyla hikmet, iffet, şecaat ve bunların birleşimi diyebileceğimiz adaletten müteşekkildir- edinmekle mükellef olduğunu düşünmektedir.²¹ Ne var ki, bunları edinebilmek için çalışmak gerekmektedir.

2019); Hümeýra Özturan, *Êthostan Ahlâka: Antik Yunan Ahlak Literatürünün İslam Dünyasına İntikali ve Alımlanışı* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 332-343; İbrahim Aksu, "İnsânî Yetkinliğin Ufku Olarak Tanrı: İslam Felsefesinde Tanrı'ya Benzeme (Tesebbüh Billâh) Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme", *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (Gümüşhane, 7-9 Kasım 2019) Bildiriler Kitabı* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2019), 1088-1097.

¹⁹ İsfahânî, "Risâle fi Merâtibi'l-'Ulûm ve'l-'A'mali'd-Dünyeviyye", 213-214.

²⁰ İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, 150.

²¹ İsfahânî, *Erdemli Yol*, 286.

İsfahânî'ye göre ise, herhangi bir kimse ilgili yetilerini gereği gibi kullanma konusunda tembellik sergilerse ve yetilere ait erdemleri kazanmaktan vazgeçerse insanlık seviyesinden hayvanlık seviyesine inecektir.²²

İslam ahlâk filozofları ve düşünürleri bilgi ile eylem arasında ayrılmaz bir ilişki kurmaktadır. Buna göre bilgi ve eylem birbirlerini gerektirmektedir.²³ Bu ilke, bir bütün olarak ahlâk sahası için de söz konusudur. Zira ahlâk alanı, içeriği insana özgü iradî fiiller tarafından doldurulan bir varlık alanıdır. İnsan, ahlâkî fail kabul edilebilmenin bir gereği olarak bu varlık alanına ilişkin bilgileri temin ve eylemleri de -güç yetirebildiği oranda- icra ile somutludur.²⁴ Ahlâkî yaşamın merkezinde yer alan değerler olarak erdemler de yine aynı çerçeve içerisinde değerlendirilmektedir. Buna binaen, erdemli olmak için yalnızca erdemün bilgisi yeterli olmayıp her bir erdemün gerekli kıldığı eylemlerin de sergilenmesi icap etmektedir. Fakat tembellik, gerekli iradî eylemlerin sergilenip erdemlerin vücut bulmasına mani olmakta ve bu da pratikte erdemlerin değil erdemsizliklerin vücut bulması neticesini doğurmaktadır.²⁵ Bundan dolayıdır ki, tembelliğin pek çok erdemsizliğe yol açtığı ifade edilmiştir.²⁶

Erdemler, kısaca, iyi huylar olarak tanımlanabilir. Huylar ise, insanın iyi yahut kötü eylemleri sergilemeye dönük kalıcı yatkinliklarını ifade etmektedir. İnsandaki bu kalıcı yatkinlikler yani huylar, ister iyi yönde isterse kötü yönde olsun daima belirli eylemlerin uzun sayılabilecek bir süre istikrarlı biçimde yerine getirilmesi ile meydana gelirler.²⁷ Eşdeyişle, insan erdeme uygun iyi eylemleri bıkip usanmadan uzun süre tekrar edebilirse ancak o zaman söz konusu eylemleri sergilemeye dönük kalıcı yatkinliklere yani iyi huylara yani erdemlere sahip olur.²⁸ Tam bu noktada şunu da belirtmek gerekmektedir. İyi yahut kötü huylar bir kere kazanıldıklarında ilelebet buldukları hal üzere durmayabilir, değişebilirler. Zira, Fârâbî'nin (öl. 339/950) belirttiği gibi, değişime kapalı herhangi bir şeyin ahlâk sahası içerisinde değerlendirilmesi imkansızdır.²⁹ O nedenle, İslam ahlâk düşünürleri ve filozoflarının çok büyük çoğunluğuna göre huylar değişime açıktır. Değişimin yolu da tıpkı ilk kazanımda olduğu gibi belirli eylemlerin uzun süre

²² İsfahânî, *Erdemli Yol*, 287.

²³ İsfahânî, "Risâle fî merâtibi'l-'ulûm ve'l-a'mali'd-dünyeviyye", 211-212.

²⁴ Gürbüz Deniz, *İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 3. Baskı, 2017), 32.

²⁵ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 58.

²⁶ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 166.

²⁷ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 81-82.

²⁸ İsfahânî, *Tafsîlu'n-neş'eteyn ve tahsilu's-sa'âdeteyn*, 182.

²⁹ Gürbüz Deniz, "Farabî'ye Göre İnsan Hürriyeti", *Uluslararası Farabi Sempozyumu Bildirileri* (Ankara, 7-8 Ekim 2004) (Ankara: Elis Yayınları, 2005), 147.

tekrarından geçmektedir. Tembellik ise bu bıkip usanmadan uzun süre gerçekleştirilecek tekrarlara manidir. Bu da onu erdemleri kazanabilmenin ve erdemsizlikleri erdemlere dönüştürebilmenin önünde bir engel haline getirmektedir.

4. Tembellik Erdemsizlik ve Manevi Bir Hastalıktır

Erdemleri elde edebilmenin ve erdemli sıfatını kazanabilmenin önünde engel olarak görülen tembellik, tam da sebep olduğu bu kötü netice dolayısıyla bizatihi erdemsizlik şeklinde de değerlendirilmiştir.³⁰ Öyle ki, erdemlerle birey arasında bir bariyer teşkil etmek suretiyle bireyin ahlâkî yaşamına verdiği zararı vurgulamak üzere o, değer olarak “erdemsizliklerin en düşüğü”,³¹ etki bakımından ise “erdemsizliklerin en büyüğü”³² biçiminde nitelendirilmiştir. Nitekim buna uygun olarak tembellikten uzak durmak da önde gelen övülesi meziyetler arasında zikredilmiştir.³³

Bir erdemsizlik olarak tembellik, farklı temel erdemlerin altında yer alan tâlî erdemler ile irtibatlandırılmıştır. Söz konusu temel erdemlerden ilki şecaattir ve tembellik, şecaatin alt erdemleri arasında yer alan ihtimâl/tahammül isimli erdemın tefrit ucunu temsil eden bir erdemsizliktir. Şöyle ki; İslam ahlâk filozofları ve düşünürleri özü itibariyle İslam düşüncesi içerisinde yer alan ancak biçimsel ve teknik bakımdan Aristotelesçi gelenekten tevârüs edilmiş bulunan “orta olma” teorisini kendi erdem anlayışlarına uygulamışlardır. Buna göre; herhangi bir iyi huyun dengeli biçimde dışavurumu erdemi, aşırı yahut yetersiz biçimde dışavurumları ise erdemsizlikleri ifade etmektedir. Mevcut durumda ihtimâl erdemi “nefsin iyilikler uğrunda yorulması”na karşılık gelen dengeli bir huydur. Bu huyun dengeden çıkıp eksiklik yönüne doğru kayması kendisini “iyiliklerin kazanımında tembellik sergilemek” şeklinde göstermektedir ve bu da bir erdemsizliktir.³⁴

Tembellik, şecaat yanında iffet temel erdemının altında yer alan erdemlerle de ilişkili görülmüştür. Bahse mevzu alt erdem kanaattir. Kanaat de bir erdem olması hasebiyle eksiklik ve aşırılık diye anılan iki erdemsizlik ucuna sahiptir. Ancak tembellik bu kez eksiklik değil aşırılık tarafına işarette bulunmaktadır. Zira kanaatin eksikliğinde beliren erdemsizlik servet hırsı iken, kanaatin aşırı uçlara varması neticesinde varlık bulan erdemsizlik ise geçimi temin etmede tembellik sergilemektir.³⁵

³⁰ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 327.

³¹ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-Ahlâki'l-'Adudiyye*, nşr. Elzem İçöz - Mustakim Arıcı, çev. Mustakim Arıcı (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 159.

³² İsfahânî, “Risâle fi Âdâbi Muhâlatati'n-Nâs”, 61-62.

³³ İbn Fâtik, *Muhtâru'l-Hikem*, 606.

³⁴ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-Ahlâki'l-'Adudiyye*, 77.

³⁵ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-Ahlâki'l-'Adudiyye*, 85.

Erdemsizlikler, İslam ahlâk filozofları tarafından aynı zamanda birer manevî/nefsî hastalık olarak da görülmüşlerdir.³⁶ Nitekim bu yaklaşımın bir uzantısı olarak, erdemlerin varlığına engel teşkil etmesi hasebiyle erdemsizliklerin en ileri derecesi şeklinde vasıflandırılan tembellik bunun yanında tedavisi elzem manevî/nefsî bir hastalık biçiminde de kaydedilmiştir. Öyle ki, insana manevî açıdan verdiği zararı vurgulamak üzere “helak edici”³⁷ ve “öldürücü zehirden daha acı”³⁸ bir hastalık olduğu dile getirilmiştir.

Filozofların bir hastalık olarak tembelliği ilişkilendirdikleri temel erdem iffettir³⁹ ve o, bu erdemle irtibatlı hastalıkların en tehlikelileri arasında sayılmaktadır.⁴⁰ Hastalık kabul edilmesinin gerekçesi ise, tembellik nedeniyle bireyin hem dünya hem de ahiret hayatından mahrum kalabileceği olmasıdır. Zira her iki hayat da sadece düzenli çabalar ile kazanılabilmektedir.⁴¹

SONUÇ

Klasik düşünce ve felsefe gelenekleri çalışkanlığı ne kadar övmüşler ise tembelliği de o kadar yermişlerdir. İnsanın sosyal/toplumsal bir canlı olduğu kabulü ve bu kabulün bir uzantısı olarak da insanların gerek yaşamak gerekse iyi yaşamak için hem bireysel olarak hem de hemsinleri ile iş birliği içerisinde çalışmak zorunda buldukları düşüncesi tembelliğin niçin kötü kabul edildiğine ilişkin öncelikli ve en temel gerekçeyi oluşturmaktadır. Ne var ki bu gerekçe, çalışmak zorunda kalmayacak derecede servete ve maddi imkana sahip insanların çalışmak yerine başkalarını çalıştırmayı ve kendileri için de tembelliği tercih etmelerinin niçin yergi konusu olacağı sorusuna cevap verememektedir. Şu halde, tembelliği herkes için kaçınılacak bir davranış kılan gerekçeler bulmak gerekmektedir. İslam düşünürleri ve filozofları söz konusu gerekçeleri insan yaşamının herkesi ilgilendiren, hiç kimsenin müstağni kalamayacağı bir yönünden yani ahlâk sahasından üretmişlerdir.

Tembellik, İslam düşünür ve filozofları için öncelikli olarak bir erdemsizlik yahut manevî hastalıktır. Çünkü o, insanın bu dünyadaki en temel sorumluluğu sayabileceğimiz ahlâkî yetkinleşmenin birincil araçlarını yani erdemleri edinmenin önünde bir engeldir. Zira erdemler ancak ve ancak belirli eylemlerin istikrarlı biçimde uzun bir süre tekrar edilmesi ile kazanı-

³⁶ İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, 170; Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 152-153.

³⁷ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 151.

³⁸ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî* (Günümüz Türkçesiyle), sad. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 197.

³⁹ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-Ahlâki'l-'Adudîyye*, 153.

⁴⁰ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 175.

⁴¹ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 177.

labilen ve kazanıldıktan sonra da mütemadiyen eyleme dökülmeleri, sergilenmeleri beklenen karakter özellikleridir.

Ahlâkî faili insanî yetkinleşmenin birincil araçlarından mahrum bırakan tembellik, bir bütün olarak yetkinleşmenin kendisini de tehdit etmektedir. Şöyle ki; yetkinleşme denilen olgu maddi ve manevi yönden aktif bir yaşam gerektirmektedir. Bunun nedeni, yetkinlik için insanın yalnızca kötülüklerden uzak durmasının yeterli gelmemesidir. Bunun yanında birey, dar anlamıyla erdemlere ilave olarak her türden “iyilikler”i de irade ve icra etmek durumundadır. Söz konusu iyilikler arasında, her bir filozof ve düşünürü göre değişiklik göstermek kaydıyla servet, sağlık, dostluk vb. “dışsal iyiler”in ve/veya ibadet, zikir, tefekkür vb. dinî düşünce tarafından iyi görülen eylemlerin yer alması mümkündür.

İslam düşüncesi ve felsefesine göre insan erdemleri yetkinlik ve yetkinliği de yaşamın nihaî gayesi olan ebedî mutluluk için talep etmektedir. Nihaî gayeye götüren adımları iptal eden ve insanı yarı yolda bırakan tembelliğin nihaî gayenin kendisinin yani mutluluğun da önünde bir engel teşkil etmesi tabiidir. Nitekim tembelliğin bireyi yaşamın bu yüce gayesinden de mahrum bıraktığı belirtilmiştir. Çünkü o, insanın elindeki en büyük sermayenin yani yaşamın ziyan olmasına, dolayısıyla da mutluluk için gerekli hazırlıkların yapılamamasına yol açmaktadır.

Sonuç olarak; tembellik, İslam düşünürleri ve filozoflarına göre, insana özgü ideal bir ahlâkî yaşam için atılması gereken her bir adımı imkansız kılması ve böylelikle de insanın bu dünyada ahlâken yetkinleşip öte dünyada da nihaî gayeye yani ebedî mutluluğa ulaşabilmesine engel olması dolayısıyla herkes için kötüdür.

KAYNAKÇA

- Akasoy, Anna A. - Fidora, Alexander (ed.). *The Arabic Version of the Nichomachean Ethics*. Giriş ve Notlarla İng. Çev. Douglas M. Dunlop. Leiden. Brill, 2005.
- Aksu, İbrahim. “İnsânî Yetkinliğin Ufku Olarak Tanrı: İslam Felsefesinde Tanrı’ya Benzeme (Teşebbüh Billâh) Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme”. *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (Gümüşhane, 7-9 Kasım 2019) Bildiriler Kitabı*. 1088-1097. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Aksu, İbrahim. “Rağıp el-İsfahânî’de Dostluk-Erdem İlişkisi”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/1 (Bahar 2021), 1-37.
- Âmirî, Ebu’l-Hasen. “es-Sa’âde ve’l-is’âd fi’s-sîreti’l-insâniyye”. *El-Fikru’s-siyâsî ve’l-ahlâkî ‘inde’l-Amirî*. Thk. Ahmed Abdülhalim Atiyye. 111-412. Kahire: Daru’s-Sekâfe, 1991.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. “el-Câmi’u’s-sahîh”. *Mevsû’âtu’l-hadîsi’s-şerîf: el-Kütübü’s-sitte*. 1-670. Riyad: Dâru’s-selâm, 3. Baskı, 2000.

- Deniz, Gürbüz. *İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 3. Baskı, 2017.
- Deniz, Gürbüz. "Farabî'ye Göre İnsan Hürriyeti". *Uluslararası Farabi Sempozyumu Bildirileri (Ankara, 7-8 Ekim 2004)*. 141-153. Ankara: Elis Yayınları, 2005.
- DeYoung, Rebecca Konyndyk. "Sloth: Some Historical Reflections on Laziness, Effort, and Resistance to the Demands of Love". *Virtues and Their Vices*. Ed. Kevin Timpe and Craig A. Boyd. 177-198. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Fahri, Macid. *İslam Ahlak Teorileri*. Çev. Muammer İskenderoğlu - Atilla Arkan. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004.
- Hüseyin Vâiz-i Kâşifî. *Ahlâk-ı Muhsinî (İyilerin Ahlakı)*. Çev. Mahmut Caduk. Ankara: Debir Yayınları, 2020.
- İbn Ebî Rabî'a. *Sulûku'l-mâlik fi tedbiri'l-memâlik*. Thk. Arif Ahmed Abdülğanî. Dımeşk: Daru Kenân, 1996.
- İbn Miskeveyh. *Ahlâkı Olgunlaştırma*. Çev. A. Şener ve diğerleri. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- İbnu'l-Mukaffa. "El-Edebu'l-Kebîr". *İslâm Siyaset Üslubu*. Çev. Vecdi Akyüz. 51-99. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.
- İsfahânî, Râgıb. *Erdemli Yol*. Çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2010.
- İsfahânî, Râgıb. "Risâle fi âdâbi muhâlatatî'n-nâs". *Risâle fi edebî'l-ihtilâti bi'n-nâs ve resâilu uhrâ*. Nşr. Ömer Abdurrahman es-Sârîsî. 49-134. Amman: Ervika lî'd-Dirâse ve'n-Neşr, 2. Baskı, 2015.
- İsfahânî, Râgıb. "Risâle fi merâtibi'l-'ulûm ve'l-a'mali'd-dünyeviyye". *Risâle fi edebî'l-ihtilâti bi'n-nâs ve resâilu uhrâ*. Nşr. Ömer Abdurrahman es-Sârîsî. 185-221. Amman: Ervika lî'd-Dirâse ve'n-Neşr, 2. Baskı, 2015.
- İsfahânî, Râgıb. *Tafsîlu'n-neş'eteyn ve tahsîlu's-sa'âdeteyn*. Thk. Abdülmecîd en-Neccâr. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988.
- Kınalızâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*. Sad. Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Kömürcüoğlu, Şeyma. *Logostaki Mitos: Antik Yunan Felsefesinde Tanrıya Benzeme Düşüncesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Kutluer, İlhan. "İnsanın Toplumsal Doğası: Klasik Osmanlı Düşüncesinde 'Medenî bi't-Tab' ve 'Temeddün' Terimlerinin Kavramsal Çerçevesi". *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları*. Ed. Fuat Aydın ve diğerleri. 265-300. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi, 2019.
- Lafargue, Paul. *Tembellik Hakkı*. Çev. Deniz Bostancı. İstanbul: Martı Yayıncılık, 2020.
- Mübeşşir ibn Fâtik. *Muhtârü'l-Hikem*. Çev. Osman Güman. Ed. Abdulkadir Coşkun. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Özturan, Hümeýra. *Êthostan Ahlâka: Antik Yunan Ahlak Literatürünün İslam Dünyasına İntikali ve Alımlanışı*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.
- Rıfat, Ahmet. *Tasvîr-i Ahlâk*. Haz. Hüseyin Algül. İstanbul: Tercüman Gazetesi, ts.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi. *Şerhu'l-Ahlâki'l-'Adudiyye*. Nşr. Elzem İçöz - Mustakim Arıcı. Çev. Mustakim Arıcı. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Tûsî, Nasîruddîn. *Ahlâk-ı Nâsirî*. Çev. Anar Gafarov - Zaur Şükürov. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.

Tûsî, Nasîruddîn. *Seçkinlerin Ahlâkı*. Çev. Anar Gafarov. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2017.

Yaran, Cafer Sadık. *Müslümanın Edinmesi Gereken Ahlâkî Erdemler*. Ankara: DİB Yayınları, 2018.

Günümüz Şartlarında Yetimlere Yönelik Çağdaş Tehditlerin Analizi

Analysis of Contemporary Threats to Orphans in Today's Conditions

Mehmet Naim BOZ

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Bursa/Türkiye
Dr., The Ministry of National Education, Bursa / Turkey

akoc@29mayis.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1172-4472>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 29.03.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26.11.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30.11.2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kasım / November

Atıf / Citation: M. Naim Boz. "Günümüz Şartlarında Yetimlere Yönelik Çağdaş Tehditlerin Analizi". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 5/2 (Kasım/November 2021): 33-52

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Özet

Yetimler barınma, sağlık ve eğitim gibi ihtiyaçlarının yanı sıra psikolojik ve duygusal desteğe ihtiyaçları vardır. Bu yetimler güvenilir kurumlar tarafından korunma altına alınmadıkları takdirde, telafisi zor tehlikelerle karşı karşıya kalabilirler. Bu tehlikelerin başında bakışta masum gibi görünse de evlâtlık vermek veya edinmek gelmektedir. İslâmiyet'in ilk döneminde câhiliye âdetinin devamı olarak kısa bir süre uygulanmasına devam edilen evlâtlık kurumu; "...Allah evlâtlıklarınızı öz oğullarınız olarak tanımadı..."¹ âyetiyle hükmen kaldırılmıştır. Evlâtlıkların gerçek babalarına nispet edilmesi emredilmiştir. Organ bağışi gönüllülük esasına dayalı bir yardım süreci olup, insani görevler arasında yer almaktadır. Savaşlar, doğal afetler gibi nedenlerle yetim kalan çocuklar, organ kaçakçıları ve mafyası örgütlerin hedef kitlesi arasında ilk sıralarda yer almaktadırlar. Bu tür insanlık dışı girişimleri İslâm insanlığa karşı işlenmiş büyük suç olarak kabul etmektedir. İslâm dilenciliği insan onuruyla bağdaşmayan bir durum olarak kabul etmektedir. Kur'ân, ihtiyacını söyleyerek yardım isteyen bir kimsenin boş çevrilmesinin uygun olmayacağını bildirmektedir. El açanın azarlanmamasını ve eli boş çevrilmemesini tavsiye etmektedir. Çocuk kaçakçılarının, yetimleri kullandıkları insanlık dışı sektörlerin başında fuhuş gelmektedir. Çağımızda artan savaşlar ve afetler bu vicdanı bozuk insanlar için fırsat alanı olmuştur. Kur'ân ve sünnet ister ergen kişiye, ister çocuğa ve isterse hayvana yönelik her türlü cinsel tecavüzü, istismarı insanlık suçu ve evrensel bir ahlâksızlık olarak kabul etmiştir. Misyonerler hiçbir dönem sadece inançla ilgili bir faaliyet alanıyla ilgilenmemişlerdir. Gittikleri her yerde sömürgeciliğin bir parçası olarak o bölgedeki fakir çaresiz insanların bu yönlerinden istifade ederek ülkelere nüfuz etme aracı olarak kullanmışlardır. Yüzyılımızda artan savaşlar beraberinde milyonlarca yetimlerin oluşmasına sebep olmaktadır. Bu çalışmamızda çağımızda çok farklı tehlikelere karşı maruz kalan yetimlerin karşılaştıkları bu insanlık dışı problemlere dikkatleri çekmektir. Bu tehlikelerin başında misyonerlik faaliyetleri, çocuk kaçakçılığı, organ mafyası gibi tehditler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yetim, Çağdaş Tehditler, Evlâtlık, Çocuk Kaçakçılığı, Organ Mafyası

Abstract

Orphans need psychological and emotional support in addition to their needs such as shelter, health and education. If these orphans are not protected by reliable institutions, they may face irreparable dangers. One of these dangers is giving or adopting, even though it may seem innocent at first glance. The institution of adoption, which continued to be applied for a short time as a continuation of the tradition of ignorance in the first period of Islam; The verse "...Allah did not recognize your adopted sons as your own sons..."² was abolished by law. Adoptions are commanded to be ascribed to their real fathers. Organ donation is a voluntary aid process and is among the humanitarian duties. Children who are orphaned due to wars and natural disasters, organ traffickers and mafia are among the target groups of organizations. Islam considers such inhuman attempts to be a great crime against humanity. Islam considers begging as a situation incompatible with human dignity. The Qur'an states that it would not be appropriate for a person who asks for help by expressing his need to be blank. He recommends that the opener should not be scolded or turned away empty-handed. Prostitution is one of the most inhumane sectors in which child smugglers use orphans. Increasing wars and disasters in our age have been an opportunity area for these people with bad conscience. The Qur'an and the Sunnah have accepted all kinds of sexual rape and abuse, whether against adolescents, children or animals, as crimes against humanity and universal immorality. Missionaries have never been only interested in a field of activity related to faith. Everywhere they went, as a part of colonialism, they took advantage of these aspects of the poor and helpless people in that region and used them as a means of penetrating the countries. Increasing wars in our century cause millions of orphans. In this study, it is to draw attention to these inhuman problems faced by orphans who are exposed to very different dangers in our age. At the beginning of these dangers are threats such as missionary activities, child trafficking, organ mafia.

* Bu makale, müellifin "İslâm Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ el-Ahzâb 33/

² al-Ahzâb 33/4.

Keywords: Orphan, Contemporary Threats, Adoption, Child Trafficking, Organ Mafia

GİRİŞ

Günümüz dünyasında yetim kalmış çocukların, yaşama, barınma, sağlık, eğitim gibi bir takım temel ihtiyaçlara ihtiyaç duydukları gibi psikolojik desteğe de ihtiyaç duymaktadırlar. Küçük yaşta depresyon ve dışlanma gibi problemleri yaşamak durumunda kalabilirler. Akrabalarının kanatlarına sığınanlar bazen kalabalık aile ortamında veya zor geçim şartları altında yaşayabilirler. Çoğu zaman sığındıkları ailelerde ev işlerinde çalıştırılmakta, kimi zaman kendilerinde küçük kardeşlerine bakma, bazen hasta anneye maddi ve manevî bakma, ilgilenme gibi sorunlarla karşı karşıya kalabilirler. Çocukluk yaşının erken döneminde bu ve benzeri görevleri yerine getirmek zorunluluğunu yaşayabilirler.

Yetimler varsa aileleri, akrabaları, yoksa devlet veya güvenilir kurumlar tarafından sahiplenmedikleri takdirde, telafisi zor tehditlerle karşı karşıya kalabilirler. Çağımızda yetimlerin karşılaşılabileceği tehditleri; misyonerleştirme faaliyetleri, evlâtlık verilme, organ ve dilenci mafyası, çocuk kaçakçılığı, suçla karışma, madde bağımlılığı, cinsel istismar, çocuk işçiliği ve askerliği olarak sıralamak mümkündür.³ Bu çalışmamızda bu tehditler ve doğuracağı sonuçlar üzerinde durulmuştur. Amacımız ilgili ve yetkili kurum ve kuruluşların gerekli tedbirleri almaları için dikkatleri bu alana çekmektir.

1. Yetimlerin Evlâtlık Verilmeleri

İslâmiyet'in ilk döneminde yaygın câhiliye geleneğine göre başkasına ait bir çocuk aileye evlâtlık olarak alınıyor ve öz muamelesi görüyordu. Katıldığı aile fertlerine mahrem kabul ediliyor, kendi öz çocuğu olarak çağrılıyor, evlâtlık edinen şahsa vâris oluyordu.⁴ Bu uygulama kısa süreliğine bu uygulama tatbik edilmişse de İslâm, tebennî (evlâd edinme) sistemini, evlâtlık verilen çocuğu kendi öz evladıymış gibi kütüklerine almayı yasaklamaktadır. Velî veya vasîsi yoksa onu korumak için aile ortamı sıcaklığı, şefkat ve merhameti hissettirmek için koruyucu aile yanına vermek dine uygundur. Ancak evlat edinilen çocuk kendine bakan ebeveynin biyolojik anne ve babasının olmadığını bilmek zorundadır. En doğrusu ve adâlete uygun olan onları öz babalarının kütüğüne kayıt etmek gerekir. Zira onların babaları bilinmediği zaman kardeş veya dost olarak görmek gerekir. Ancak yanılma durumunda ise günah yazılmayıp, bilinçli ve kasıtlı durumlarda sorumluluk vardır. Bu hususta

³ Ayrıntılı bilgi için bk: Abdüsselam Arı. "Yetim", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul, TDV Yayınları, 2013), 43/ 503.

⁴ Abdurrahman Kurt, Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1998), 72.

âyette “...evlâtlıklarınız gerçek oğullarınız değildirler. Bunlar kendi uydurmalarıdır... Evlâtlıklarınızı öz babalarının adıyla anın... Eğer öz babalarını bilmiyorsanız o zaman onlar sizin din kardeşiniz ve dostlarınızdırlar. Hata yaptığımız (yanıldığımız) durumlarda size günah yoktur, ancak kasıtlı yaptıklarımızdan sorumlusunuz...”⁵ şeklinde buyrulmaktadır.

Evlâtlık alınan bir kişinin, gerçek evlât hükmünde olmadığını, örnek olarak babalık hükmünde olan şahsın, evlâtlığın boşadığı eşiyle evlenmesinin mümkün olabileceğini âyet sarih bir şekilde beyan ederken, evlâtlık müessesesinin geçerli olmadığını vurgulamıştır. Bu durum bir âyette, “...Artık Zeyd, ondan ilişkisini kesince, biz onu seninle evlendirdik ki böylelikle evlâtlıklarının kendilerinden ilişkilerini kestikleri (kadınları boşadıkları) zaman, onlarla evlenme konusunda mü'minler üzerine bir güçlük olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir.”⁶ şeklinde beyan edilmektedir.

Tefsirlerde bu âyetin Hz. Peygamber'in evlâtlığı olarak hitap edilen Zeyd b. Hârise vb. konumda olanların durumlarının açıklığa kavuşturulması için nâzil olduğu ifade edilmektedir. Küçükken zorla kabilesinden alınarak, köle olarak pazarlarda satılmış bir vesileyle Hz. Hatice'nin eline geçmiştir. Hz. Hatice'nin Hz. Muhammed ile evliliğinden sonra onların hizmetinde bulunmak için onlara vermiş, Hz. Peygamber de onu azat edip, evlât edinmiştir. Yıllar sonra Zeyd'in ailesi onu geri satın almak için izini takip etmiş ve onu Mekke'de bulmuşlardı. Hz. Muhammed, onu yanında kalması veya gitmesi tercihinde serbest bırakmıştır. Zeyd ise, Allah Resûl'ünün yanında kalmayı tercih edip ailesine dönmemiştir. Âyetin nüzulüne kadar ona hep Muhammed oğlu Zeyd denilmiş ancak bu âyetin nüzulden sonra babasına nispetle Hârise oğlu Zeyd şeklinde ona hitap edilmeye başlanmıştır. Artık o Hz. Peygamber'in (s.a.v) ailesinin evladı değil, O'nun din kardeşi ve sadık dostu olarak yanında kaldı.⁷

Bir göğüste iki kalbin bulunmaması nasıl ki sünnetullah kanunu gereği ise, Bir kişinin çocuğunun evlâtlık yoluyla diğer bir kişinin çocuğu olamayacağı aynı kanunun gereğidir. İslâm'ın va'z ettiği ahlâkî ve sosyal ıslahatlar içinde bu âdetlerin kaldırılması olmuş ve “...(onları) babalarının soyadları ile anın.”⁸ emri ile bu uygulamaya son verilmiştir.

⁵ el-Ahzâb 33/4-5.

⁶ el-Ahzâb 33/37.

⁷ İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr. *Tefsîrül Kur'âni'l- Âzîm*, (Riyad: Dârü't-tayyibe, 2.b., 1999), 7/377.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. el Ahzâb 33/5; Karaman Hayreddin, vd. (Heyet), *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 4/365-366.

Câhiliye Arap geleneğinde, kız çocuklar bu uygulamanın dışında tutulup, yalnız erke çocuk evlatlık alındığından dolayı bu durum tebennî kelimesiyle ifade edilmiştir.

İslâm hukukunda evlâtlık uygulamasının kabul görmemesinin sebebini kısaca şöyle özetleyebiliriz; bunun İslâm dışı bâtil inançlarda uygulandığı, meydana gelen gayri ahlâkî vakaların, Hz. Yûsuf kıssasında⁹ olduğu gibi, evlâtlık uygulamasının sunî bir özellik taşıması ve kötüye kullanılmaya müsait oluşu açısından dır.

Toplumlarda evlâtlık kurumunu devam ettirmenin sebepleri arasında kırsılık ilk sırada gelmekle birlikte, bazen de kimsesiz çocukların bakım ve gözetim ihtiyaçlarını karşılamakta yer almaktadır. Bunlara lakîtl çocuklar da eklenebilir. (Lakîtl "l-k-t" kökünden türemiş bir kelime olup sözlük anlamı, bir şeyi yerden alıp kaldırmak, buluntu, sokağa atılıp terk edilmiş, bulunan şey, bulunan çocuk, başkaları tarafından bulunup, anne-babası tesbit edilemeyen çocuk demektir.¹⁰ Fıkîtl terim olarak ise, sokağa, mescitlerin kapısına veya benzeri yerlere bırakılıp terk edilmiş, anne babası bilinmeyen, bakıma ve barınmaya muhtaç çocuklar olarak tanımlanmaktadır.)¹¹

İslâm evliliği teşvik etmiş, boşanmayı hoş karşılamamış, evlilik dışı cinsî münasebeti büyük günahlardan kabul etmiş ve böylece toplumda evlilik dışı çocukların sayısını yok denecek kadar azaltmıştır.

İslâm çocukların erdemli, faziletli kişiliğe sahip olarak yetiştirilmeleri için, eğitime, ahlâkî bakımına özen gösterdiği konuların başında gelir. Evlâtl edinmenin her zaman kötüye kullanılmaya müsait olduğu görülmektedir. Kur'ân muhtelif âyetlerinde yetime iyi davranma mecburiyetini getirirken, ganimet mallarının paylaşımında yetimlere pay ayırarak devletlerin onlara sahip çıkılmasının yolunu açmış ve sorumlu tutmuştur. Evlâtlık kurumu bazen koruyucu aile şeklinde, bazen da hukukî sonuçlardan mahrum fiilî evlâtlık şeklinde sınırlı da olsa günümüze dek varlığını sürdürmüştür.

Yetimlerin barınmasına yönelik yapılması gereken en önemli çözüm; öncelikle buldukları kendi bölgelerinde; mümkünse akrabalarının yanında, mümkün olmadığı takdirde kendi ülkelerindeki yetimhanelerde hayatlarını idame ettirmeleri için gerekli desteği sağlamaktır. Yaşadıkları kendi ülkeleri dışında başka ülkelere evlâtlık verme durumu ise yetimler için hayatın en acımasız ve zor şartlardan biridir. Evlâtl edinme, soyu belli olsun veya olmasın

⁹ Yûsuf 12/23-28.

¹⁰ Kurt. *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*,76.

¹¹ Saffet Köse, "Lakîtl", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul, TDV Yayınları, 2003), 27/68.

başkasının çocuğunu kendi çocuğu olarak kabullenip, geçmişten günümüze rastlanan sosyal ve hukukî bir vakadır.

Şunu belirtmekte yarar vardır ki; uluslararası evlâtlık edinme, hukukî olarak zor hatta imkânsızdır. Evlâtlık edinme ile ilgili her devletin kendine özgü hukuki düzenlemeleri bulunmaktadır. Ancak Hıristiyanların evlât edinme konusunda kendilerine dini dayanak olarak “Tanrı’nın İsâ Mesih’i evlât edindiği gibi zor durumda olan çocukların evlât edinilerek kurtarılması” gerekçesine binaen hareket ettikleri bildirilmektedir.¹²

Eskiden süregelen fakat çağımızda evlât edinme bir ticari sektöre dönüşmekte ve az gelişmiş ülkelerden, çeşitli hile ve vaatlerle çocuklar kendi ailelerinden, kültürlerinden kopararak Avrupa ve Amerika’daki ailelere evlâtlık verilme kisvesi altında para karşılığında satılmaktadırlar. Bu sektörün varlığından ötürü yetimlerin karşı karşıya kaldığı en acımasız en büyük tehlikelerden biridir.

Bazı Amerikalı ailelerin evlâtlık edindikleri ülkelerin başında Etiyopya gelmektedir. Tespit edilebilen resmi kayıtlara göre Amerikalı aileler 2003 yılında Etiyopya’dan dokuz yüz çocuk evlâtlık edinirlerken bu rakam 2009 yılında beş bine yükselmiştir. Yetimlerin son derece ruh sağlıklarını son derece sarsan bu durum, genellikle kanun dışı kaçak yollarla yürütülmektedir. Meydana gelen doğal afet, felâket ve kriz ortamlarını fırsat bilen bu tip şebekeler özellikle olayların meydana geldiği en kritik zamanda yetimleri ve ortada kalan savunmasız çocukları Avrupa ülkelerindeki bir kısım ailelere bir menfaat ve bedel karşılığı satılmak üzere kaçırmaktadırlar. Meselâ Haiti’de 2010 yılında meydana gelen depremin hemen akabinde Dominik Cumhuriyeti sınır kapısında durdurulan Hıristiyan misyonerler, otuz üç Haitili çocuğu üzerlerinde hiçbir yasal belge olmaksızın ülke dışına kaçırmaya çalışırken yakalanmışlar. Yapılan tespitlere göre otuz üç çocuğun tümü yetim oldukları anlaşılmıştır.¹³

2. Organ ve Dilenci Mafyası

Çağımızda yetimlerin en çok karşılaştıkları tehlikelerin başında üzülerек belirtmek gerekir ki organ ve dilenci mafyası gelmektedir.

¹² Sevgi Altundal Hajdari. *Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik Ve Misyonerlerin yetim Faaliyetleri*, (İstanbul: İnsanî ve Sosyal Araştırmalar Merkezi İHH Ramazan 2016), 31.

¹³ Kein Voigt, “*International adoption: Saving orphans or child trafficking?*”, CNN International, 18 Eylül 2013.

Organ Mafyası: Organ nakli “çağımızda değişik organ hastalıklarında bir nevi alternatifsiz tedavi olarak uygulanan bu metot, herhangi bir şekilde çalışma fonksiyonunu kaybeden bir organın yerine canlı yahut ölü bir vericiden alınan sağlam ve aynı görevi üstlenecek bir organın nakledilmesi işlemidir.”¹⁴

Kişi hayatta iken; hür iradesiyle tıbben beynin ölümünden sonra doku ve organlarının, hastaların tedavisinde kullanılmak üzere iki şahit huzurunda belgelendirmek şartıyla bağışta bulunabilir. Ancak bağış yapabilmesi için aklı dengesinin yerinde ve on sekiz yaşından büyük olması şarttır. Bir organını, bir kaçıncı veya tamamını bağışlayabilir.¹⁵

Organ bağışında bulunmak gönüllülük esasına dayalı bir yardım sürecidir. Ancak savaşlar, doğal veya yapay afetler, hastalıklar, ölümler vb. nedenlerden yetim kalan çocuklar organ mafyası adı verilen suç örgütlerince kaçırılıp organları maddi gelir ve itibar elde etmek için satılmaktadır. Özellikle emniyet güçlerince yapılan uyarılar bu işin zaman zaman ciddi boyutlara vardığını göstermektedir. Savaş ortamında yetim ve öksüz kalan çocuklar çeşitli çetelerin eline düşmekte bu yaşta ya organlarının bir kısmını kaybetmekte ya da steril olmayan mekânlarda yapılan tıbbi müdahale çocukların ölümüne sebebiyet vermektedir. Yetimler, engelli ve kimsesiz sokak çocukları, organ mafyasının ilk hedef kitleleridirler.

Ürkütücü olan ise günümüz dünyasında yeryüzünde ortalama her gün binlerce yetim organ mafyası tarafından kaçırılıp satılmaktadır. Hatta söz konusu ülkelerde bir kısım yoksul ailelerin çocuklarının organlarını ticaret unsuru olarak satmaları, tehdit olarak organ mafyasından sonra ikinci sırada yer almaktadır. Dünya Sağlık Örgütü’nün kayıtlarına göre ortalama yıllık yasa dışı yollardan yaklaşık yedi bin böbrek nakli gerçekleşmektedir. Sadece kayıtlara geçen istatistiklere göre 1987- 2007 yılları arasında (yirmi yılda) bir milyon çocuk çoğunluğu yetim olmak üzere gelişmiş ülkelere organ nakli için kaçırıldığı tespit edilmiştir.¹⁶ Temel hayati fonksiyonundaki organları çalınan çocuklar, ya kaderlerine terk edilmekte ya da mafya ve sokak çetelerinin eline düşmekte olup farklı amaçlar için kullanılmaktadırlar.

Dilencilik Mafyası: Dilenmek; Arapça’da; s-e-l- kökünden türemiş istemek ve dilenmek manasına gelmektedir. Kur’ân’da s-e-l fiili üç yerde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Birin de dilenen, isteyen manasında (sâil), bir yerde de çoğul olarak (sâilîn), bir başka yerde de olumsuz fiil olarak kullanılmış

¹⁴ İrfan İnce, “Organ Nakli” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul, TDV Yayınları, 2007), 33/ 273-275.

¹⁵ Sağlık Bakanlığı (SB), “Organ Ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği” (Erişim 26.12.2020).

¹⁶ Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi (UHİM), “Dünyadaki Hak İhlalleri” (Erişim 17.12.2020).

yani; dilenmezler (lâ yes'elûn) olarak geçmektedir. Kur'ân temel prensip olarak ihtiyaç sahibinin yardım talep etmesi durumunda yardım edilmeden geri çevrilmesini uygun olamadığını, bununla birlikte dilenmeyi insan onuruyla bağdaşmayan bir durum olduğunu beyan etmektedir.¹⁷ Kur'ân dilencilik için onur kırıcı bir davranış olduğunu beyan etmekte ve dolaylı olarak dilencileri kınamaktadır. Râzî, yüzsüzlük yapmadan, ısrar etmeden, dilenenlerin kınanmayacağını savunanların olduğunu ancak bu görüşe katılmadığını belirtmektedir.¹⁸

Hadislerde dilenmeyle ilgili detaylı olarak geniş açıklamalar yapılmış, prensip olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) en helal ve temiz kazancın, alın teri kazancı olduğunu, hiçbir kimse, asla kendi kazancından daha hayırlı bir rızık yemediğini belirtmiştir. Yeni Müslüman olan bazı kimselerden, Allah'a inanmak, ibadet etmek, namaz kılmak ve dilencilik yapmayacaklarına dair söz almıştır.¹⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dilencilik karşısındaki bu tutumu dikkate şayandır. Fukahânın dilencilik için câiz görmemelerinin sebebi ise: Mü'min sadece Allah katında kendini küçük görmelidir. Bu onun için, zillet değil izzettir. Dilenci ise sabırsızlanarak ihtiyacını Allah'a değil, başkasına arz ettiği için kendisini rencide etmiş ve onurunu aşağılamıştır. Bazen yardım edenler de samimi olmayabilirler.

Her zaman toplumlarda zengin ve yoksulun varlığı normaldir. Kur'ân ve Sünnet'in genel emri ise, ihtiyaç sahibi fakir ve yoksulların tespiti yapıp, ihtiyaçları devletin ilgili kuruluşları aracılığıyla karşılanmalı, yardım edenin isabetli hareket etmesi, yardımını başa kakmadan azarlamadan yapmasıdır.²⁰ İhtiyaç sahibi, el açanın azarlanmaması ve eli boş çevrilmemesi esastır. Âyette şöyle buyrulmaktadır: “ *El açıp isteyeniyi sakın azarlama (boş çevirme)!*”²¹

Yetimlerin karşılaştıkları tehditlerden biri dilenci mafyası tarafından çalıştırılmaları, bu iş için sakat bırakılmalarıdır. Hele doğuştan engelli olan yetimler dilenci mafyasının ilk hedefleri arasındadırlar. Örneğin; bu ülkelerin başında Hindistan, Bangladeş, Çin, Afganistan, Etiyopya, Somali vb. yer almaktadır.

3. Kaçakçılık ve Misyonerleştirme Tehlikesi

¹⁷ Ali Toksarı. “Dilencilik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul, TDV Yayınları, 1994), 9/298-300; el-Bakara 2/ 273; ez-Zâriyât 51/19; el-Meâric 70/25; ed-Duhâ 93/10.

¹⁸ Fahreddin Râzî, *Tefsîrül-Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*. (Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-turâsî'l-Arabî, 3. baskı. 2010), 7/88.

¹⁹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Zekât”, 108; Muhammed b. İsmâil Buhârî. *Sahih-i Buhârî Tercüme ve Şerhi*, (çev. Harun Yıldırım), 1-11 Cilt, (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2010), “Büyû” 15.

²⁰ el-Bakara 2/262-264.

²¹ ed- Duhâ 93/10.

İçinde yaşadığımız yüzyılımızda yetimleri bekleyen en büyük tehlikelerden biride kaçakçılık tehlikesidir. Çocuk kaçakçılığı; bir insanı özgürlük ve hürriyetinden mahrum etmek demektir.

Her yıl yeryüzünde büyük bir çoğunluğunu kimsesiz, savunmasız kadınların ve yetimlerin oluşturduğu milyonlarca kişi, buldukları ülkelerin içinde veya dışında çocuk kaçakçılarının hedef ve amaçları doğrultusunda sürekli yer değiştirmek zorunda bırakılmaktadırlar. Genellikle fakir ülkelerdeki kimsesiz yetimler kriz ortamlarında bu kaçakçıların başlıca hedefleri arasındadırlar.

Yetimler bu kaçakçılar tarafından, istihdam edildikleri insanlık dışı sektörlerin başında fuhuş ilk sıralardadır. Günümüzde 2019 yılı verilerine göre sadece Brezilya'da yaklaşık iki yüz bin civarında yetim kız çocuğunun bu insanlık dışı fuhuş alanında istihdam edildikleri kayıtlara geçmiştir. Uluslararası fuhuş mafyasının en fazla çocuk kaçırdıkları ülkelerin başında Kamboçya yer almaktadır. Meksika, Tayland ve Hindistan gibi ülkeler fuhuşta istihdam etmek için çocuk kaçakçılığı sektörünün başlıca hedef ülkeleri arasında yer almaktadırlar. Devletler yetim kız çocukların koruyuculuğunu yeterince sağlamayınca, Birleşmiş Milletler 'de konunun üzerinde hassasiyetle durmayınca bu kitle potansiyel olarak çocuk kaçakçılığı için bir sermaye haline gelmiş durumdadırlar. Her yıl yaklaşık elli bin civarında kimsesiz yetim kız ve erkek çocuklar kendi iradelerinin dışında Amerika Birleşik Devletleri'ne zorla giriş yaptırılmaktadırlar. Söz konusu kaçakçılar tarafından zorla kaçırılan bu yetimler, fuhuşun yanı sıra evlâtlık olarak satma, organ mafyası ve ucuz işçi olarak çalıştırılma gibi tehditlerle sürekli karşı karşıyadırlar.²²

Çocuk kaçakçılığı açısından İngiltere'nin Amerika'dan pek de geri kalır bir tarafı bulunmamaktadır. Söz konusu iki devlet yetimlere yönelik teorikte önlem almış gibi görünseler de, yetim çocuklar için köle pazarı merkezi konumuna gelmiş durumundadır. İngiltere, çağdaş köleliğe karşı sözde önlem almak için 2015 yılının ekim ayında, modern köleliğe karşı meclislerinde bir yasa onaylayıp kabul etse de; İngiliz The Sun gazetesi; on yaşından küçük depresyede çocukların karşılığında İngiliz ailelerine satıldığını öne sürmüştür. Muhabir söz konusu haberinde Hindistan'ın Pencap eyaletinde faaliyet gösteren bir çete tarafından yetim çocukların zengin İngiliz ailelerine köle olarak satıldığı belirtmiş, haberini de çektiği görüntülerle tescillemiştir.²³

Acı da olsa ülkemizde meydana gelen 17 Ağustos 1999 Gölcük depreminde benzer olaylar yaşanmıştır. Söz konusu tarihlerde Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu kayıp olan 27 çocuğun bulunup ailelerine teslimleri

²² Birleşmiş Milletler (BM), "Sağlıklı bir gezegende, barış, haysiyet ve eşitlik" (Erişim 29.12.2020).

²³ Yeni Şafak Gazetesi, "Yetim çocuklar köle pazarında" (Erişim 10.01.2020).

için uğraşmıştır. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, genelge yayınlarak, çocukların sırtlanlara (çocuk kaçakçılarına) karşı korunması için valilikleri uyarmıştır.²⁴

Çocuk kaçakçılığı ise; bir insanı özgürlük ve hürriyetinden mahrum etmek demektir. Bu durum İslâm Hukukuna göre her insan için tanınan hürriyet hakkını elinden almak anlamındadır.

İslâm insan için özgürlüğü temel hak kabul etmiş, köleliği de yasaklamıştır. Suç işleyenlere, cezaî müeyyide karşısında köle azadını ön görmüştür. Bir âyette şöyle buyrulmuştur: *“Hani İmran’ın karısı: ‘Rabbim, karnımda olanı, her türlü bağımlılıktan özgürlüğe kavuşturulmuş olarak sana adadım, benden kabul et. Şüphesiz işiten bilen Sensin ’ demişti.”*²⁵ Âyette geçen “muarrar” kavramı, özgür olup, kendisi üzerinde kimsenin hak ilintisi kalmamış kişi demektir. Ayrıca İslâm’da yemin ciddi bir beyan olarak kabul edilmiştir. İslâm hukukunda kasıtsız yapılan yeminlerin bir sorumluluğunun olduğu ve boşuna yapılan veyahut bozulan yeminlerde bir ceza-i müeyyide gerektirdiği belirtilmiştir.²⁶

Misyonerleştirme; İçinde yaşadığımız yüzyılımızda yetimleri bekleyen en büyük tehlike hiç şüphesiz misyonerleştirme tehlikesidir. Misyonerlik, Hıristiyanlıkla özdeşleşmiş bir kavram olmasının en büyük sebebi, misyon kavramının, İncil diline ait bir kelime olarak kullanılmasındandır. Hedefleri ise: Müslüman olan Hıristiyanları tekrar Hıristiyan yapmak, Hıristiyanların Müslüman olmasını engellemektir. İslâm dinine karşı Hıristiyanlık ilkelerini savunmak, İslâm dininin temel inanç esasları üzerinde şüpheler oluşturup, tartışma meydanlarını üretmektir. Kendilerince İslâm dininin zayıf yönlerini tespit edip bunu öğretmektir. İslâmî hükümler üzerinde fitne çıkarmak amacı ile bir takım proje ve faaliyetler yürütmektedirler.²⁷

Missio kavramından türeyen misyon yetki ve görev anlamına gelmektedir. Buna göre “misyoner” sözlükte “görevli, yetkili kişi” anlamına gelmektedir. İstilahî tanımı ise; Hıristiyanlık öğretilerini kişi veya gruplar tarafından farklı toplumlara ulaştırılması anlamına gelmektedir. Misyonerlik bir bölgenin veya bir grubun Hıristiyanlaştırılması için Hıristiyanlar tarafından yapılan faaliyetlere verilen isimdir.²⁸

²⁴ Haber Türk (HT), “Depremin kayıp çocukları” (Erişim 21.11.2020); SHÇEK Genel Müdürlüğü’nün 25.08.199 tarih ve 353 ve 25.8.1999 tarih ve 353 sayılı genelgeleri.

²⁵ Âl-i İmrân 3/35.

²⁶ Karaman, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/ 546-548.

²⁷ Zeki Aslantürk, *“Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri”*, (İstanbul: Ensâr Yayınları, 2006), 382.

²⁸ Şinasi Gündüz. *“Misyonerlik” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2005), 30/193-199.

Misyonerlik hiçbir dönemde yalnız inançla sınırlı bir faaliyet olmamıştır. 18 ve 19. asırlarda İslâm coğrafyasında İngiliz ve Amerikan misyoner teşkilâtlarının yoğun faaliyetleri dikkat çekmektedir. Sömürgeciliğin ayrılmaz bir parçası olan bu faaliyet hemen hemen dünyanın birçok bölgesinde fakir ve çaresiz insanların mahrumiyetleri üzerinden ülkelere nüfuz etme aracı olarak kullanılmaktadırlar. Bu toplumlarda yetimler misyonerlerin en öncelikli hedefleridirler. Zira daha küçük yaşlarda misyonerlerin kurumlarında istenildiği gibi yetiştirilen yetimler çocuklar, büyüyünceye kadar eğitimlerini tamamlayıp kendi ülkelerine misyoner olarak gönderilmektedir. Ülkelerin yönetimlerini etki altına alabilmek için “tohum ekmek” olarak değerlendiren bu yöntemin, misyonerler tarafından kullanılan bir metot olduğu kaynaklarda nakledilmektedir.²⁹

Bu projelerden biri de Vatikan’ın 1945 yılında başlattığı, Amerika’nın da desteklediği daha sonra, 1964-65 yıllarında Roma’da toplanan II. Vatikan Konsilinde formüle edilen dinler arası diyalogdur. Papa II. John Paul 1999’da tüm kiliselerin hedefini şöyle açıklamıştır: “Birinci bin yılda Avrupa, ikinci bin yılda Amerika ve Afrika Hıristiyanlaştırıldı. Üçüncü bin yılda ise Asya’yı Hıristiyanlaştıralım.”³⁰

Bu projenin gerçekleşmesi için Müslüman yetimler, misyonerlerin hedef alanı kitleler içerisinde öncelikle yer almaktadırlar. İslâm ülkelerindeki misyonerlik faaliyetlerine yıllar önce dikkat çeken mütefekkir Cemil Meriç “Misyonerlerin amacı Hıristiyanlaştırmaktan çok İslamiyet’ten koparmak, Müslümanlığımızı anlamsızlaştırıp direnme gücünü yok etmektir. İnancını koruyamayan vatanını asla koruyamaz.”³¹

İslâm coğrafyasında yetimleri hedef alan misyonerler, inançlarını kaybettirdikleri kitlelerin topraklarını ellerinden rahatlıkla alabileceklerini keşfetmişlerdir. Misyonerlerin yıllardır dünya üzerinde yaptıkları çalışmalar neticesinde, Müslüman ülkeler üzerinde onlar açısından meyvesini vermektedir.

Misyonerliğin hedefi, İslâm coğrafyası olup, buralarda belli bir amaç etrafında sürekli ve sistemli faaliyetler yürütmektedirler. Bu coğrafyalarda muhtaç durumdaki toplumlara, bireylere ve özellikle yetimlere, barınma, eğitim, sağlık ve gıda gibi yardımlarla yaklaşmaktadırlar. Oluşturdukları bu yakın ilişki münasebetiyle misyonerlik hedeflerini gerçekleştirmekte başarıyı

²⁹ Hajdâri, *Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik ve Misyonerlerin Faaliyetleri*, 3.

³⁰ Mustafa Güldağı, *Coğrafi ve Zihinsel İşgalin Arka Planı Kuşatma*, (Anakara: Lopus Yayınları, 2018), 302-306.

³¹ Adnan Odabaş, *Dikkat Misyonerler Geliyor*, (İstanbul: Üsküdar Gazetesi Yayınları, 2005),140-141.

sağlamaktadırlar. İhtiyaç yaklaşımıyla birlikte bir diğer metot, yetimlerin doğup büyüdükleri ülkelerinden koparılarak Hıristiyan ailelere evlâtlık olarak verilmeleri, böylece Hıristiyanlaştırılmalarıdır.³²

Yoksulluğun kol gezdiği bölgelerde yetimlerin karşılaştığı en büyük tehlike misyonerlik faaliyetleridir. Çünkü yapılan araştırmalarda, daha rahat ikna edilebildiği için misyonerlerin genellikle eğitim seviyesi düşük olanları tercih ettikleri ortaya çıkmaktadır.³³ 2004 yılında Endonezya'nın Açe bölgesinde meydana gelen deprem ve tsunaminin neticesinde misyonerlerle ilgili benzer olaylar yaşanmıştır. 2008 yılında Çad'da Fransız misyoner yardım kuruluşuna mensup olan L'Arche de Zoé adlı bir misyoner, yüz üç çocuğu ülkeden kaçırmaya çalışırken yakalanmıştır. Avrupa'daki Hıristiyan ailelere evlâtlık olarak verilmesi planlanan bu çocukların % 85'inin yetim olduğu tespit edilmiştir. 2009 yılı kayıtlarında sadece Kırgızistan Cumhuriyeti'nde 364 misyoner, sistemli bir örgüt halinde faaliyet göstermişlerdir.³⁴

4. Madde Bağımlılığı ve Cinsel İstismar

Madde Bağımlılığı; İçinde yaşadığımız çağımızda yetimleri bekleyen en büyük tehlikeler arasında madde bağımlılığı gelmektedir. Devletlerin korumasındaki yetimhanelerde yaşayıp on sekiz yaşını dolduranlar bazen ilgili ülkelerdeki kurallar gereğince yaşadığı yuvadan ayrılmak zorunda kalmaktadırlar. Bir kısmı yaşamlarını sokaklarda devam ettirmeye başlayınca madde bağımlılığı ve cinsel istismar gibi tehlikelerle karşı karşıya kalmakta veya suça karışma oranları gün geçtikçe yükselmektedir. Örneğin; Ukrayna'da yüz bin yetime ev sahipliği yapan ortalama dört yüz elli yetimhane bulunmaktadır. Yetimhane kapasitelerinin yetersizliğinden bu yetimlerin tamamı zamanlarının büyük bölümünü sokaklarda geçirmektedirler. On sekiz yaşını doldurmadan yetimhanelerden ayrılan çocukların %10'unun intihara teşebbüste buldukları, kızların % 60'ının ise fuhsa sürüklendiği, erkeklerin %70'inin çeşitli suçlara karıştıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte her on yetimden ancak biri topluma kazandırılmakta, diğerleri ise madde bağımlılığına ve çeşitli suçlara sürüklenmektedir. Milyonlarca çocuğun sokaklarda yaşadıkları tespit edilmiştir.³⁵

³² Şinasi Gündüz, Mahmut Aydın, *Misyonerlik Hıristiyan Misyonerler Yöntemleri ve Türkiye'ye yönelik Faaliyetleri*. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002),13.

³³ Hayati Hökekleli, *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din*. (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkez Yayınları 2009), 222.

³⁴ Hidayet Aydar, *Orta Asya'da Misyonerler ve Faaliyetleri Kırgızistan Örneği*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2010) ,23/5 vd.

³⁵ Ukrayna Yetimleri (UY), "Ukrayna'daki yetim çocukların geleceği" (Erişim 26.12.2020).

Terör suçlarından hüküm giymiş ebeveynlerin özellikle 0-7 yaş arası çocukları ruh sağlığı ciddi bozulmalarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Hapishanede, terör olaylarını anlamakta zorlanan çocuklar, ebeveyn yokluğuna alışmaya çalışırken, kendilerine, ebeveynlerine neler olduğunu anlamlandırmaya uğraşısıyla daha büyük sorunlar yaşamaktadırlar. Henüz hayatın anlamını anlayamamış bu yaş grubundaki çocuklar ciddi bir korku ve panikle yüzleşmektedirler.

Özellikle ömür boyu mahkûmiyet giyen terör suçlusu anne-babaların masum çocukları, devlet desteği gözetiminde yetiştirilmeli ve yetimlerin sahip oldukları bütün haklardan yararlandırılmalıdırlar. İslâm'a göre çocuk fıtrat itibarıyla masum olup, ebeveyninin suçundan sorgulanamayacakları gibi din, dil, ırk mezhep gibi sınıflamalara da tabi tutulmazlar. Bu tip çocuklara şefkat eli uzatılmalı ki gelecekte ebeveynleri gibi terör örgütlerin tuzağına düşmelerine ve insanlığa zarar vermelerine engel olunsun.

Cinsel İstismar; içinde yaşadığımız çağımızda yetimleri bekleyen en büyük tehlikeler arasında cinsel istismar gelmektedir. Fiziksel ve ruhsal gelişimini tamamlamayan çocukların yetişkinler tarafından cinsel olarak istismar edilmesi de yetim çocuklar için bir tehdittir. Bu, çocuğa fiziksel temasla olabileceği gibi, pornografi ve teşhir gibi yöntemleri kullanma şeklinde olabilmektedir. Tüm teknolojik imkânların yaygınlaştığı, refah düzeyinin yükseldiği, her türlü bilgiye ulaşımın hız kazandığı yirmi birinci yüz yılda ne yazık ki en fazla cinsel istismara maruz kalan kesimin yetimler olduğunu görmekteyiz.³⁶ Bunun temelinde manevi eğitimsizlik ve insan vicdanının bozulması yer almaktadır. Çağımızda artan savaşlar, âfetler bu vicdanı bozuk insanlar için fırsat alanı olmaktadır. Bu tacizler çocuğun kişiliğini, benlik bütünlüğünü, dengeli cinsel kimlik gelişimini ve ilişkilerini sarsmakta güven duygusunu yok edebilmektedir. Güvendiği ve derin bağlar geliştirdiği insan, kendisini kötüye kullandığından dolayı derinden sarsılma yaşamakta ve güven duygusu yerle bir olmaktadır. Yaşamları boyunca bu gayri insanî durumun etkisinden kurtulamamaktadırlar.

Kur'ân, her türlü cinsel istismarı ciddi bir insanlık suçu ve evrensel bir ahlâksızlık olarak kabul etmektedir.³⁷ Buna rağmen yeryüzünde tecavüzlerin ve özellikle savunmasız kimsesiz çocuklara yönelik cinsel istismarın vuku bulduğu bir gerçektir. İslâm dini bu tür ahlâksız saldırıların vuku bulmaması için ağır cezaî müeyyideler getirmiştir. Bireyleri bu tecavüzlerden alıkoymak

³⁶ İsmail Sanberk, *Çocuklara Yönelik Cinsel Taciz ve Koruyucu Eğitim*, (Adana: Karahan Kitapevi, 2011), 40.

³⁷ el-İsrâ 17/32.

için Kur'ân ve sünnet merkezli mahremiyet eğitimi önemli bir rol oynamaktadır.³⁸ Son yıllarda bir takım caydırıcı cezalar konulmasına rağmen şunu rahatlıkla ifade edebiliriz ki medeni hukukun öngördüğü cezalar caydırıcı olmadığı gibi yeterli de görülmemektedir. Bu yetersiz cezalar yeniden evrensel hukuk perspektifinde ele alınıp güncellenmelidir.

BM'nin 2014 yılında yayınladığı cinsel istismar raporun verilerine göre dünya genelinde her on yetim kız çocuktan en az birinin cinsel istismara maruz kaldığı bildirilmiştir. Bu durumu dünya nüfus ortalamasına göre kıyasladığımızda ağırlıkta kız çocuklar olmakla birlikte cinsel istismara maruz kalan yetim kız ve erkek çocukların sayısı yüz milyona ulaşmaktadır. Dünya genelinde yüzdelik oranlara baktığımızda % 18'i kız , % 8 'i de erkek yetimler olduğunu görmekteyiz. Bu oran Brezilya, Guatemala, Kolombiya, Panama, Venezuela, Latin Amerika gibi ülkelerde her yıl yüzdelik oran artmaktadır. BM'nin çocuk haklarına dair sözleşmesinin 3. maddesinde bu tip saldırılara maruz kalan çocuğun yüksek yararı birinci öncelik olmalıdır, şeklinde belirtilmiştir.

Cinsel istismara uğrayan çocuk, aile içi veya toplumun bakış açısı ile oluşabilecek olumsuzluklar ve benzeri sebeplerle istismar olayını gizlemektedirler. Mağdurun kolluk kuvvetleri, adli merciler ve sağlık kurumları tarafından ayrı ayrı değerlendirilmesi, gelişen süreçte yaşadıklarını defalarca ifade etmek zorunda kalması, mahremiyetinin yeterince sağlanamaması, ilgili kurumlardan mağdurla görüşme yapanların nitelikli eğitime sahip olmamaları, mağdurun yaşadığı sarsıntıyı daha da şiddetlendirdiği anlaşılmaktadır.

Gelişen bu nedenlerden dolayı ülkemizde mağdur yetimlere etkin bir şekilde müdahale etmek amacıyla, ikincil örselenmelerini asgariye indirmek; adli ve tıbbî işlemlerin, alanında uzman kişilerden oluşan bir merkezde ve tek seferde gerçekleştirilmesini temin etmek için; Sağlık Bakanlığı bünyesinde Çocuk İzlem Merkezleri (ÇİM)³⁹ kurulduğu gibi yetim izleme merkezleri de kurulması temennimizdir.

Söz konusu tedbirler küçümsemeyecek kadar önemli ve takdire şayan olmakla birlikte, sadece çocuk ifadesinin kullanılması çalışmamızın konusu açısından yeterli görülmemektedir. Çünkü istismara uğrayan bir çocuğun bu durumunu maddî-manevî destekçisi olan ebeveynleriyle paylaşma ve olayın önlenmesine yönelik desteği söz konusudur. Ancak yetimlerin bu tür durumlarda ebeveyn desteğinden mahrum olduğu bir gerçektir. Kanaatimizce yeti-

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Coşkun, *İlim ve İslâm'ın Işığında AIDS Evlilik ve Aile*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998), 55 vd.

³⁹ Adalet Bakanlığı (AB), "Çocuk izleme merkezi (ÇİM)" (Erişim 08.01.2021).

min içinde bulunduğu durumu göz önünde bulundurarak devletin acilen donanımlı ve uzman kişilerin denetiminde birer yetim izleme merkezi kurmalıdır.

Yukarıda zikredilen ve yetimlere yönelik işlenen topyekûn saldırıları İslâm dini yeryüzünde işlenen fitne ve zulüm ve Allah'ın koymuş olduğu sınırları aşanlar olarak kabul etmektedir. Bu husus âyette şöyle buyrulmaktadır: “...Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur...”⁴⁰

İslâm Hukukuna göre yeryüzünde fitne, fesat, bozgunculuk ve zulüm yapanlara verilecek ceza ile ilgili âyette şöyle buyrulmaktadır: “...*Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da buldukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, onların dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Ahirette ise onlar için büyük bir azap vardır.*”⁴¹ Yeryüzündeki bu bozgunculuk; Allah inancını sarsmaya ve yıkmaya yönelik faaliyetlerde bulunmak, İslâm dininin koyduğu ilkelere karşı düşmanca karşı çıkmaktır. Bununla birlikte İslâm dini; yol kesmek, toplumun emniyet ve asayişini bozan eylemlerde bulunan, can ve mal güvenliğini zedeleyen, namuslarına tecavüz eden veya bu fiilleri örgütlenerek yapan kişileri yeryüzünde bozguncu olarak nitelendirmiştir.⁴²

5. Çocuk İşçiliği ve Askerliği

Yetimlerin karşılaştığı en büyük ve tehlikeli tehditlerden biri çocuk işçiliğidir. Babanın yokluğu sebebiyle bazen aile bütçesine katkıda bulunmak veya başka zorunlu sebeplerle çocuk yaşının taşıyamayacağı ağır yükler altında çalıştırmaktır. Küçük yaşta çocukların çalıştırılması hukuken yasaktır, çünkü bu durum onların sağlığını olumsuz etkilemekte ve onları eğitim haklarından mahrum bırakmaktadır. Dünya üzerinde Fildişi Sahili, Gambiya, Kenya, Orta Afrika Cumhuriyeti, Burundi gibi yerler, yetim çocuk işçiliğinin en yaygın olduğu yerlerdir.⁴³

Medeni Kanununun İş Hukukunda Çocuk işçiliği ile ilgili herhangi bir tanım yer almamakta olup, Türk iş mevzuatında iş kanunu maddelerinde çocuk deyimini kullanılmıştır. TMK'nın İş hukukunda on iki yaşından küçüklerin çocuk olarak adlandırılması gerektiği bildirilmektedir. Umumi Hıfzıssıhha Kanu-

⁴⁰ el-Mâide 5/ 32.

⁴¹ el-Mâide 5/33.

⁴² Karaman, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2 / 259-263.

⁴³ Arı, “Yetim”, 43/ 503.

nunda on iki yaşından küçüklerin, yasanın deyimiyle çocukların çalıştırılmasının yasaklandığı belirtilmektedir.⁴⁴ Uluslararası Çalışma Örgütü on beş yirmi dört yaş grubunu çalışma hayatında “genç işçi”, on beş yaş altındaki aileye katkı sağlamak, yaşama tutunmak için çalışmak zorunda kalanları “çocuk işçi” veya “çalışan çocuklar” olarak tarif edilmiştir.⁴⁵

Tanzanya, Etiyopya ve Hindistan gibi ülkelerde altı ila on iki yaş arasındaki yetim çocuklar üzerinde yapılan alan araştırmasında, yedi çocuktan birinin fiziksel gücünün üstünde ağır işlerde çalıştırıldığını tespit edilmiştir. Afrika kıtası çocuk işçiliğinde başı çekmekle birlikte Asya ve Pasifik bölgelerinde de yoğunluk görülmektedir.

İslâm; savunmasız gruplar arasında yer alan yetimlerin ucuz işçi olarak çalıştırıp emeklerinin sömürülmesini asla kabul etmemektedir. Yetimlerin çalıştırılması iyi niyete dayanıyor olsa da hukuken bir takım problemleri içermektedir. Hz. Peygamber’in ergenlik çağına girinceye kadar çocuklardan sorumluluğun kaldırıldığını ifade eden hadis konumuza bir ışık tutup bizlere yol göstermektedir. Zira İslâm ergenlik çağındaki çocuğu dini mükellefiyetten sorumlu tutmamış; aynı şekilde mümeyyiz olmayan, bedenen de zayıf olan, babanın manevi desteğini de kaybetmiş olan yetimleri ağır iş yükünün altına koymak bedenen ve ruhen büyük zararlar altına sokmak demektir.

Diğer bir husus ise ucuz iş gücü olarak görülüp emeklerinin karşılığı verilmeyip sömürülmeleridir. Kişinin emeğinin karşılığının verilmemesi kul hakkı ihlali alanına girmektedir. İslâm dini, yetim çocukların zor şartlar altında işçi olarak çalıştırılmasını, bünye ve psikolojilerine uygun olmayan işlerde istihdamını da kul hakkı ihlali olarak kabul etmiştir. İslâm hukukuna göre ister ecir-i has (belli zamanda, belli işi yapmak için husûsî tutulan işçi), isterse ecir-i müşterek (serbest işçi; işvereninden başkasına çalışmaması şartı koşulmamış hamal, terzi, saatçi gibi işçi) kapsamında çalıştırılsın her insanın kendi yapısına uygun işlerde çalıştırılması esastır. Âyette “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz...”⁴⁶ buyrulduğuna ve bu âyette Allah’ın, kullarının güçlerini aşan fiillerle ve davranışlarla yükümlü kılmayacağını beyan ettiğine göre, hiç kimse yetim çocukları gücünün üstündeki işlerle görevlendirmemelidir.

⁴⁴ Tankut Centel, *Çocuklar ile gençlerin İş Güvenliği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları 1982), 34-35.

⁴⁵ Bekir Aksay, *Ceza Hukukunda Yaş Küçüklüğü Kusur Yeteneğine ve Sorumluluğa Etkisi* (İstanbul: Kazancı Yayınları 1990), 7.

⁴⁶ el-Bakara 2/286.

Her ne sebeple ve kim tarafından olursa olsun asker olarak istihdam edilen çocuklara⁴⁷ “çocuk asker” tanımı yapılmaktadır. Savaşların olduğu bölgelerdeki çocuk askerlerin % 40’ı on yaşın altındaki yetim kız çocuklardan oluşturulmuştur. Savaşın olduğu bölgelerde bazen isyancı gruplar yetim ve sahipsiz çocukları devletlere karşı terör faaliyetlerinde kalkan, bazen de ajan gibi istihdam etmektedirler. Bazen de sıcak çatışma ortamlarında hizmetli ve ajan gibi farklı görevlerde istihdam edilmektedirler. Çocukların silahlı çatışmalarda kullanılması, uluslararası hukukta yasaklanmış ve on beş yaşın altındaki çocukların asker olarak kullanılması ise savaş suçu olarak tanımlanmıştır.⁴⁸ Uluslararası Ceza Mahkemesi on beş yaş altındaki çocukların askere alınmasını yasa dışı sayıp savaş suçu olarak ilan etmiştir.⁴⁹

Genellikle savaşlarda tercih edilmelerinin sebepleri arasında; tehlike ve farkındalık hislerinin tam gelişmemiş olması, az bir ücret mukabilinde çalıştırmaları veya kolayca yönlendirilebilmeleri gelmektedir.

Hiç şüphesiz yetimlerin; sağlık, eğitim, barınma ihtiyaçları yanında duygusal ve psikolojik desteğe ihtiyaçları olabilir. Aileleri ve akrabaları yoksa devlet veya güvenilir kurumlar tarafından sahiplenmedikleri takdirde, telafisi zor tehditlerle karşı karşıya kalacakları muhakkaktır.

SONUÇ

Kur’ân; yetimleri farklı âyetlerde 23 kere farklı yönleri üzerinde durmakta, tüm yönleriyle hakkını koruma altına almaktadır. Bu sebeplerden dolayı olacak ki Müslümanlar her asırda imkânları dâhilinde yetime gereken değeri vermekte ve korumaktadırlar.

Yetimin karşı karşıya kaldığı çağdaş tehditler üzerinde analiz yapılmış olup, günümüzde yetimin bir daha yetim kaldığını, zaman zaman unutulup bir kenara itildiğini mafya ve insan kaçakçılarının kucağına savunmasız bir şekilde itildiği görülmektedir.

⁴⁷ İslâm hukukunda Fukahâ’nın ekseriyetinin benimsediği görüşe göre, kız ve erkekler için bulüğ yaşının üst sınırı, 15 yaşın bitimidir. Medeni Hukukta; 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu’nun (ÇKK) 3/1-a maddesi uyarınca daha erken yaşta ergin olsa bile, 18 yaşını doldurmuş kişi çocuktur. Bu iki hüküm birlikte değerlendirildiğinde; 18 yaşını doldurmamış her insan çocuk sayılmıştır. Kişi 18 yaşından önce ergin (reşit) olsa da çocuk sayılmaya devam edecektir; ayrıntılı bilgi için bk. Hayati Hökelekli. “Çocuk” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul, TDV Yayınları, 1993), 8/ 361-363.

⁴⁸ Emine Akyüz, *Çocuk Haklarının Önemi Konusu Kaynakları ve Hukuk Sistemindeki Yeri*. (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2010), 16-17.

⁴⁹ Roma Statüsü olan, İnsanlığa karşı işlenen suçlar, Soykırım ve Savaş suçlarına bakan uluslararası mahkemedir. 01.07.2002 tarihinde kurulmuş, 11.03.2003 tarihinde faaliyete başlamıştır. Mahkeme Hollanda’nın Lahey kentindedir.

Bu çalışmada yetimin tekrar hatırlanması Hz. Peygamber dönemi gibi itibar görmesi, hak hukukunun muhafaza altına alınması üzerinde durulmuştur. Çağdaş tehditlere karşı tedbirlerin alınması zorunluluğunu belirtilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devletinin yıkılışıyla, İslâm coğrafyası küçük ve güçsüz devletlere ayrılmış, sömürgeciler bu bölgeleri sömürmekle birlikte, aynı zamanda buraları yetim üreten alana dönüştürmüşlerdir. Dolayısıyla yetim bırakılan devletler yetimlerini de doğurmuşlardır. Sayıları yüz milyonları geçen bu yetimler devletler için sorun yumağı haline gelmişlerdir.

Bir taraftan İslâm coğrafyasındaki devletler sömürülürken diğer taraftan çaresiz yetimler, çocuk tacirlerinin, organ mafyalarının ve Hıristiyanlaştırılmak için misyonerlerin hedef kitleleri haline gelmiş durumdadırlar. Yetim ve kimsesiz çocukların sorumlulukları yakınlarına ait olsa bile, İslâm'a göre onlar toplumun ve devletin emanetidirler. Onları severek topluma ve hayata kazandırmak, dini, millî ve insanî bir görevdir.

Bu konunun önemi günümüzde daha da artmış bulunmaktadır. Zira gün geçtikçe kendi çıkarlarına başkasının sırtından ulaşmak ve kendi egosunu tatmin etmek için herkesi feda etmek isteyen insanların sayıları oldukça artmakta hedef kitleleri ise yetim ve kimsesiz çocuklardır. Bu acımasız emellerini gerçekleştirmek için her şeyi mubah saymaktadırlar.

Huzurlu ve mutlu toplumların oluşması için yetim çocuklara her yönüyle sahip çıkılmalıdır. Yetimler geleceğin ümidi ve kuşakların öncüsüdürler. Yetim davasını her davanın üstünde tutup, onları koruyup yarınları hazırlamak toplumun en kutsal görevleri arasında yer almalıdır.

Temennimiz yetimlere yönelik Sivil Toplum Kuruluşları ile devletlerin ilgili kurumları bünyelerinde "yetim birimlerini" oluşturmak, yetimlerin karşı karşıya kaldıkları sorunlarını kalıcı çözümüne ulaştırmak için bireysel ve kurumsal alanlardaki çalışmalara ağırlık vermeye ön ayak olmaktır.

Yetimlerin korunmasına yönelik olmak üzere aşağıdaki tedbirlerin alınmasının yararlı olacağı düşünülmektedir:

1. Yeryüzünde ortalama 143.000.000 yetim, 400.000.000 savunmasız çocuk kendileri ve buldukları ülkeler açısından büyük sorunlara kapı aralamamak, erdemli bireyler yetiştirilmesi için; Ulusal ve uluslararası ilgili kurum ve kuruluşların iştirakiyle acilen "Yetim Hakları Sözleşmesi" hazırlanıp yürürlüğe konulması yararlı olacaktır.

2. Yetimlere karşı duyarlılık bilinciyle gerekli hassasiyet oluşturulmalı, tehlikelere karşı kamuoyu bilgilendirilmeli, bunun için yazılı veya görsel sosyal medyadan yararlanılmalıdır.

3. Ülkemiz, Birleşmiş Milletler, İslâm İşbirliği Teşkilatı gibi kurumlarla irtibat kurarak, yetimlerin mafyaların ellerine, kaçakçılık şebekelerine, fuhuş sektörlerine düşmelerini engellemeli; koruyucu, sert ve tavizsiz tedbirler almak suretiyle korunmalıdır.

4. Yetimler, öncelikle yetimhaneler yerine kendi toplumlarında, aile veya akrabalarının yanında desteklenmeli, , destekleyen aileye her türlü katkı sağlanmalı, mümkün değilse günün şartlarına cevap verebilecek sıcak aile ortamını aratmayacak yetimhaneler inşa edilmeli, mevcut yetimhaneler bütün yönleriyle revize edilmelidir.

5. Hukukî desteğe ihtiyaç duyanlar yetimlere devlet danışmanlık desteği sağlanmalı ve "Özel yetim mahkemeleri" gibi hukukî birimler oluşturmalıdır.

6. Yetimlere yönelik gelebilecek tüm tehditlere karşı uluslararası düzeyde "yetim izleme merkezleri" kurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aksay, Bekir. Ceza Hukukunda Yaş Küçüklüğü Kusur Yeteneğine ve Sorumluluğa Etkisi. İstanbul: Kazancı Yayınları, 1990.
- Akyüz, Emine. Çocuk Haklarının Önemi Konusu Kaynakları ve Hukuk Sistemindeki Yeri. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2010.
- Arı, Abdüsselam. "Yetim", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 43/50. İstanbul, TDV Yayınları, 2013.
- Arslantürk, Zeki. "Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri". İstanbul: Ensar Yayınları, 2006.
- Aydâr, Hidâyet. "Orta Asya'da Misyonerler ve Faaliyetleri: Kırgızistan Örneği". İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, 23/ 5-44.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. Sahih-i Buhârî Tercüme ve Şerhi , (çev. Harun Yıldırım), 1-11 Cilt, İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2010.
- Centel, Tankut. Çocuklar ile Gençlerin İş Güvenliği. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1982.
- Coşkun, Ahmet. İlim ve İslâm'ın Işığında AIDS Evlilik ve Aile. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as. "es-Sünen", İstanbul: I-5 cilt, Dâru's- sahnûn- Çağrı Yayınları, 1992.
- Gündüz, Şinasi. Aydın, Mahmut. Misyonerlik Hıristiyan Misyonerler Yöntemleri ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- Gündüz, Şinasi. "Misyonerlik" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.30/193-199. İstanbul, TDV Yayınları, 2005.
- Hajdari, Sevgi Altundal. Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik Ve Misyonerlerin yetim Faaliyetleri, İstanbul: İnsanî ve Sosyal Araştırmalar Merkezi İHH Ramazan 2016.
- Hökekleli, Hayati. Çocuk genç Aile Psikolojisi ve Din. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkez Yayınları, 2009.

- Hökekleli, Hayati. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 8/ 361-363. İstanbul, TDV Yayınları, 1993.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmâil. "Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm", 1-4 Cilt, Riyad: Dârü't-tayyibe, 2. baskı. 1999.
- İnce, İrfan. "Organ Nakli" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.33/273-275. İstanbul, TDV Yayınları, 2007.
- Karaman, Hayreddin. vd. (Heyet). Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir. 1-5 Cilt, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Karaman, Hayreddin. İslâm'da İnsan Hakları, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Kurt, Abdurrahman. Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1998.
- Köse, Saffet. "Lakî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 27/68. İstanbul, TDV Yayınları, 2003.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî. el-Câmiu's-Sahîh, 1-3 Cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Odabaş, Adnan. Dikkat Misyonerler Geliyor. İstanbul: Üsküdar Gazetesi Yayınları, 2005.
- Râzî, Fahreddin. Tefsîrû'l-Kebîr Mefâtihu'l-Gayb. 1-32 Cilt, Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 3. baskı, 2010.
- Sanberk, İsmâil. Çocuklara Yönelik Cinsel Taciz ve Koruyucu Eğitim. Adana: Karahan Kitabevi, 2011.
- Toksarı, Ali. "Dilencilik", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 9/298-300.İstanbul, TDV Yayınları, 1994.
- YŞG, Yeni Şafak Gazetesi. "Yetim çocuklar köle pazarında" Erişim 10.01.2020. <https://www.yenisafak.com/>
- HT. Haber Türk. "Deprem kayıp çocukları" Erişim 21.11.2020. <https://www.haber-turk.com/>
- UHİM, Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi. Dünyadaki Hak İhlalleri". Erişim 17.12.2020. <https://www.uhim.org/>
- UY, Ukrayna Yetimleri. "Ukrayna'daki yetim çocukların geleceği" Erişim 26.12.2020. www.ukraineorphans.org
- SB, Sağlık Bakanlığı. "Organ Ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği". Erişim 26.12.2020. <https://www.saglik.gov.tr/TR>
- BM, Birleşmiş Milletler. "Sağlıklı bir gezegende, barış, haysiyet ve eşitlik" Erişim 29.12.2020. <http://www.un.org/>
- AB, Adalet Bakanlığı, "Çocuk izleme merkezi (ÇİM)" Erişim 08.01.2021. <http://www.cigm.adalet.gov.tr>

Necib Âsım'ın 'Kıpçak Türkçesine Dâir' Başlıklı Yazısı Üzerine

On the Necib Âsım's Article Entitled 'Kıpçak Türkçesine Dâir/On the
Kipchak Turkish'

Halilibrahim ERTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Bile-
cik/Türkiye

Assis. Prof., Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Arts and Sciences, Bile-
cik/Turkey

halil.erturk@bilecik.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6966-4302>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 09.10.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26.11.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30.11.2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kasım / November

Atıf / Citation: Ertürk, Halilibrahim. "Necib Âsım'ın 'Kıpçak Türkçesine Dâir'
Başlıklı Yazısı Üzerine". *edid: edebali islamiyat dergisi/edebali islamic journal* 5/2 (Ka-
sım/November 2021): 53-69

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | [mailto: iifdergi@bilecik.edu.tr](mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr)

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi /
Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Özet

29 Aralık 1861'de Kilis'te doğan Necib Âsım, 74 yıllık yaşamı boyunca Türk dili ve tarihi ile ilgili pek çok eser ortaya koymuş; çalışmalarıyla Türk diline, Türk tarihine ve kültürüne önemli hizmetler sunmuştur. Necib Âsım, çalışmalarının birçoğunda Türk milletin ve Türk dilinin kökenlerine inmeye çalışmış, özellikle tarihî Türk lehçeleri ve bu lehçelerle kaleme alınan kaynaklar üzerine çalışmalar yapmıştır. Bununla birlikte Necib Âsım tarafından kaleme alınan pek çok çalışma yeterince tanıtılmamış, tabiri caizse rağbet görmemiştir. Büyük bir kısmı ise dil ve edebiyat camiasının çoğu mensubunca tanınmamaktadır.

Bu çalışmanın amacı; Necib Âsım'ın H. 1332 (M. 1914) tarihli Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuasında yayımlanan 'Kıpçak Türkçesine Dâir' başlıklı yazısını tanıtmak ve bu yazıdan hareketle yazarın Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesine dair görüşlerine yer vermektir. Çalışma kapsamında Necib Âsım'ın 'Kıpçak Türkçesine Dâir' başlıklı yazısı Latin alfabesine aktarılmış, metinden hareketle yazarın Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesine dair görüşleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili Tarihi, Kıpçaklar, Kıpçak Türkçesi, Necib Âsım.

Abstract

Necib Âsım was born in Kilis on December 29, 1861. During his 74-year life, Necib Âsım produced many works on Turkish language and history and he has provided important services to Turkish language, history and culture with his works. Necib Âsım, in many of his works tried to descend to the origins of the Turkish nation and the Turkish language; he made studies especially on historical Turkish dialects and historical sources written with these dialects. However, many studies written by Necib Âsım have not been introduced sufficiently so far, and many of these studies have not been in demand. Most of them are not recognized by most members of the language and literature community.

The aim of this study is to introduce the article titled 'Kıpçak Türkçesine Dâir' which belongs to Necib Âsım and published in the Journal of Darulfunun Faculty of Literature dated H.1332 (M.1914). In addition to this, writer's views on Kipchaks and Kipchak Turkish are included in this article. Within the scope of the study Necib Âsım's article titled 'Kıpçak Türkçesine Dâir' written in Ottoman Turkish was translated to Latin alphabet. Based on the text, writers views on Kipchaks and Kipchak Turkish were evaluated.

Keywords: History of Turkish Language, Kipchaks, Kipchak Turkish, Necib Âsım.

GİRİŞ

Çalışmalarıyla Türk dili, Türk tarihi ve Türk kültürüne önemli hizmetleri olan, Türkçülük mefkûresinin düşünsel ve kültürel zemininin oluşması ve gelişmesine büyük katkı sağlayan Necib Âsım, düşünceleri ve icraatlarıyla önemli bir bilim adamıdır. Necib Âsım Bey, eserlerinin birçoğunda Türk dili ve Türk kültürü üzerine yoğunlaştığından ve Türkçülüğe özellikle vurgu yaptığından, Anadolu'da Türkçülük mefkûresinin kurucularından kabul edilir. 74 yıllık yaşamı boyunca Türk dili ve Türk tarihi alanında pek çok eser kaleme alan Necib Âsım, Türklük bilimi alanındaki çalışmalara önemli düzeyde katkı sağlamıştır. Yazarın çalışmalarından bir kısmı üzerinde makale ve kitap gibi çeşitli boyutlarda birtakım çalışmalar yapılmış, bir kısmı ise hâlen bilim dünyasına tanıtılmayı ve üzerinde çalışılmayı beklemektedir.

Bu çalışmanın amacı, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Dergisi H. 1332 (M. 1914) tarihli sayısında Necib Âsım tarafından yayımlanan 'Kıpçak Türkçesine

Dâir' başlıklı makaleyi tanıtmak ve bu yazıdan hareketle yazarın Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesine dair görüşlerine yer vermektir.

Çalışmanın yöntemi "inceleme, fonemik transkripsiyon ve yorumlama" olarak ifade edilebilir. Çalışma kapsamında Necib Âsım'ın Osmanlı Türkçesi ile yazdığı 'Kıpçak Türkçesine Dâir' başlıklı yazısı Latin-Türk alfabesine aktarılmıştır.

'Necib Âsım'ın Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi hakkındaki görüş ve yorumları nelerdir?' sorusu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Görüşleri, Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi ile ilgili diğer görüşler ve çağdaş eserlerle uyumlu mudur? Azerbaycan Türkleri ile Kıpçaklar arasında bir bağlantı var mıdır? Çalışma kapsamında Necib Âsım'ın 'Kıpçak Türkçesine Dâir' başlıklı makalesinden hareketle bu sorulara cevap verilmeye çalışılmıştır. Yazar, bahsedilen makalede Kuman-Kıpçakların tarih sahnesine çıkışı ve isimlendirilmeleri hakkında bilgi vermektedir. Ona göre 'Kuman' adı, Kafkas dağlarının kuzey yamaçlarından kaynaklı dökülen Kuman Nehri'nden gelmektedir. Bu açıklamayı müteakip Kuman-Kıpçakların tarihsel süreci ve Moğollara karşı mücadeleleri anlatılır. Metnin ilerleyen bölümlerinde Necib Âsım, Deşt-i Kıpçak denilen bölgede Kuman-Kıpçaklardan elde edilebilen Latin harfleriyle yazılmış tek Türkçe eser olan Codex Cumanicus'tan şiir, bilmece ve ilahi parçalarından alıntılar yapar ve bunları Osmanlı Türkçesiyle karşılaştırır. Kıpçak Türkçesinin anlaşılabilirlik açısından Osmanlı Türkçesinden çok uzak olmadığını vurgular. Daha sonra Codex Cumanicus'un dilinin Azerbaycan lehçesine Osmanlı Türkçesinden daha yakın olduğunu belirtir. Bu da Necib Âsım'a göre Kıpçak Türkleri ile Azerbaycan arasında bir irtibat olduğunu ortaya koymaktadır. Daha sonraki dönemlerde Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi tarihi üzerine yapılan çalışmalar ve araştırmalar yazarın bu görüşünde haksız olmadığını ortaya koymaktadır. Yapılan araştırmalar, 9. yüzyılın sonlarından itibaren Azerbaycan'ın kuzeyinden ve Kafkaslardan gelen Kıpçakların bölgeye yerleştiğini, bir kısmının Derbent üzerinden Selçuklulara katılarak Müslüman olduğunu, bir kısmının ise Gürcülere dâhil olarak Hıristiyanlaştığını ortaya koyar.

Necib Âsım'ın bu çalışması metodolojik açıdan biraz zayıf görünse de 20. yüzyılın başlarında Kıpçaklardan, Kıpçak Türkçesinden ve bunların Azerbaycan ile irtibatından bahsetmesi dikkat çekicidir. Çalışmada Kıpçakların bir Türk kavmi olduğu ve Batı Sibirya'dan Doğu Avrupa'ya kadar olan bölgeyi etnik ve kültürel açıdan etkilediği vurgulanmaktadır.

1. Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesine Dâir

Kıpçak adının geçtiği ilk tarihî kaynak, Şine Usu vadisinde bulunan ve ‘Şine Usu Kitabesi’ olarak bilinen taş yazıttır. Bu yazıt, 1909 yılında çıktığı Moğolistan seyahati sırasında G. Ramstedt tarafından bulunmuştur. M. Öner, bu kitabenin Uygur Kağanlığı’nın kurucularından İl İtmış Bilge Kağan’ın mezar taşının bir parçası olduğunu bildirmekte, yazıtta “türük kıpçak elig yıl olurmuş...” ibaresinin yer aldığını ifade etmektedir.¹ Bugünkü kaynakların pek çoğunda yaygın olarak kullanılan ‘Kuman/Kıpçak’ adlarının yanında, bu Türk boyu için tarihî kaynaklarda farklı adların kullanıldığı da görülmektedir. Daha çok Macarların kullandığı ve Arapça coğrafya kitaplarından bazılarında da görülen ‘Kun’, XI. yüzyıldan itibaren Rus kaynaklarında görülen ‘polovets’, Bremenli Adam’ın XI. yüzyıla ait Latince eserinde geçen ‘palladi’, XIII. yüzyıl Orta Almanca ve Latince metinlerinde tespit edilen ‘valwen’, Matthaios’un XII. yüzyıldan kalma Ermenice eserinde kullandığı ‘xarteşk’n; Kıpçaklar için kullanılan diğer adlardır.² N. Âsım ise ‘Kıpçak Türkçesine Dâir’ başlığıyla 1914 yılında (H. 1332) kaleme aldığı yazısında, Kıpçakları adlandırmada Macarların ‘kun’, Slavların ise ‘ova halkı’ anlamına gelen ‘polovçi’ sözcüklerini kullandığını ifade eder.³

Kıpçaklar ya da Kıpçak Türkleri, konuyla ilgili kaleme alınan pek çok kaynakta ‘göçebe bozkır toplumu’ olarak tanıtılmaktadır. Başlıca kaynaklarda Kıpçakların yaşadığı bölge olarak kuzeyde Altaylardan doğuda Türkistan’a, batıda Romanya’dan, güneyde Suriye, Hicaz ve Mısır’a kadar uzanan bölge gösterilir. Birçok kaynakta Kıpçakların ilk yurdu olarak bahsedilen Karadeniz’in kuzeyinde yer alan bölge, Müslüman çevrelere ait 8. yüzyıl kaynaklarında ‘Deşt-i Kıpçak’ adıyla, Batı kaynaklarında ise ‘Cumania (Kuman Diyarı)’ olarak tanımlanır.⁴

Kıpçakların adlandırılmaları hususunda olduğu gibi, kim oldukları ve tarih sahnesine çıkışları hakkında da kaynaklarda birbirinden farklı birkaç yaklaşım karşımıza çıkar. J. Marquart, G. Haloun, W. Barthold gibi Kuman-Kıpçakların kökenine dair ilk araştırmaları yapanlar, Kuman-Kıpçakların bir Moğol kavmi olduğu görüşünü dile getirirler. Kafesoğlu ve Kurat gibi Türk tarihi ve tarihteki Türk kavimleri üzerine köklü çalışmalar yapan araştırmacılar ise hem 10-11. yüzyıl kaynaklarına hem de konuyla ilgili kaleme alınmış çağdaş

¹ Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, (Ankara: TDK Yayınları, 1998), 16.

² Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, 16.

³ N. Âsım Yazıksız, “Kıpçak Türkçesine Dâir”, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 1/4 (1914): 380-388.

⁴ Gönül Yektaş Biancat, “Kıpçak-Kumanların Olası Etnik Kökenlerine Dair Bir Tez”, *Universita La Foscari Venezia* (2019): 1-10.

kaynaklara⁵ dayanarak Kuman-Kıpçakların Peçenek ve Uzlar gibi diğer Türk boylarıyla ırkdaş olduğunu ortaya koyarlar.⁶ Kafesoğlu, Kıpçakların kökeni ve tarih sahnesine çıkışını şu şekilde açıklar:

“Aslında Batı Gök-Türk topluluklarından olan Kıpçak kütlesi, eski Çik’lerin 10. asırdaki devamı olduğu anlaşılan, İrtiş boylarındaki Kimeklerden İşim-Tobol vadilerinde oturan bir kol idi. Kaşgarlı, Yimek (İmek) kavminden ve bu kavim Kıpçakların büyüğü sayıldığı halde Kıpçakların kendilerini ayrı tuttuklarından bahseder. Bundan, Marquart’a göre o sırada (11. asrın son yarısı) ikili federasyon (Kimek = İki Yimek, 2 İmek) hâlinde yaşayan Kimeklerde idareciliğin Kıpçak kolunda olduğu anlaşılmaktadır.”⁷

Kıpçaklar, 13. yüzyıl başındaki Moğol istilasına dek Karadeniz’in kuzeyinde yer alan ve pek çok kaynakta ‘Deşt-i Kıpçak’ olarak adlandırılan alanı hâkimiyet altında tutmuşlardır. Doğu Avrupa’dan başlayıp Sibirya’nın batısına kadar uzanan bozkırların tamamını kapsayan Kıpçak yurdu, o zamanlardan itibaren İslamî kaynaklarda ‘Deşt-i Kıpçak’, Batı kaynaklarında ise ‘Comania (Komanya)’ olarak adlandırılmıştır.⁸ Fakat Moğolların yöneldiği hemen tüm diyarlarda olduğu gibi, Moğol istilaları karşısındaki yenilgi Deşt-i Kıpçak’ta da görülür. 1223’te Cebe ve Subatay komutasındaki Moğol ordusu karşısında, ittifak ettikleri Ruslarla birlikte yenilen Kıpçaklar, Cengiz Han’ın torunu Batu Han idaresindeki Moğol ordusu karşısında da tutunamamış; Don-Donetz havzasında Başbuğ Köten kumandasındaki kuvvetler dağılmıştır. Başbuğ, bu mücadeleden sağ kurtulabilenlerle birlikte 1239’da Macaristan’a iltica etmiştir. Kıpçaklar içerisinden oldukça kalabalık bir topluluk da İtil Bulgaryası’na giderek orada nüfus çoğunluğunu elde etmişlerdir. Bu durum, Kıpçak Türkçesinin bu bölgede umumileşmesine yol açmıştır.⁹ Yazıksız, Kuman-Kıpçakların Moğollar karşısında hezimete uğrayarak Bizans ve Macaristan’a sığınmalarını ve Macaristan’da hoş karşılanmalarını şöyle aktarır:

“(14) Kumanlar da sâir Türk akvâmı gibi, kardaş muhârebelerinde bulunmuşlar, Macarlarla savaşmışlar, (15) on üçüncü ‘asr-ı milâdîde Macar ve Ruslarla Cengiz

⁵ Kafesoğlu ve Kurat, Kuman-Kıpçakların Orta Asya’dan batıya, Anadolu’ya ve Deşt-i Kıpçak olarak bili nen Karadeniz’in kuzey bölgesinden Balkanlara dek akınlar düzenleyen diğer Türk kavimleri ile soydaş oldukları tezine dayanak olarak El-Birûnî (10-11. asır) ve Mervezî (12. asır) gibi Müslüman tarihçi ve coğrafyacıların eserlerini almışlardır.

⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2015), 180; A. Nimet Kurat, *Peçenekler [Haz. Ahsen Batur]*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), 28-29.

⁷ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 181.

⁸ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 182.

⁹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 185-186.

akınına karşı turmak istemişler, (16) ‘Kalka’ melhamesinde kırılmışlardır. Bunlardan kurtulabilen on biñ kişi Bizans hudûdına (17) can atmış ve 1227’de Hıristiyan olmuşlardır. Bunların te’sis eylediği ufacak hükümet (18) çok devâm edemedi; Kuman Hânı iki def’a Moğollarla muvaffakiyetle çarpışdı ise de nihâyet (19) Batu Hân’a mağlûb oldu. 40.000 çadır halkı ile Macaristan’a geçdi. ‘Aynı ‘ırkdan (20) olmakdan ziyâde Hıristiyanlığı kabûl etmiş olmalarından tolayı bunlar Macaristan’da hüsn-i (21) kabûl gördiler.”¹⁰

Altın Ordu Devleti’nin kuruluşundan itibaren (M. 1256) Kıpçakların bu bölgede fazla bir rolü kalmamış, bununla birlikte bölge uzun yıllar daha ‘Deşt-i Kıpçak’ olarak anılmaya devam etmiştir. 13. yüzyıl başlarından itibaren kıtlık ve hayvan hastalıkları gibi çeşitli nedenler ve siyasi baskılardan dolayı bu bölgede yaşam şartları iyice zorlaşan Kıpçaklar, Slavlardan kendilerine kalan bir gelenek olarak gençlerini yabancı topraklara göndermeye başlamışlardır. Çoğunlukla savaşçı karakteriyle tanınan ve iyi birer süvari olan Kıpçakların bu dönemde bilhassa Mısır dolaylarına gençlerini para karşılığında gönderdiği bilinmektedir. Mısır’da varlık gösteren Eyyûbi Devleti, kendi kaynaklarının yetersizliği dolayısıyla asker ihtiyacını dışarıdan ithal ettiği gençlerden karşılamakta ve onlara ordunun çeşitli kademelerinde görev vermekteydi. 13. yüzyılın başlarından itibaren Kıpçak bozkırından bu bölgeye pek çok genç savaşçı transfer edilmiş, transfer edilen bu gençler özel eğitime tâbi tutularak orduda görevlendirilmiştir.¹¹

1250’de çoğunluğu Kuman-Kıpçak unsurlarından oluşan askerî birliklerin başında bulunan İzzüddin Aybeg, devletin başına geçerek ve askerî nüfuzunu kullanarak Eyyûbi hâkimiyetine son vermiş, Memlûk Devleti’ni kurmuştur. Aybeg’in devletin başına geçmesiyle bölgedeki Kıpçak hâkimiyeti daha da güçlenmiştir. Aybeg’den sonra yine bir Kıpçak Türkü olan Sultan Baybars, askerî alandaki yeterliliği ve idarî alandaki yeteneği sayesinde iktidarı döneminde (M. 1260-1277) bölgedeki Kıpçak hâkimiyetini tahkîm etmiştir. Hülagû kumandası altındaki Moğol ordusunu Ayn-ı Calut’ta yenilgiye uğratarak Moğol ordularını Mısır-Suriye bölgesinden uzak tutmayı başarmıştır.¹²

1279-1290 arasında iktidarı devralan Sultan Kalavun da yine bir Kıpçak Türkü olarak karşımıza çıkar. Tüm bu devre boyunca, 14. yüzyıl başlarına dek bölgede Kıpçak hâkimiyetinin sürmesi neticesinde mevcut devlet, ‘Ed-Dev-

¹⁰ Yazıksız, “Kıpçak Türkçesine Dâir”, 380.

¹¹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 186.

¹² Sadettin Y. Gömeç, “Türk Tarihinde Kıpçaklar”, *Türk Tarihçiliğine Katkılar (Mustafa Kafalı Armağanı)*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2013): 22.

letü't-Türkiya/Devletü'l-Etrâk' olarak anılır. Ülkenin 1517'de Osmanlı Türklerine intikal etmesine dek, Arapça konuşan bir kısım yerli halkın dışında kalanlar için umumî dil Türkçe olmuştur.¹³ Bu gelişmeler neticesinde 13-15. yüzyıllar arasında güneyde Mısır ve Suriye'de yazı dili olarak kullanılmış olan Kıpçak Türkçesiyle başta sözlük ve gramerler olmak üzere, okçuluk, at yetiştiriciliği, veterinerlik gibi alanlarda çok sayıda eser verilmiştir. Çalışmanın kapsamı açısından bu eserlerin burada ayrıca tanıtılması gerekli görülmemiştir. Çalışmanın müteakip bölümü kapsamında, Necib Âsım Bey'in 'Kıpçak Türkçesine Dâir' başlıklı yazısı dâhilinde Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi hakkındaki görüşleri aktarılmıştır.

2. Metin

[380] Kıpçak Türkçesine Dâir

(01) Kafkas tağlarının şimal yamaçlarından kaynayub dökilen sulardan “Kuman” ırmağı (02) büyük Türk âilesinden bir kısmına ad olmuştur. Esâsen Oğuz neslinden olan bu Kumanlar (03) Türk târihinde “Kıpçak” dâye añılırlar. Kıpçak Türklerinin târihi pek o kadar uzun (04) degildir. Bunlar milâdîñ on birinci 'asrında çevik atları, hafif kayıkları ile tağlar (05) aşarak, dereler geçerek Macaristan sahrâsına, Bizans surlarına kadar akınlar etmişlerdir. (06) Macaristan'a birinci def'a olarak milâdîñ 1070 senesinde girmiş, fakat dikiş tutduramadıklarından (07) 1089'da bir ikinci hüçûm dahi etmiş idiler.

(08) Macarlarıñ “kuni”, İslavlarıñ “ova halkı” ma'nâsına olarak “polovçi” dedikleri (09) bu Kumanlara Macaristan'a icrâ ettikleri ikinci akında da tâlî gülümsemeden, yine mağlûb (10) oldılar. İçlerinden bir kısmı oralarda yerleşirilerek Hıristiyanlaşdırıldı. Tuna'nın altında (11) oturan kısım-ı küllîsine de Macar Kralı İstanislav harb açdı. Bunları tamâmen münhezim ederek (12) serhadlerini te'mine muvaffak oldu.

(13) Kumanlar da sâir Türk akvâmı gibi, kardaş muhârebelerinde bulunmuşlar, Macarlarla savaşımlar, (14) on üçüncü 'asr-ı milâdîde Macar ve Ruslarla Cengiz akınına karşı turmak istemişler, (15) “Kalka”¹⁴ melhamesinde kırılmışlardır. Bunlardan kurtulabilen on biñ kişi Bizans hudûdına (16) can atmış ve 1227'de Hıristiyan olmuşlardır. Bunlarıñ te'sis eylediği ufacık hükûmet (17) çok devâm edemedi; Kuman Hânı iki def'a Moğollarla muvaffakiyetle çarpışdı ise de nihâyet (18) Batu Hân'a mağlûb oldu. 40.000 çadır halkı ile Macaristan'a geçdi.

¹³ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 186-187.

¹⁴ Bu kelime, metinde sehven “Falka” şeklinde yazılmıştır.

'Aynı 'ırktan (19) olmakdan ziyâde Hıristiyanlığı kabûl etmiş olmalarından tolayı bunlar Macaristan'da hüsn-i (20) kabûl gördiler.

(21) Türklerden ötede beride cema'atle Hıristiyan olanlara târîhde tesâdüf olunur, fakat (22) Türk rûhınıñ Hıristiyanlığa ısınmadığı da görülüyor. Türkün seciyesinde ta'assub yoktur. (23) İşte bu sebeble hasbe'l-icâb tanassur eden Türk cema'atlerinde râbıta-i dîniyye zevâhiri geçmeyecek-

[381] Kıpçak Türkçesine Dâir

(01) kadar gevşek kalmışdır. Macaristan'a ilticâ eden bu Kumanlar da eski törelerini, şamanîliklerini¹⁵ (02) muhâfaza ediyorlardı. Macar Kralı meşhur "Belâ" bunlara Tuna ile Tais arasında yer (03) tahsis etmiş, 'İsevî dînine girmeleriçün çalışmışdır. Vâkı'an Hıristiyanlık (04) arasına onuncu 'asrda intişât etmiş idiye de Kumanlarıñ henüz muhâfaza eyledikleri atalar (05) töresi Kral Beşinci Vladislav'ın¹⁶ damarlarında uyuyan irsî 'an'aneleri uyandırmış (06) olmalı ki târîh kendisine "Kuman" lakâbını vermişdir.

(07) Millî Macar Krallığı hânedânı olan "arpad"lar söndükden soñra yerine gelen Anju (08) Anjou'lar bilhassa Birinci Ludvih'ın¹⁷ kan ve demir ile tazyfki ve hele Papa Dördüncü Nikolaius (09) zamânından beri Vatikan kürsîsiniñ i'lân eylediği cihad ve gönderdiği misyonerler te'sîriyle (10) 1330'da tamâmen Nasrânîleşerek Macarlara karışmışlardır.

(11) Kurûn-ı Vustâ'da demir ile kanıñ kuvve-i iknâ'iyyesi şübhesiz ki pek büyükdür; fakat (12) bu husûsda misyonerleriñ ne derecede gayret etmiş olduklarına Avrupaca Kodeks Kumanikus (13) (Codex Cumanicus) nâmıyla ma'rûf olan Mecelle-i Kumaniyye delâlet etmektedir. Vâkı'an bu mecelle (14) Kumanlarıñ örf ve 'âdetlerine dâir bize çok bir şey öğretmez. Birkaç sahîfelik bilmecelerden mâ'ada (15) bunlarda bizlerce ehemmiyete şâyan bir şey yoktur. Hıristiyanlığa müte'allik ilâhi, du'â ve sâireden 'ibâret (16) olan bu mecelle 1303 milâd târîhinde yazılmışdır. İşte o devrede Kuman diline dâir ma'lûmât (17) almak için bu mecmu'a mühim bir vesîkadır. Sırf lisânî bir tettebbu' mahsûli olmak üzere (18) mecelleden birkaç parça aldık.

¹⁵ Bu kelime, metinde sehven "şamaniklerini" şeklinde yazılmıştır.

¹⁶ Burada bahsedilen kişi aslında V. Vladislav değil IV. Vladislav Kumán olmalıdır. IV. Vladislav; Macar Kralı V. Stephen ve Kuman Prenses Elizabet'in oğludur. 1272-1290 arasında Macar ve Hırvat Kralı'dır. Metinde sehven "Vlasdistilav" olarak yazılmıştır.

¹⁷ Ludvik Jagellonsky (II. Lajos).

(19) Bizim edebî lisânımız olan İstanbul şîvesi, Türkmen ve Kıpçak lehçeleriniñ karışmasından (20) hâsıl olmuştır. Bunuñ eñ açık delili ise şu bilmecelerde görölür:

(21) 'Aslı	Tercümesi
(22) Akça kayda kışlamış?	Akça nerede kışlamış?
(23) Kanlı yerde kışlamış.	(ma'lûm)
(24) Kanı neçik yohamış?	Kanı niçün yokmuş?
(25) Hep ortada kışlamış.	(ma'lûm)
(26) Ol karın yavıdır.	Ol karın yağıdır: iç yağı.

[382] Edebiyyat Fakültesi Mecmu'ası

(01) Yazda yavlu tokmak yatır.	Kırda (yazı: yaylada) yağlı tokmak yatırıyor.
(02) Ol kirpidir.	
(03) Yazda yañı kelin yogunadır.	Kırda yeñi gelin kırıtıyor.
(04) Ol hamış başdır.	O kamış başdır.
(05) Mösyö Bâliğ, bu bilmeceni "bir şî'irdir" diye tavsif ediyor. "Yoğuna-" kelimesi Uyurca (06) "yökünmek"dendir. Hibetü'l-Hakâyık'ın ikinci kısmındaki "yükünmek" kelimesine bakıla.	
(07) İçer, yer, inine girer.	(ma'lûm)
(08) Ol bıçakdır.	
(09) Biti bititidim.	Yazı yazı yazdım.
(10) Beş ağaçka bitidim.	Beş ağaca yazdım.
(11) Kona[1] suvım yoğurdım.	Cîve ile yoğurdum.
(12) Pekin[2] pekin çırmadım[3].	Pekce pekce sardım.
(13) Ol kınadır.	
(14) Ak koynıñ[4] avuzum[5] yok.	Ak yurduñ ağzı yok.
(15) Ol yumurtadır.	O yumurtadır.

(16) [1] Kona/küne: "Gün" kökinden türemiştir, bi'l-isti'âre gümüş ma'nâsındır. (17) "Suv (Souu) bildigimiz sudur. Şu hesabca gümüş suyu demek oluyor ki "cîve"ye uygun (18) bir isimdir. Kırım Türkçesinde çocukları bitden kurtarmak için kınalı cîve tertîbine "kona suyu" (19) diyorlar.

(20) [2] Pekin: Kutlu ma'nâsına olan "pek" ile "+în" lahîkasından mürekkebe hâldir.

(21) [3] Çırmak/yırmak: Sarmak, tolamak.

(22) [4] Kûy/koy: Yurt, mahfaza; Osmanlıcada ruzgârdan mahfuz ufak körfez, koy. Kırgızcada (23) kadınlara mahsûs örtülü araba.

(24) [5] Ağız.

[383] Kıpçak Türkçesine Dâir

(01) Öñli[1] solli ayırgan Sağlı solli ayrılan

(02) Otuz tümen[2] un aydım[3]. 300.000 un yaydım.

(03) Ol ay-kuyaşdır. Ol ay-güneşdir.

(04) Bilmecelerinñ vezni 4+3'dür.

(05) Şimdi bir de aşağıki nazmlara bakalım. Bunlar 1300 târîhlerinde, şübhesiz misyonerler (06) tarafından veya onların delâletleriyle tanzîm edilmiş oldukları cihetle bilmeceler derecesine varamaz, (07) yalñız o 'asrınñ lisânından bir numûne olmak i'tibârıyla ehemmiyeti inkâr edilemez.

(08) Aşağıki yedi bendden 'ibâret olan bir tehlîl Hymne, Meryem Ana nâmınadır. Mösyö (09) Bâlig'in, Mösyö Andreas'ın eserine yazdığı 'ilâveye göre bu neşide Kurûn-ı Vustâ'da (10) Latince yazılmış bir manzûmenin tercümesinden 'ibâretdir; hattâ Mösyö F. Y. Mona tarafından (11) neşr dilen iki ciltlik bir mecmu'ada Latince olan 'aslı mevcûd imiş.

1-Neşide

(12) Ave[4], kız kim küsenc[5] üzre, Selam, kız ki iştiyâk üzre,

(13) Kıçkırıpsen Teñrige. Teñriyi çağırđın.

(14) Söürge[6] tip iştidirdiñ. Mazhar-ı 'inâyet ve meşnû' oldıñ.

(15) Sözni tenge[7] birikdirdiñ. Kelam ile lahmı birikdirdiñ.

(16) [1] Öñ: Sağ taraf.

(17) [2] Tümen: On biñ sayısı; Moğollarda 10.000 neferlik bir kıt'a-i askeriyye. Hâlâ İran'da da (18) müsta'meldir: Emîr-i tümen.

(19) [3] Aymak: Yaymak, azmak, yazmak.

(20) [4] Ave (Ave): Latince dir. Selam, merhaba, sağ ol ma'nâlarına gelir.

(21) [5] Kûsenc: İştîyâk (Koecendj) okumalıdır. Vâkı'an aslında "Kuceng" yazılı ise de (22) "kûsmek" ile değil "kûsnemek" ile 'alâkası bedîhidir.

(23) [6] Söürge mâh bile tolusen (plena gracia)

(24) [7] Ten: Vücûd, et.

[384] Edebiyyat Fakültesi Mecmu'ası

2-

(01) Ave, Mariya canıñnı Selam, Meryem, rûhuñı

(02) Yarutdı[01] ata nûrı Baba nûrı aydınlatdı

(03) Yüzüñ yarıklığından (Onuñ) yüzi parlaklığından

(04) Bizge teyir[2] onıglıgıñı[3] sen Bize selâmet getir

3-

(05) Ave, Mariya, içrikiñ[4] Selam, Meryem, dâhilî

(06) Teñri tinterese[5] hem boyuñ[6] Teñri aradıkda hem vücûdını

(07) Barçalardan artuk arı[7] Mevcûdâtдан daha mukaddes

(08) Seni tapupdır kan sili[8] (Ve) temiz buldı Han seni

(09) Ave, kız kim neñ kerdeki Selam, bâkire ki gerdegi

(10) Kün-dek[10] yarukdır hem ıssı Gün gibi parlaktır hem sıcak

(11) Hristos küyevni kondırdıñ Hristos güvegi misâfir étidiñ

(12) Barçalarını sevdürdiñ (Ve) bizleri sevdirdiñ

4-

(13) Ave, Yesûvuñ çubugı Selam, Yesû'ın kütügi (ağacı)

(14) Tayak bizge senden bitdi Senden bize destek bitdi

(15) Egrimizni ol köndürir[11] Egrilerimizi ol toğrıdır

(16) Küçsizmizni kötürür[12] Kuvvetsizlerimizi (o) kaldırır

(17) [1] Yarutmak: Parlatmak. [2] Teyirmek: Degirmek. [3] Onıg, On, Oñ: Toğrı, (18) sağ, şifa. Osmanlıcada oñmak, oñarmak. Onıglıg: Selâmet. [4] İç: Dâhil. [5] Tintemek: (19) Aramak. [6] Boy: Uygurca bul, "vücûd" demektir. Budun (millet), bütün (hep), (20) boy (bir kıt'a, ufak kabîle), boy, kâmet. But: Vücûd, bacağıñ yukarısı, Bos: Hacim. (21) Bütmek: Bitmek, neşvü nemâ bulmak. [7] (Arı): Musaffâ, temiz, mukaddes. [8] (Sili): Silmekden, temiz, silinmiş. (22) [9] Kerdek: Küçük ota, hacîre, iclâs. [10] Dek/Tek: Gibi. [11] Köndürmek:

Toğrultmak. (23) Osmanlıcada; sancak gönderi, sancak direği. [12] Kötermek: Kaldırmak, (24) i'lâ, hân kötermek.

[385]

Kıpçak Türkçesine Dâir

6-

(01) Ave, ünün organını	Selam, sesiñ argunına
(02) Korkün yeñibdir lisânı	Güzelliğñ lisânı yeñibdir
(03) Kim bizim için öltürüldi	Kim bizim için (buzağı gibi)
(04) Buzavlay, anıñ anası	Öldürileniñ anasıñ

7-

(05) Ave, Hristos anasına	Selam, Hristosuñ anasına
(06) Oğlñ kurban boldı ise	Oğluñ kurbân oldıysa (da)
(07) Kurban barçar andan kaldı	Kurbân 'umûman o zamandan
beri kaldı
(08) Töreniñ kökeli yetdi	Kânun kemâlini buldı

1-

(09) Sagnısamen[1] bahasız kanını	Düşünürsem bahasız kanını
(10) Kim Hristoz töktü seüb kolunu	Kim Hristos dökdü kollarını
severek
(11) Tayalman[2] yaşımını	Gözyaşlarımı tutamam
(12) Kim unutgay munça yigilikni	Kim bunca iyiligi unudabilir
(13) Kim içip tatlı çokrak[3] suyunı	Ki o tatlı pekâr suyunı içerek
(14) Toydırdı canını	Toydırdı canını

2-

(15) Yezuz tatlı eç yamansız egeç	Yesû' tatlım hiç kusursuzsıñ
(16) Ne kıynarsen eç yazıksız egeç	Niçün ezâ edersiñ hiç kusursuz
oldığñ hâlde
(17) Öz nezik boyuğnı	Özüñüñ nâzik tenine
(18) Men karakçı sen kök Hânı egeç	Ben bir kaltabanım, sen gök
Hânısıñ
(19) Men yamanlı sen ayıpsız egeç	Ben kusurlı, sen 'ayıpsız iken
(20) Eltirsen haçımını	İletirsıñ haçımını

(21) [1] Sağınmak/Sakınmak: Düşünmek. [2] (Tayalmamak): Tutamamak. [3] Pekâr: Çoğalmadan.

[386]

Edebiyyat Fakültesi Mecmu'ası

3-

(01) Eç bolmaçı nedege nek berdiñ	Hiç olan, niçün bâhevâ vèrdiñ
(02) Munça ulu baha nek tölediñ	Niçün böyle cerfimeye girdiñ
(03) A comart hangınam	Ey benim cömerd hancığım
(04) Ançatay köp söümekden esirdiñ	Muhabbetden pek çok derece mest oldiñ
(05) Kim haçka minmege uyalmadıñ	Çârmağa çıkmadan çekinmediñ
(06) A tatlı beginem	Ey benim tatlı becim

4-

(07) Mindiñ haçka kim biz de mineli	Sen haça çıkdıñ ki biz de çıkalım
(08) Söüdiñ bizni kim biz de söeli	Bizi sevdiñ ki seni sevelim
(09) Dünyeni unutup	Dünyânı unudub
(10) Kanıñ töktüñ kim biz yuunalı	Kanıñı dökdüñ ki yıkanalım
(11) Emgek tarttıñ kim bizler arınalı	Zahmet çekdiñ ki biz arınalım
(12) Yazıkların[1] kopup	Günahlardan ayrılarak

5-

(13) Yürüp yugrup armain yemege	Yardım ét ki yorulmaksızın yürüyerek
(14) Uçmaktaki olbek mengü tüyge	Yetişelim cennetiñ zengin ve ebedi ziyâfetine
(15) Bolusan kim baralı	Biz ki yürümek isteyenlerdeniz
(16) Âmen	Âmin
(17)	Diger bir parça

1-

(18) Ave, yazıksızlığını[1]	Selam, ma'sûmiyetiñe
(19) Arçulap Teñri köçerdi[2]	Teñri arzulayarak göçürdi
(20) Asiz[3] boyuñ menğükke	'Aziz vücûdını ebediyete
[21] Olturtdı[4] öz öz öñinde	(Bilhassa) seni ağına oturtdı

(22) [1] Yazık: Günah. [2] Köçürmek: İntikâl étdirmek. [3] Arapça 'azîziñ o zamandaki (23) telaffuzu. [4] Olturmak: Oturmakdan, oturtmak

[387]

Kıpçak Türkçesine Dâir

2-

(01) Ave, kim bolmışsan aar[1] Selam, sen kim olmuşsñ oña

(02) Ana, kim Teñriden dovar Ana, kim Teñriden doğar

(03) Sözley[2] alay bizke teydi Söz gibi bize degdi

(04) Teñ geyinüp[3] Teñri sözi Kelâmullâh¹⁸ vücûda girerek

3-

(05) Ave, sen davlarıñ davı Selam, sen dağlarıñ dağı (sen)

(06) Senden kişi kesmes sindi Senden insan kesmeksizin kopdı

(07) Tavga taş kim bitip üstü Dağa taş kim çıkub erişdi

(08) Köklerni barça tolturdı Gökleri tamâmen doldırdı

4-

(09) Ave, sanaa kız sagingan Selam, saña (ey) bâkire, düşünüb

(10) Beg Teñrini hem tilegen Beg Teñriyi hem dileyüb

(11) Mengü yıllarnı kim artmaz Ebedî seneleri ki bî-nihâyedir

(12) Mengülükke ne tükenmez (Ve) ilelebet nihâyet bulmaz

5-

(13) Ave, Yesûniñ anasına Selam, Yesû'ñ anası

(14) Ave, ananıñ oğlına Selam, ey ananıñ oğlu

(15) Alkış bize olkim børsün Bize alkış vørsün dëye

(16) Övgün anası yalbarsın Memdûh anası yalvarsın

(17) Yukarıda dënildiği üzere Kumanlar arasına sokılan misyonerler Mesîh dînini yaymak (18) için pek çok çalışmışlardır. Bunlar, Kunlarıñ¹⁹ dilini öğrendikleri gibi bu dilde bir edebiyat (19) temeli bile kurmuşlardır.

(20) Gördüğümüz manzûmeleri 'acabâ Kuman şâirleri mi nazm étmış, yoksa misyonerlermi?

¹⁸ Bu kelime metinde "Kelâm âh" şeklinde yazılmıştır.

¹⁹ Metinde "Kumanlar" yerine birkaç noktada "Kunlar" sözcüğü kullanılmıştır.

(21) [1] Aar: Añardan; oña nasıl ki saña, saâ olmışdır. [2] Sözley: Eski Osmanlıcada (22) ‘sencileyin, bencileyin’deki teşbih lâhikasınıñ muhaffefi olan “+lay” . [3] Geyinmek: Vücûda girmek.

[388]

Edebiyyat Fakültesi Mecmu’ası

(01) Şimdi zamânımızda bile kütüb-i mukaddeseyi İncil cem’iyyetleri a’zâsı başka dillere kendileri tercüme ediyor, bulabildikleri yerlerde tashîh²⁰ (02) ettiriyorlar. Bu yazma mecmu’adaki eserler de o vaktteki (03) misyonerleriñ olduğu muhtemeldir. Şu zannımızı te’yîd edecek sebeplerden evvelâ ikinci neşideniñ (04) bugün aslı ma’lûm Latince den tercüme edilmiş olması; sâniyen:

(05) “Kim bizim için öltürildi

(06) Buzavlay anıñ anası”

(07) beytinde olduğu gibi lisâna ‘âdetâ bir Avrupa şivesi vèrilmesi. Bu beyti anlamak için (08) behemehâl Avrupalıca düşünmek ister. Bir Türk, bundan “bizim için buzağı gibi öldürülenün (09) anası” ma’nâsını güç idrâk eder. Sâlisen bu manzûmeniñ bir de notası vardır. Anlaşılan (10) arganon ile okunmak için bestelenmiştir. Bu nota ya Bizans veya İtalyan usûlünde bir şey (11) olacaktır. Erbâbı tarafından tedkîk edilirse Türk mûsikî târîhinde bir sahîfe tenvîr edilmiş (12) edilir dèye ‘aynen bu makâleye ‘ilâve edildi.

(13) Kodeks Kumanikus’uñ dili sâde, temiz Türkçe degildir. İçinde bir hayli Farsî, ‘Arabî (14) kelimeler vardır, zâten lehçe de Azerî’yi aındırıyor. Bu da derbend tarîkiyle Kıpçak (15) ve Azerbaycan arasında bir muvâsala bulunduğına delâlet eyler.

(16) Manzûmelerde millî vezn kullanılmışdır, oldıkça da âhenge dikkat edilmiştir. Birinci manzûmede, (17) bir nev’-i müstezâd şekli de göriliyor.

Dârülfünûn Edebiyyat Fakültesi Mecmu’ası

Türk Târîhi Müderrisi Necib ‘Âsım

3. Değerlendirme ve Sonuç

Yaşamı boyunca sivil, askerî ve siyâsî pek çok rolü aynı anda yürüten Necib Âsım, çalışmalarıyla Türk kültürü ve tarihine önemli hizmetler sunan bir ilim ve fikir adamıdır. Eserlerinin çoğunu Türk dili, tarihi ve kültürü ile ilgili

²⁰ Bu kelime metinde sehven “tassîh” şeklinde yazılmıştır.

konulara tahsis etmiştir. Zaman zaman çalışmalarının metodolojik açıdan zayıf olduğu yönünde eleştirilse de bazı alanlarda ilkleri teşkil eden eserler ortaya koyarak kendisinden sonra bu alanlarda çalışan pek çok kişi için kılavuzluk vazifesi üstlenmiştir.

Bu çalışma; eserleriyle Türk dili ve tarihi alanında yapılan çalışmalara önemli katkılar sunan Necib Âsım'ın 'Kıpçak Türkçesine Dâir' başlıklı yazısından hareketle Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesine dair görüşlerini aktarmak üzere oluşturulmuştur. 'Giriş' başlığını taşıyan ilk bölüm kapsamında çalışmaya bir ön adım teşkil etmesi bakımından çalışmanın amacı, yöntemi, kapsamı, müellifin Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi hakkındaki genel görüşleri hususunda bilgi verilmiştir. 'Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesine Dâir' başlıklı bölüm kapsamında Kafesoğlu, Kurat, Öner gibi Türk dili ve tarihi üzerinde çalışan çeşitli araştırmacıların yanında Necib Âsım'ın Kıpçak Türkçesi ve Kıpçaklar ile ilgili görüşleri üzerine genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın asıl kısmını teşkil eden 'Metin' bölümü kapsamında ise Necib Âsım'ın H. 1332 (M. 1914) tarihli İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Mecmuasında yayımlanan 'Kıpçak Türkçesine Dâir' başlıklı yazısının fonemik transkripsiyonu yapılmıştır.

Müellif, bu yazısında, öncelikle Kuman-Kıpçakların tarih sahnesine çıkışı ve adlandırılmaları hakkında bilgi verir. Ona göre 'Kuman' adı, Kafkas dağlarının kuzey yamaçlarından kaynaklı dökülen Kuman ırmağından gelmektedir.²¹ Sonrasında Kuman-Kıpçakların yaşadığı tarihi süreç ve Moğollara karşı mücadeleleri aktarılır. Necib Âsım Bey metnin ilerleyen bölümlerinde, kuzeydeki (Deşt-i Kıpçak olarak tanımlanan bölgedeki) Kuman-Kıpçaklardan kalan mevcut tek eser olan Codex Cumanicus'tan bazı şiir, bilmece ve ilahi parçalarını alıntılararak bunları Osmanlı Türkçesi ile mukayese eder ve Kıpçak Türkçesinin anlaşılabilirlik bakımından Osmanlı Türkçesi ile çok da uzak olmadığını vurgular. Sonrasında ise bu eserin dilinin Osmanlı Türkçesine kıyasla Azerbaycan lehçesine daha yakın olduğunu belirtir. Bu durum, Necib Âsım'a göre Kıpçak Türkleri ve Azerbaycan arasında bir irtibat bulunduğunun delilidir. Yazar, Kıpçak Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi arasındaki bağlantıyı "İçinde bir hayli Farsî, 'Arabî kelimeler vardır, zâten lehçe de Azerî'yi andırıyor. Bu da derbend tarikiyle Kıpçak ve Azerbaycan arasında bir muvâsala bulunduğu delâlet eyler." şeklinde ifade etmektedir.²² Yazının kaleme alınmasından sonraki dönemlerde Kıpçakların tarihi ve Kıpçak Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar ve araştırmalar, Necib Âsım'ın bu görüşünde haklı olmadığını ortaya koymaktadır. Bu hususta ortaya koyulan çalışmalar ve

²¹ Yazıksız, "Kıpçak Türkçesine Dâir", 380.

²² Yazıksız, "Kıpçak Türkçesine Dâir", 388.

elde edilen bulgular, 9. yüzyılın sonlarından itibaren Azerbaycan ve Kafkasya bölgesine kuzeyden gelen Kıpçakların yerleştiğini ve bunlardan bir kısmının Derbent yoluyla Selçuklulara katılarak Müslüman olduğunu, bir kısmının ise Gürcülere dâhil olarak Hıristiyanlaştığını belirtmektedir.²³

Necib Âsım'ın bu çalışması, metodoloji açısından bir nebze zayıf görünse de 20. yüzyılın başlarında, Milliyetçilik mefkûresinin dünya genelinde rağbet gördüğü bir dönemde Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesinden bahsetmesi; Kıpçakların bir Türk boyu olduğunu vurgulaması; Kıpçakların Batı Sibirya'dan başlayarak Doğu Avrupa'ya kadar olan bölgeyi etnik ve kültürel bakımdan tesir altına aldığını ifade etmesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Böler, Tuncay. "Necib Âsım Yazıksız ve Türk Diline Katkıları". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 25 (Bahar/2009): 195-208.
- Çoğ, Mehmet. "Ortaçağ'da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 10/19 (Kasım/2015): 57-74.
- Demir, İsmet vd. *Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dâir Arşiv Belgeleri-I*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayın Nu: 4, Ankara.
- Ertürk, Halilibrahim – Akın, Ümit. *Yeni Tertib Muhtasar Osmanlı Sarfı*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2019.
- Gömeç, Sadettin Y. "Türk Tarihinde Kıpçaklar", *Türk Tarihçiliğine Katkılar (Mustafa Kafalı Armağanı)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2013.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü* (39. Basım). İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2015.
- Kurat, A. Nimet. *Peçenekler [Haz. Ahsen Batur]*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.
- Öner, Mustafa. *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: TDK Yayınları, 1998.
- Parlak, Mustafa. "Ahmet Midhat Efendi'nin Türkçülük Anlayışı". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989): 543-555.
- Sarıay, Ercüment. *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bir Mütefekkir Olarak Necip Âsım: Hayatı ve Eserleri*. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2012.
- Şapolyo, E. Behnan. "Necib Âsım". *Ülkü* 6/35 (1936): 341-343.
- Yazıksız, N. Âsım. "Kıpçak Türkçesine Dâir". *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 1/4 (1914): 380-388.
- Yektaş Biancat, Gönül. "Kıpçak-Kumanların Olası Etnik Kökenlerine Dair Bir Tez". *Universita La Foscari Venezia* (2019): 1-10.
- Yücel, Hasan Ali. "Necib Âsım, Ölümünün 20. Yılı Münasebetiyle". *Türk Yurdu* 241 (Şubat/1955): 597-603.

²³ İsmet Demir vd. *Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dâir Arşiv Belgeleri-I*, (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayın Nu: 4, Ankara), 30; Mehmet Çoğ, "Ortaçağ'da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 10/19 (Kasım/2015): 60-66; Sadettin Y. Gömeç, "Türk Tarihinde Kıpçaklar", 14-15.

Ahmet Özel. “İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları-1104, Ankara, 2015, 128 Sayfa, 1. Basım

Ahmet Özel. “Imām Abū Ḥanīfa and the Hanafi School” the Publications of Directorate of Religious Affairs-1104, Ankara, 2015, 128 Pages, 1th Edition

Ramazan Çöklü

Öğr. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Bilecik/Türkiye

Lecturer, Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Studies, Istanbul / Turkey

ramazan.coklu@bilecik.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3639-1600>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirme / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 13.09.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26.11.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30.11.2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kasım / November

Atıf / Citation: Çöklü, Ramazan. “Ahmet Özel, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları-1104, Ankara, 2015, 128 Sayfa, 1. Basım”. *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 5/2 (Kasım/November 2021): 71-76

İntihal: Bu değerlendirme, plagiarisma yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This review has been scanned by plagiarisma. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Özet

Dört sünî mezhebin ilki olarak Hanefî mezhebi, bugün dünya Müslümanlarının önemli bir kısmının fikhî mezhep olarak benimsediği büyük ve yaygın bir mezheptir. Mezhebin kurucusu olan Ebû Hanîfe, kendi döneminin en tanınmış âlimlerinden ve Irak re'y ekolünün tarihteki önderlerinden biridir. Entelektüel kişiliğiyle Ebû Hanîfe, hocalarından ve katıldığı ilim meclislerinden elde ettiği birikimi olgunlaştırıp harmanlamanın yanı sıra öğrencilerinin fikirlerine de önem vermiş ve en isabetli görüşü ortaya çıkarmayı hedefleyen soru-cevap fasıllı fıkıh akademisi oluşturmuştur. Onun fıkıhtaki başarısı İmam Şâfiî tarafından "Fıkıhta herkes Ebû Hanîfe'nin iyâlidir" denilerek övülmüştür. Bu itibarla onu ve onun öncülük ettiği eğitim ve öğretim faaliyetini bilmek, sadece Hanefîler için değil, bütün Müslümanlar için gereklidir. Değerlendirme yapacağımız "İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi" adlı eser de Ahmet Özel'in bu amaçla kaleme aldığı bir çalışmadır. Literatürde Ebû Hanîfe ve Hanefî mezhebi hakkında başka çalışmalar bulunmakla birlikte, bu çalışma, küçük hacmine rağmen zengin muhteviyatıyla, konuların dizilişi ve sade üslubuyla öne çıkmaktadır. Bu incelemede amacımız, sözü edilen bu değerli eserin daha geniş kitlelerce tanınmasına katkı sağlamak ve eseri olumlu-olumsuz yönleriyle incelemektir.

Anahtar kelimeler: Ebu Hanife, Fıkıh, Ahmet Özel, İslam Hukuku

Abstract

The Hanafi School, as the first of the four Sunni schools, is a large and widespread school today that a significant portion of the world's Muslims adopts as a fiqh school. Abû Hanîfa, the founder of the sect, is of the most well-known scholars of his time and of the historical leaders of the Iraqi ra'y school. With his intellectual personality, Abû Hanîfa, in addition to maturing and blending the knowledge he gained from his teachers and educational environment, also gave importance to the ideas of his students and created a fiqh academy with question-answer sections, aiming to reveal the most accurate view. His success in fiqh was praised by İmâm Shâfi'î by saying, "Everyone in fiqh is following Abû Hanîfa". In this respect, knowing him and the education and training activity he pioneered is necessary not only for the Hanafis, but also for all Muslims. The work titled "İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi (İmâm Abû Hanîfa and the Hanafi School)", which we will evaluate, is a work written by Ahmet Özel for this purpose. Although there are other studies about Abû Hanîfa and the Hanafi sect in the literature, this study stands out with its rich content, order of subjects and unsophisticated style despite its limited volume. Our aim in this review is to contribute to the recognition of this valuable work by wider masses and to examine it with its positive and negative aspects.

Keywords: Abû Hanîfa, Fiqh, Ahmet Özel, Islam law

Ebû Hanîfe (ö: 150/767), İslam hukuk düşüncesinin gelişmesinde başat rol oynayan öncül bir şahsiyet, aklî ve naklî ilimlerin yanı sıra İslam kültür ve medeniyetinin teşekkülüne de katlı sağlayan entelektüel bir kişiliktir. Onun bıraktığı fikhî miras, İslam tarihi boyunca Müslümanların büyük bir kısmının dini ve sosyal hayatının düzenlenmesine rehber olmuş, pek çok İslam devleti onun ve talebelerinin içtihatlarını birer hukuk öğretisi olarak kanunlaştırmıştır. Bu itibarla, Ebû Hanîfe'yle birlikte onu yetiştiren hocaları, onun yetiştirdiği; görüşlerini yaşatan ve sonraki kuşaklara aktararak yayılmasını sağlayan talebeleri, eserleri, kurucu imamı bulunduğu fikhî mezhebin temel asılları ve fıkıh birikimi hakkında bilgi sahibi olmak bütün Müslümanların ihtiyacıdır. (s. 9) İşte incelemeyi hedeflediğimiz bu eser, sözü edilen ihtiyaca bir nebze de olsa deva bulmak için kaleme alınan bir kitaptır. Hanefî mezhebine mensup âlimler hakkında oldukça kıymetli bir kitap telif eden Ahmet Özel tarafından

satırlara dökülen bu çalışma, Kazakistan Cumhuriyeti'nin 2015 yılını "Ebû Hanîfe Yılı" olarak ilan etmesi münasebetiyle, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu konuda bir el kitabı hazırlanması arzusunu yerine getirme amacıyla kisve-i tab'a bürünmüştür. (s. 9) Hacmi küçük olsa da içeriği zengin olan eser, bir önsöz, üç bölüm ve bibliyografya bölümlerinden oluşmaktadır. Yazar, eserin önsözünde Ebû Hanîfe'nin İslam tarihindeki mühim konumuna kısaca değinmiş, ardından kitabı yazma amacından ve eserde izleyeceği metottan söz etmiştir. (s. 9-10)

Ebû Hanîfe'nin hayatından, eserlerinden ve şahsi kişiliğinden söz edilen birinci kısmı kısaca özetlemek gerekirse, asıl adı Numan, babasının adı Sâbit olan Ebû Hanîfe'nin etnik kökeniyle ilgili farklı görüşler ileri sürülse de fars asıllı olduğu kanaati ağırlık basmıştır. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre ataları, Sâsânîler döneminde idarecilik yapmıştır. Hür bir insan olarak doğan babası Sâbit, Hz. Ali (ö: 40/661) ile görüşme saadetine erişerek soyu hakkında hayır duası almıştır. (s. 13) Kûfe'de zengin bir kumaş tüccarının çocuğu olarak dünyaya gelen Ebû Hanîfe, bir taraftan baba mesleğini icra ederken diğer taraftan tahsil hayatına da devam etmiş, Atâ b. Ebû Rebâh (ö: 114/732) başta olmak üzere dönemin pek çok meşhur âliminden ders almıştır. (s. 14) Önceleri kelâm ilmine gönül vermişken, daha sonra fıkha yönelen ve bu alanda derinleşerek müstesna bir konum elde eden Ebû Hanîfe, 18 yıl fıkıh tahsil ettiği hocası Hammâd b. Ebû Süleyman (ö: 120/738) vefat edince onun yerine ders halkasının başına geçmiştir. Kaynaklar, vefatına kadar imamın derslerine çeşitli ülkelerden binlerce talebenin katıldığını aktarmaktadır. (s. 14-15) Ebû Hanîfe'nin tâbiinden olduğu iddia edilmekle birlikte bunu zayıf bir rivayet olarak gören yazar, onun tebeu't-tâbiinden sayılmasını daha doğru bulur. (s. 20)

Sonucu ne olursa olsun hak uğruna her zaman doğruları söyleyen Ebû Hanîfe, Emevîler ve Abbasîlere karşı Hz. Ali'nin evlâdını desteklediği gibi halk arasında sahip olduğu imtiyazı kullanmak isteyen yöneticilere karşı durmuş, bu yüzden hükümdarlar tarafından menfi davranışlara maruz kalmıştır. Kadılık teklifini reddettiği için hapse atılan ve işkence gören büyük imam, yoğun baskılar üzerine bir süre Mekke'de ikamet etmiştir. Geri döndüğünde aynı durumla tekrar karşılaşan Ebû Hanîfe, hicrî 150 senesinde, rivayetlere göre maruz kaldığı işkenceler sebebiyle veya zehirlenerek vefat etmiştir. Cenazesini Hayzürân kabristanının doğu tarafına defnedilmiş olup mezarı zamanla türbeye çevrilerek etrafına medrese inşa ettirilmiştir, zamanla Selçuklu ve Osmanlı padişah ve vezirleri tarafından bakımı için zengin vakıflar tesis edilmiştir. (s. 15-16) Taassuba karşı olan ve öğrencilerinin fikirlerine önem veren Ebû Hanîfe, başkasının görüşlerine ve kendi içtihatlarının tartışılmasına

her zaman hoşgörüyüyle yaklaşan, herkese söz hakkı vererek kimseyi kendi fikrini benimsemeye zorlamayan öncül bir şahsiyettir. (s. 20-21)

Yazar Ahmet Özel'in, Ebû Hanîfe'nin hayatına ve şahsiyetine yönelik yaptığı açıklamalar oldukça sade ve en önemli hususlara değindiği için içerik olarak doludur. Ebû Hanîfe'nin hayatı incelenirken hocaları ve ilim halkası ayrıntılı olarak sayılmış, siyasi görüşü ve maruz kaldığı haksızlıklar net bir şekilde okuyucuya sunulmuş, böylece Ebû Hanîfe'nin odasına çekilmiş bir ilim adamı olmayıp devlet gündemiyle ve toplumun sorunlarıyla ilgilenen özel kişiliğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca imamın ders metodu ve ilim yöntemi kısa ve öz bir şekilde verilerek, adeta günümüz eğitim ve öğretim kurumlarına misal teşkil edercesine, bir akademinin nasıl verimli bir ders ortamına dönüşeceği gösterilmiştir. Yazarın hem İmâm-ı Âzam'ın hayatı ve ilmi kişiliğiyle ilgili yazılan bazı eserlere, (s. 16-20) hem de Ebû Hanîfe'nin kendi yazdığı eserlere yer vermesi, (s. 25-32) konuyu detaylı olarak incelemek isteyen araştırmacılara ve okuma sahasını genişletmek isteyen okurlara literatür desteği sağlaması bakımından önemlidir.

Özel, ikinci bölümde İmâm-ı Âzam'ın hocalarına ve talebelerine yer verir. Eğitim hayatı ve hocalığı boyunca pek çok âlimle görüşüp çeşitli mezhep ve fırkaya mensup ilim adamlarıyla fikir alışverişinde bulunan Ebû Hanîfe'nin en önemli hocası, yanında 18 yıl eğitim gördüğü Hammâd b. Ebî Süleymân'dır. Hammâd'ın, Abdullah b. Mesud'un (ö: 32/352-53) (r.a.) en önemli talebesi Alkame b. Kays'ın (ö: 62/682) talebeleri olan İbrahim en-Nehâî (ö: 96/714) ve Şa'bî'den (ö: 104/722) ilim tahsil etmesi, İmâm-ı Âzam'ın ilim silsilesinin sahabeden Abdullah b. Mesud'a (r.a.) dayandığını göstermektedir. Ayrıca İmâm-ı Âzam'ın, Hz. Ömer (ö: 23/644) ve Hz. Ali'nin talebelerinin aktif olduğu Irak bölgesinde yaşaması, adı geçen iki sahâbînin öncülük ettiği ilmi mirastan faydalandığını da gösterir. Yine o, Mekke ikameti sıralarında İkrime (ö: 105/723) ve Ata b. Ebû Rebâh'tan İbn Abbas'ın (ö: 68/687-88) (r.a.), Nâfi'den (ö: 117/735) de İbn Ömer'in (r.a.) görüşlerini öğrenmiştir. Onun ilim tahsil ettiği hocalar arasında Şîî imamlardan Zeyd b. Ali (ö: 122/740) ve Muhammed el-Bâkır (ö: 114/733) da bulunmaktadır. İmâm-ı Âzam'ın görüştüğü ilim ehli arasında Ca'fer es-Sâdık (ö: 148/765), İmam Mâlik (ö: 179/795) ve Evzâî'yi de sayan (s. 35) Özel, daha sonra imamın ilim halkasını İbn Mesud'a (r.a.) ulaştıran silsiledeki dört âlimin hayatı hakkında kısa bilgi verir. (s. 36-38) Yazar, Ebû Hanîfe'nin talebeleri olarak; Züfer (ö: 158/775), Nuh b. Ebî Meryem (ö: 173/789), Kâsım b. Ma'n (ö: 175/791), Ebû Yusuf (ö: 182/798), Yahya b. Zeke-riya (ö: 183/799), Muhammed eş-Şeybânî (ö: 189/805), Esed b. Amr el-Becelî (ö: 190/806), Hafs b. Giyâs (ö: 194/810), Veki' b. el-Cerrâh (ö: 197/812), Ebû Mutî' el-Belhî (ö: 199/814), Hasan b. Ziyâd (ö: 204/819) ve Bısr b. Giyâs el-Merîsî'yi (ö: 218/833) saymıştır. (s. 38-52) Her bir talebenin hayatından kısaca

bahsederek eserlerine atıfta bulunmuş, özellikle Ebû Yusuf (s. 41-44) ve Muhammed eş-Şeybânî'nin (s. 44-49) eserlerinin içeriklerine değinmeye özen göstermiştir. Ahmet Özel'in hem Ebû Hanîfe'nin hocalarını, hem de talebelerini kısa ve öz olarak sunduğu bu bölüm, dil ve üslup bakımından her seviyedeki insan için anlaşılır bir dizindir. Ayrıca bu bölümde Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin eserlerinin ne şekilde oluştuğuna, üzerlerine yapılan çalışmalara ve onlara nasıl ulaşılacağına değinilmesi, kitabın akademik içeriğini yansıtmakta ve bir önceki bölümdeki gibi okuma sahasını genişletmek isteyenlere rehberlik etmektedir.

Yazar, üçüncü ve son bölümde Hanefî mezhebinin ortaya çıkış sürecinden, yayılmasından, yayıldığı coğrafi bölgelerden, Hanefî mezhebinin usûlünden ve mezhep literatürüyle literatür içindeki mevcut bazı terimlerden bahsetmektedir. Buna göre Hanefî mezhebi, Ebû Hanîfe'nin tevârüs ettiği fikhî birikimi harmanladığı Irak bölgesinde ortaya çıkmış, gerek Ebû Hanîfe, gerekse onun sayıları birkaç bine ulaşan talebelerinin ilim faaliyetleriyle vücut bulan fıkıh akademisi, Irak re'y fikhının şekillenip sistemleşmesinde büyük rol oynamıştır. Burada kayda geçmesi gereken en önemli olgulardan bir diğeri, Ebû Hanîfe ve talebelerinin başlattığı fıkıh tedvin hareketidir. Öyle ki fıkıh ilk defa onların eliyle sistematik bir şekilde kaleme alınmıştır. İmâm-ı Âzam'ın içtihat ehliyetine sahip talebeleriyle tartıştıkları meseleler ve devamında ortaya atılan görüşler, belirli kıvama geldiklerinde seçkin fakihlerin yer aldığı on kişilik bir ekip tarafından tedvin edilirdi. Bununla birlikte Hanefî fıkıh öğretisinin sistematik bir şekilde telifinde asıl pay Ebû Yusuf ve Şeybânî'ye aittir. Zira Ebû Yusuf ve Şeybânî'nin günümüze ulaşan eserleri, mezhebin ilk ve asıl kaynaklarını oluşturmaktadır. (s. 57-59) Ebû Hanîfe'nin fıkıh akademisinin oluşturduğu fikhî öğretisi, Ebû Yusuf'un Abbasîlerin baş kadısı olması sayesinde, o dönemde bütün İslam coğrafyasında yayılma ve tanınma imkânı bulmuştur. Bunun nedeni, Ebû Yusuf'un on altı yıl devam ettiği başkadılık döneminde kadı tayin ederken hocasının ilim meclislerinde yer alan ve güvendiği Hanefî fakihlere öncelik vermesidir. (s. 59) Bütün bunların yanı sıra dönemin aktif eğitim kurumları olan cami ve medreselerde yürütülen ilmî faaliyetler, mezhebin ortaya çıktığı Irak bölgesinin, hem hac güzergahı hem de orta doğudaki geçiş güzergahlarından biri olması bakımından sahip bulunduğu stratejik konum, Hanefî mezhebinin yayılmasına aracılık eden diğer faktörler olarak sayılabilir. (s. 60) Nitekim Irak bölgesinde teşekkül eden mezhep, zamanla Orta Asya ve Hint alt kıtasının pek çok bölgesinde yayılmıştır. Özellikle 10. yüzyıldan itibaren kitleler halinde İslam'a giren Türkler, ilk olarak Mâverâünnehir'deki sünnî Müslümanlarla temasta buldukları için fıkıhta bölgenin en yaygın mezhebi olan Hanefîliği tercih etmişlerdir. Karahanlılar, büyük Sel-

çuklular, Zengiler, Anadolu Selçukluları, Osmanlılar, Gazneliler, Delhi sultanlığı ve Bâbürlüler, Hanefî mezhebini benimseyip yayılmasında katkı sağlayan devletlerdir. Selçuklular döneminde Anadolu'daki medreselerde ilk başlarda Şâfiî-Eş'arî düşünce hâkimken Moğol istilası doğrultusunda Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler dengelerin değişmesine yol açmış ve artık Anadolu'da Hanefî mezhebi daha çok revaç bulmuştur. (s. 64)

Yazar daha sonra Hanefîler'in usûl düşüncesine değinmekte, hadislere verdikleri önemden, haber taksiminden ve içtihat metotlarından kısaca bahsetmekte, (s. 67-74) ardından Hanefîlerin fakihler tabakatına, son olarak da bazı kavramlarla birlikte tarihi süreçte Hanefî mezhebi çatısında oluşan fıkıh eserlerine yer vermektedir. Özel'in önceki bölümlerde olduğu gibi bu bölümü de kısa bir çalışmanın en verimli örneğini oluşturacak bir mahiyette derlediğini görmekteyiz. Konuya Ebû Hanîfe'nin tedrisinden başlayıp sonrasında yetiştirdiği talebeleriyle birlikte rol aldığı ilmî faaliyetleri aktarması, daha sonra ilk başta karşılıklı müzakere formatında seyreden mezkûr faaliyetlerin nasıl satırlara döküldüğüne yer vermesi, ardından ilmî olgunluğa erişmiş olanların devletin çeşitli kurumlarında çalışarak mezhebin yayılmasına sağladığı katkıya değinilmesi, oldukça başarılı bir sunumdur. Hanefî mezhebinin usûl anlayışı açıklanırken, Hanefîlerin diğer mezheplerce eleştirilere maruz kaldığı hadis yönteminin ön planda tutulması, temel asılların yanı sıra haber-i vahidle amel şartları ve meşhur sünnet gibi Hanefîlere özgü hadis kriterlerine ve usûl terimlerine yer vermesi, mezhebin usûl krokisini okuyucuya belleten, bütüncül mahiyette bir anlatımdır. (s. 67-75) Yazarın kullandığı terimlere ve tabakat bilgisine gelecek olursak, bunların hepsi mezhep hakkında araştırma yapanların kesinlikle bilmesi gereken özenle seçilmiş kavram ve içeriklerdir. (s. 75-89) Bu bilgiler, Hanefî öğretisi hakkında bilgisi olmayanlara en önemli kavramları ve içtihat hiyerarşisini gösterdiği gibi özet bir sunum olduğu için alanda araştırma yapan bireylere bilgilerini tekrar etme imkânı da sağlamaktadır. Özel, önceki bölümlerde olduğu gibi burada da fıkıh eserlerinin içeriğinden, tab' durumlarından ve mezhep içindeki yerlerinden kısa ve öz olarak bahsetmiş, (s. 86-121) böylece okuyucuların pratik bir sunumla öğrenme olanağı doğmuştur. Hepsinden de öte, yazarın sade anlatımı, konuya vukufiyeti, herkese hitap edecek bir dil kullanması ve bu kadar derin bir konuyu üstün bir başarıyla özetlemesi, kitabın değerine değer kaynaktır.

Osman Şahin. "Fetvâ Âdâbı", Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları-1224, Ankara, 2016, 157 Sayfa, 1. Basım

Osman Şahin. "The Etiquette of Fatwâ" The Publications of Directorate of Religious Affairs-1224, Ankara, 2016, 157 Pages, 1th Edition

Ramazan Çöklü

Öğr. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Bilecik/Türkiye

Lecturer, Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Studies, Istanbul / Turkey

ramazan.coklu@bilecik.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3639-1600>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirme / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 12.10.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26.11.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30.11.2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kasım / November

Atıf / Citation: Çöklü, Ramazan. "Osman Şahin, *Fetva Adabı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları-1224, Ankara, 2016, 157 Sayfa, 1. Basım". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 5/2 (Kasım/November 2021): 77-81

İntihal: Bu değerlendirme, plagiarisma yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This review has been scanned by plagiarisma. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Öz

Bir Müslüman'ın şer'î amelî konularda ihtiyaç duyduğu dini bilgiyi alanında uzman kişilerden alma eylemine fetva denilmektedir. İftâya ehil olmak için bir takım şartları taşımak zorunda olan müftünün içinde başarılı olması, ancak İslam hukuk literatüründe fetva adabı olarak anılan belirli kurallar topluluğuna riayet etmesi sonucu mümkün olabilir. Geçmişten günümüze fıkıh usûlü kitapları başta olmak üzere çeşitli dini eserlerde iftâ usûlü ve adabıyla ilgili müftünün ve fetvâ bekleyen müsteftinin riayet etmesi gereken kurallara yer verilmesi bir yana, bu alanda yazılan müstakil kitaplar da bulunmaktadır. Ancak değişen ve gelişen hayat şartları ve kitle iletişim araçlarının Müslüman toplumlarda faal olarak kullanılması, zamanla fetva müessesesinin sanal âlemde de aktif bir fıkıh faaliyeti olarak varlık kazanmasına yol açmış ve bu durum fetvâ adabının önemini bir kez daha gündeme getirmiştir. Değerlendirme yapacağımız Osman Şahin tarafından yazılan "Fetvâ Âdâbı" adlı eser, Türkiye'de bu bağlamda kaleme alınan sınırlı sayıdaki Türkçe eserlerden bir tanesidir. Eser, fetvâ verme sorumluluğu olanlara kolaylık sağlayacak, hacmi küçük fakat muhtevası zengin nitelikte bir çalışmadır.

Anahtar kelimeler: Fetva Adabı, İfta, Fetva, Müftü

Abstract

Fatwâ is the act of obtaining the religious information that a Muslim needs on religious-practical matters from the experts in the field. The success of the mufti (fatwâ-issuer/giver), who has to observe certain conditions in order to be qualified for iftâ, can only be possible as a result of obeying a certain set of rules called âdâb al-fatwâ (the etiquette of fatwâ) in the Islamic legal literature. In addition to the mention of the rules that must be followed by the mufti and the mustafti (fatwâ-seeker) related to the methodology and etiquette of iftâ, in the various religious works particularly the books of the methodology of fiqh from the past to the present, there are also independent books, written in this field. However, the changing and developing life conditions and the active use of mass media in Muslim societies have led to the establishment of the institution of fatwa as an active fiqh activity also in the virtual world, and this situation brought the importance of the etiquette of fatwâ to the agenda once again. This review evaluates the work named "Fetvâ Âdâbı (the Etiquette of Fatwâ)" written by Osman Şahin, of the limited works in Turkish language written in this context in Turkey. This book is a work of small volume but rich content that will provide convenience to those who are responsible for issuing a fatwâ.

Keywords: the Etiquette of Fatwâ, İftâ' (fatwâ-issuing), Fatwâ, Mufti

Müslümanların duygu, düşünce ve davranışlarının meşruiyet kaynağı olan İslâm, bireylerin sosyal, siyasi, ekonomik ve vicdani hayatlarını sonuç bakımından helal/haram çerçevesinde devam ettirmeleri için bir takım kurallar koymuştur. Bu kuralların bir kısmı bizzat Kuran ve sünnet nasları tarafından açıklanmışken bir kısmı da alanda yetkin müçtehitlerin içtihat faaliyetleri sonucu oluşmuştur. Teorik açıdan bir birey, amelî sorunlarını şayet ilmî yetkinliği varsa kitap ve sünnetten, yoksa fıkıh kitaplarından veya işin ehli bir müftüye sorarak öğrenebilir. (Ahmet Yaman, 2017: 13) Söz konusu öğrenme işlemi, ilmî yönden fetvâ verme yetisine sahip bir müftüyle karşılıklı soru-cevap şeklinde gerçekleştiği durumlarda, İslâm âlimleri bu faaliyetin başarılı olarak sonuçlanması için belirli kurallara ve edelere uyulması gerektiğini dile getirmişler ve geçmişten günümüze bu konuda çeşitli öğretici eserlerin yazılmasına öncülük etmişlerdir. Değerlendirmede bulunacağımız; "Fetvâ Âdâbı" isimli eser de Osman Şahin tarafından klasik fetvâ yöntemi-

nin yanı sıra internet fetvâcılığının da yaygınlaştığı günümüzde müftülere uymaları gereken usul ve adabları hatırlatmak, fetvâ işleminin başarılı bir şekilde sonuçlanması için yol gösterip kaynaklık etmek amacıyla yazılmıştır. 2016 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılan eser; önsöz, giriş, iki bölüm, sonuç ve kaynaklar kısımlarından oluşmaktadır. Önsözde kısaca fetva verme sorumluluğundan, eserin telif amacından ve içeriğinden bahsedilmiştir. (s. 11-13) Giriş bölümünde fetvâ ve fetvâ adabı kavramlarıyla ilgili terminolojiden, fetvâ adabı literatüründen ve fetvâ vermenin hükmünden söz edilmiştir. Şahin'in ifadesine göre İslam âlimleri fetvâ kavramını lügat anlam, fetvâ verenin ehliyeti, fetvânın kaynağı ve fetvâ açıklama yöntemi gibi farklı hususları öne çıkararak tanımlamışlardır. O, her bir tanım türüne misaller verdikten sonra fetvâ verenin dikkate alındığı tanımlar ile fetvânın kaynağına göre yapılan tanımlardan Mustafa el-Aşkar'ın 'Yazar fetvânın kaynağına göre yapılan iki tanım vermiştir. Bunlardan biri İbn Hamdân'a, diğeri ise Mustafa el-Aşkar'a aittir. Aşkar'ın tanımı şu şekildedir: "iftâ, meydana gelen bir olay hakkında soran kişiye, şer'î delile dayanarak, yapılan bir içtihat yoluyla, Allah'ın hükmünü haber vermektir. (s.18) tanımını, efrâdını câmi' bulsa da ağyârını mâni' bulmamaktadır. Bunu nedeni mezkûr tanımların fetvâ özelliğine sahip her bir görüşü içine alacak nitelikte olmasın karşılık fetvânın kapsamına girmeyen şeyleri tanımdan çıkaramamalarıdır. Yazar, nakil yoluyla verilen fetvâyı tanım dışında bıraktığı için fetvâ verenin ehliyetine göre yapılan tanımları da kusurlu bulmaktadır. Şahin'nin alternatif olarak sunduğu tanım ise şu şekildedir: "Fetvâ; sorulan fikhî/dinî amelî sorulara fetvâyâ ehil kimseler tarafından verilen cevaptır". (s. 18-19) Yazarın fetvâ açıklama yöntemini ve fetvânın lügat anlamını dikkate alan tanımlarla ilgili herhangi bir yorum yapmadığı gibi kendi tanımını hangi hususu öne çıkararak oluşturduğunu da açıklamamıştır. Onun sözü geçen iki metot üzere yapılan tanımlar hakkındaki sessizliği bir onay olarak kabul edilebilir. Ancak Şahin'in kendi tanımının, kanaatimizce, yukarıdaki dört tanım türünü harmanlayan bir yapıda gözükmesi, kusurlarını dile getirmese de, fetvâ açıklama yöntemini ve fetvânın lügat anlamını dikkate alan tanımları da kusurlu bulduğunu göstermektedir. Bu durum küçük bir eksiklik olarak gözükse de Şahin'in kavram analizi, eleştirel yaklaşımı ve okuyucunun karşısına alternatif bir kavram önerisiyle çıkması, bilimsel ve akademik düzeyde örnek ve takdir edilesi bir davranıştır.

Giriş bölümünün devamında fetvâ adabı kavramına değinilmekte ve özet mahiyetinde bu kavramın literatürde hangi isimlerle anıldığından ve fetvâ adabı bahislerinde hangi konuların işlendiğinden bahsedilmektedir. Ardından ilk ortaya çıkışından günümüze kadar oluşan fetvâ adabı literatürüne dört mezhebi içine alacak şekilde genel olarak yer verilmiş, bu sayede

konuyla ilgili detaylı araştırma ve akademik çalışma yapmak isteyenlere rehberlik edilmiştir. (s.19-23) Şahin daha sonra fetva vermenin hükmünü farz, mekruh ve haram şeklinde üç kısım halinde incelemektedir. (s. 24-34)

Birinci bölümde fetvâ verme ehliyetinden, fetvâ ehliyetinin şartlarından, fetvâ ehliyetine sahip olanlarda bulunması gereken bazı ahlakî ve meslekî özelliklerden ve fetvâ ehliyetine sahip olanların derecelerinden bahsedilmiştir. Sorumluluk gerektiren bir iş olan fetvânın sadece bu işe ehil olanlar tarafından verilmesi gerektiğini vurgulayan yazar, müftünün; Müslüman, akıllı, baliğ ve müçtehit, bunun yanı sıra adalet vasfını haiz olmasını şart koşar. (s. 37-46) Ayrıca sözü geçen ilmî niteliklere haiz olan müftünün iyi niyet sahibi, güzel ahlaklı, soğukkanlı, güvenilir, ileri görüşlü, tecrübe kazanmış, mali yeterliliğe sahip ve konumuna uygun kıyafetler giyen bir şahsiyet olması gerektiğine, daha açık bir ifadeyle hem ilmî hem de ahlakî ve meslekî bakımdan yetkinleşmiş olması gerektiğine dikkat çeker. (s. 47-52) Sözü edilen şart ve meslekî özelliklere sahip müftüleri de müçtehit müftü, müttebi/uzman müftü ve mukallit/nakilci müftü şeklinde üç kısma ayırır. Müçtehit ve müttebi müftüleri de kendi içinde kısımlara ayıran Şahin, âlimler tarafından her bir sınıfın kapsamına dâhil edilen bazı müftülere yer vermiş, yanı sıra fetvâda ne gibi yetki ve niteliklere sahip olduklarını açıklamayı da ihmal etmemiştir. (s. 52-60) Konuları açıklarken mümkün mertebe dört mezhebin eserlerinden faydalanması, yeri geldiğinde âyet, hadis ve İslâm âlimlerinin sözlerinden nakiller yapılması, eserin bu bölümde verimini artıran özellikler olarak sayılabilir.

İkinci bölüm, fetvâ adabından ayrıntılı olarak bahsedilen; “fetvâ verme adabı” adlı asıl bölümdür. Yazarın bu bölümde ele aldığı genel konular; soruyu alma esnasında uyulacak kurallar, fetvâyı hazırlamada uyulacak ilkeler, fetvâyı hazırlamada başvurulacak yöntemler ve fetvâyı açıklarken uyulacak kurallar şeklindedir. Şahin’in ifade ettiğine göre müftü öncelikle soruyu alma esnasında fetvâ isteyene güven vermelidir. Toplumu oluşturan bireylerin birbirini daha iyi anlaması ve uyumlu bir hayatın varlığı için “güven”in en temel değerlerden biri olduğunu dile getiren yazar, müftü-müsteftî ilişkisinde güvenin temini için müftünün; kibar ve samimi davranan, söz ve tavırlarıyla fetvâ bekleyen kişiyi rahatlatan, sorulan soruyu etrafa yaymayan, nezaket kurallarına azami ölçüde riayet eden, sabırlı ve anlayışlı bir karakterde olması gerektiğini açıklar. Müftünün sorudaki ifadeleri olumlu yönde yorumlaması, olayın ilgili olduğu sahayı, ne zaman gerçekleştiğini tespit etmesi ve fetvâyı etkileyecek haricî unsurların ortaya koyulması, yazarın, müftünün soruyu alma esnasında uyması gereken kurallar arasında saydığı diğer unsurlardır. (s. 63-68) Daha sonra fetvâyı hazırlarken dikkat edilmesi gereken esaslara değinen Şahin, verilen fetvânın dinî kaynağının

sağlam bir delil, Allah'ın (c.c.) maslahatını karşılayan bir cevap ve soru soranın ihtiyacını karşılayacak mahiyette bir açıklama olması gerektiğini belirtir. (s. 68-70) Peki, fetvâ kaç şekilde hazırlanabilir? Yazar bu konuda tahriç, tercih ve taklit şeklinde üç yöntemden bahsetmektedir. Eserde bu yöntem çerçevesinde, tahriç yönteminde takip edilecek usul ve metodlar açıklanmış, gerek bir mezhebin görüşlerinin gerekse farklı mezheplerin görüşlerinin tercih yönemleri ve zayıf görüşlerle fetvâ gibi konular işlenmiştir. Yazarın genel yöntemi üzere dört mezhebe ait fıkıh kitaplarından ve çağdaş âlimlerin eserlerinden istifade ederek konuyla ilgili genel ilkelere ulaşmaya çalıştığı gözden kaçmamaktadır. Şahin daha sonra taklit yoluyla fetvânın esaslarına değinmiş, dört sünnî mezhebin iftâ usulünden, mezhep literatüründe kullanılan bir takım terimlerden ve mezhep içinde haiz olduğu konuyla birlikte her bir mezhebin fıkıh kitaplarından bahsetmiştir. Her bir mezhebi incelerken klasik kaynakların yanı sıra modern çalışmalardan da istifade edilmesi ve mezheplerin konuyla ilgili literatürüne ihtiyacı karşılayacak ölçüde yer verilmesi çalışmanın bu bölümdeki kaliteyi gösteren nitelikler olarak sayılabilir. Ayrıca hacmi küçük bir eserde zengin bir literatür sunulması sayesinde okuyucunun konuyu kolay ve pratik bir yolla öğrenmesine olanak sağlanmış, bunun yanı sıra dört mezhebin fetvâ ve usûlüne dair birikimi hakkında detaylı bilgi sahibi olmak isteyen okur ve alanda akademik çalışma yapan araştırmacılara ışık tutulup rehber olunmuştur. Bu kadar zengin bir içeriğin yer aldığı muhtasar bir eser oluşturabilmek ve konuya dair en önemli bilgileri oldukça kısa ve anlaşılır bir üslupla satırlara dökmek yazarın konuya hâkimiyetinin bir sonucu olarak anılabilir. Yazar son olarak yazılı ve sözlü fetvâyı açıklarken uyulacak kurallara yer vermiştir. Buna göre; yazılı cevabın açık ve net olması ve ihtiyaç halinde detaylı açıklanabilirliği, yazılı cevabın verimliliği için önem arz etmektedir. Sözlü fetvalara gelince, müftünün nazik ve kibar olması, açıklık, yorgunluk ve uykusuzluk hallerinde fetvâ vermekten kaçınması gerekmektedir. Yazar sözlü fetvâ kapsamında son olarak sosyal medya aracılığıyla fetvâ adabına değinmiş, bu bağlamda müftünün; izleyici karşısında mahcup duruma düşmemek için bilmediği soruları cevaplamak gibi bir hataya düşmemesi, verdiği cevapta toplumunun hassasiyetlerini göz önünde bulundurması ve kamuoyunda dillendirilmemesi gereken konuları herkese açık bir platformda tartışmaktan kaçınması gerektiğine değinmiştir. İnternet fetvâsında uyulacak kurallara değinilmesi, yazarın konuyla ilgili birikimi günümüz fetvâ müesseselerine uyarlaması nedeniyle kitabın değerini artıran bir diğer özelliğidir.